

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія «Міжнародні відносини
та країнознавство»

Випуск 1

Острого – 2011

УДК 327(082)
ББК 66.4(0)
Н 34

*Друкується за ухвалою вченої ради
Національного університету «Острозька академія»
Протокол №8 від 31 березня 2011 року*

Редакційна колегія:

Агаманенко А.Є., доктор історичних наук, декан факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», голова редакційної колегії.

Павлюк В.В., кандидат історичних наук, професор кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія».

Сидорук Т.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія».

Шишкін І.Г., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія».

Галішевський В., голова Наукового товариства студентів і аспірантів ім. О. Оглоблина.

Рецензент:

Кулаковський П.М., доктор історичних наук, завідувач кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія»

Н 34 Студентські наукові записки. Серія «Міжнародні відносини та країнознавство». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 1. – 144 с.

Збірник наукових праць містить результати досліджень з міжнародних відносин, що розкривають проблеми глобалізації та інтеграційних процесів в сучасному світі, розвитку міжнародних економічних відносин та міжнародного права

© Наукове товариство ім. О. Оглоблина
© Видавництво Національного університету
«Острозька академія»

Варченко Світлана

ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛЬЩІ ДО ЄС: РОЛЬ ВЛАДИ, ЗМІ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена зовнішньополітичним курсом України, який спрямований на європейську інтеграцію. Однією з головних складових в процесі входження до ЄС є суспільна інтеграція. В даній ситуації корисним буде досвід нашої сусідки Республіки Польщі в організації та проведенні інформаційної кампанії, в залученні громадян до співпраці із владою та громадськими організаціями.

Ключові слова: європейська інтеграція, інформаційна кампанія, референдум, «євроскептики», «єврооптимісти», ЗМІ, громадська організація.

Actuality of the material contained in the article, connected to Ukraine's foreign policy which is aimed at European integration. One of the main components in the process of joining the EU is social integration. In this situation experience will benefit our neighbor Republic of Poland in organizing and conducting an information campaign to attract citizens to cooperate with authorities and public organization.

Keywords: European integration, information campaign, the referendum, media, public organization.

На початку 90-х років постсоціалістичні країни Східної Європи та колишнього Радянського Союзу почали реформування політичної, економічної та соціальної систем. Стартові умови реформування були дещо схожі, але Польща, яка першою стала на шлях радикальних трансформацій, досягла за цей час набагато вагоміших успіхів порівняно зі своїми східними сусідами, зокрема, з Україною. Найкращим підтвердженням цього є її вступ до Європейського Союзу у травні 2004 року.

Історія інтеграції Польщі до Європейського Союзу починається ще з 80-х років ХХ століття. В країні сформувався сильний громадський рух, який пізніше перетворився в партію «Солідарність», яка виступала за економічну інтеграцію Польщі з Європейськими

структурами. Після розпаду соціалістичної системи, «Солідарність» приходить до влади і розпочинає зближення з ЄС. Умовно процес інтеграції можна розділити на чотири етапи. Перший починається у 1989 р. – з моменту підписання Договору про торговельну і економічну співпрацю між Польщею і ЄЕС і закінчується в 1991 р. підписанням Угоди про асоційоване членство¹ країни в Співтоваристві. Після подання заявки на членство у квітні 1994 року почалася процедура приєднання Польщі до ЄС. Цей етап характеризується початком діалогу та включенням Польщі в орбіту економічної політики ЄЕС. Другий етап тривав до 1998 р. В цей час сторони вже чітко визначають цілі та завдання на шляху до більш глибокої інтеграції. Третій етап припадає на 1998 – 2002 рр., коли проводяться офіційні переговори щодо членства РП в ЄС. Останній, четвертий етап, є періодом ратифікації досягнутих домовленостей. Завершується він 1 травня 2004 р., коли країна набула повноправного членства в ЄС.

Період від угоди про асоційоване членство до набуття членства був важким перехідним етапом в історії Польщі. За такий незначний час були змінені, реформовані та адаптовані до вимог ЄС (Копенгагенські критерії²) всі сфери суспільно-політичного життя держави. В такий час важливим є те, щоб разом з реформами в економіці та політиці трансформувалось і суспільство, за яким було останнє слово на референдумі у 2003 році. Польський уряд розгорнув широку інформаційну кампанію щодо питань євроінтеграції, головними з яких були: яке місце буде займати Польща в ЄС?; що чекає польських фермерів?; чи є загроза купівлі землі іноземцями?; чи зміниться роль церкви в державі?. Інформаційну кампанію умовно можна поділити на три етапи:

¹ 16 грудня 1991 р. була підписана Європейська Угода, яка встановлювала зв'язок між Республікою Польща і країнами Європейського Союзу. Переговори стосовно підписання Угоди тривали менше року і велися паралельно з переговорами з Чехословаччиною та Угорщиною. Країнами Центрально-Східної Європи зобов'язувалися виконати певні вимоги, у першу чергу, забезпечення демократичного ладу у країні, а також позитивного розвитку вільноринкової економіки.

² Критерії, яким мають відповідати країни-кандидати на вступ до ЄС, були схвалені Європейською Радою у Копенгагені у червні 1993 р. і включають в себе: I) стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (політичні критерії); II) наявність дієвої ринкової економіки і здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії); III) здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають з членства в ЄС, включаючи суворе дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу.

I етап – з початку 1990-х по 1997 рік.

Першочерговим завданням на даному етапі було забезпечити вільний доступ до інформації про ЄС та переговорний процес уряду для населення. З цією метою видали «Білу книгу», яка містила розділи: «Польща – ЄС – економіка», «Польща – ЄС. Право» та «Польща – ЄС – Наука та технологія» та серію інформаційних брошур. У 1991 році розпочав свою діяльність Центр Європейської документації¹, який підготував серію публікацій з питань права та економіки ЄС [4]. Однак такими публікаціями цікавились в основному науковці та представники органів місцевого самоврядування. На першому етапі інформаційна кампанія було обмеженою і не охоплювала широких верств населення. Дуже важливим кроком стало прийняття 8 серпня 1996 р. закону про створення Комітету Європейської інтеграції, завданням якого стало програмування і координування політики уряду у справах інтеграції Польщі до ЄС, а також пристосування Польщі до Європейських стандартів і налагодження співпраці із відповідними органами ЄС. Про важливість такого утворення свідчить склад учасників: Міністри Внутрішніх, Зовнішніх справ, Економіки, Фінансів, Охорони навколишнього середовища, Природних ресурсів і лісового господарства, Праці і соціальної політики, Сільського господарства та Продовольчої економіки а також Міністр Юстиції. Цей орган, фактично, забезпечив виконання усіх вимог, поставлених Європейськими структурами офіційній Варшаві. Також був одним із тих, які здійснювали та регулювали інформаційну політику в польському суспільстві стосовно вступу до ЄС.

II етап – 1997 – 2003 роки.

На другому етапі інформаційна кампанія була спрямована вже на інформування усіх верств суспільства. Дискусій на загальні теми «інтеграція є доброю чи поганою», перейшли до обговорення конкретних питань, наприклад: наслідки членства для польських селян; вплив інтеграції на економіку країни. До інформаційної кампанії було залучено засоби масової інформації, громадські організації. Серед урядових структур поширенням інформації про ЄС займалася Рада з питань Європейської Освіти, утворена при

¹ Статус Центру європейської документації (EDC) надається Європейською комісією. Принаймні один ЕОС повинен бути розташований в кожному регіоні європейських членів союзу або держави-кандидата, оскільки ці центри сприяють досягненню узгодження політик і поширюють інформацію про ЄС та його інститутів в цілому.

Міністерстві Народної Освіти. Завданням Ради був обмін інформацією між урядовими, науковими та освітніми колами для координації діяльності, спрямованої на поширення знань про ЄС та процес польської інтеграції до цієї організації.

З метою більшого залучення суспільства до дискусії на тему європейської інтеграції у 1997 році було створено Центр Європейської Інформації (ЦЕІ) при Департаменті Комітету Європейської Інтеграції. Діяльність ЦЕІ охоплювала різні групи населення: молодь, підприємців, домогосподарок, мешканців села. ЦЕІ видавав «Євробюлетень» (із жовтня 1998 р. – «Інтеграція»), подавав важливу інформацію про процес переговорів із ЄС, про баланс втрат та переваг, які чекають Польщу після вступу до Євросоюзу.

У травні 1999 року Департамент Комітету Європейської інтеграції розробив «Програму інформування суспільства», яка передбачала налагодження сталого співробітництва між урядовими та неурядовими організаціями, основними політичними силами, а також засобами масової інформації задля досягнення свідомої та довготривалої підтримки суспільством процесу інтеграції з ЄС. Важливе місце в Програмі займали Центри європейської документації та інформації, а також мережі Євроклубів, створених при закладах середньої й вищої освіти. Євроклуби створювалися для сприяння процесу інтеграції Польщі до ЄС, а саме для підготовки фахівців з європейської інтеграції [5].

III етап – 2003 – 2004 роки.

Даний етап пов'язаний з червневим референдумом 2003 року, від результатів якого залежало майбутнє Польщі. Влада робила все можливе аби населення сказало приєднанню до ЄС «так». Різко збільшилась присутність європейської проблематики в ЗМІ, було підготовлено велику кількість спеціальних інформаційних матеріалів, у навчальних закладах почали здійснюватися освітні програми присвячені євроінтеграції. З лавиноподібною швидкістю збільшилася мережа Євроклубів та програм, які реалізовувалися неурядовими організаціями за підтримки уряду. В деякій мірі інформаційна кампанія уряду перетворювалася на пропагандистську та агітаційну. «Політична реклама була дуже відвертою та прямолінійною – ніхто не приховував, до чого намовляє суспільство. Проте, реальної інформації майже не було, речники європейської ідеї пропонували громадянам тільки готове рішення – маєш проголосувати «так». Активна агітація могла мати зворотні результати, тому що поляки вразливі до тиску з боку влади. Цього не трапи-

лось тому що, по-перше, ідею інтеграції підтримали авторитетні особи в польському суспільстві, наприклад Папа Римський Іван Павло II, ряд громадських та політичних діячів [3]. По-друге, більша частина поляків свідомо дозріла прийняти Європу і зрозуміла, що європейське майбутнє потрібне, воно зможе змінити їх життя на краще.

Згідно з даними соціологічного опитування, проведеного в травні 2003 року на думку переважної більшості опитаних, інформація про членство подавалася недостатньо ясно, а тому респонденти не могли однозначно відповісти, наскільки позитивно вона могла вплинути на рішення окремих громадян підтримати вступ. 41 % відсоток опитаних, які голосували «за», визнали, що на їхнє рішення мала вплив інформація, підготовлена в рамках передреферендумної агітаційної кампанії. Однак 57 % зазначили, що вона не мала ніякого впливу на їхнє рішення [6].

Сьогодні засоби масової інформації перетворилися на дієвий інститут, який може впливати на суспільні настрої та відігравати роль посередника в діалозі влади і суспільства. ЗМІ мають високий рівень довіри та можуть формувати ставлення громадян до державних рішень та стратегій. У Польщі державні радіо і телебачення входять у трійку достовірних джерел інформації. Проаналізувавши основні програмні документи серед яких «Постанова Сейму Республіки Польща з питань побудови підґрунтя інформаційного суспільства в Польщі» від 14 липня 2000 р., а також „Цілі та напрямки розвитку інформаційного суспільства в Польщі» прийняті Радою Міністрів Польщі від 28 листопада 2000 р., слід сказати, що уряд надавав ключового значення співпраці із засобами масової інформації. Зокрема, зазначається, що ЗМІ, державні і комерційні, загальнопольські, регіональні і місцеві, є важливими партнерами уряду в реалізації стратегічних завдань політики інформування, які безпосередньо забезпечують реалізацію права громадян на інформацію [9].

Інформування здійснювалося з урахуванням трьох основних принципів ефективної комунікації: визначення цільової аудиторії; окреслення характеристики предмета, який становить інтерес; вибір форми і засобу подання інформації. Зважаючи на відмінність у громадських позиціях поляків, було окреслено кілька цільових груп інформування: політики, державні службовці, представники місцевого самоврядування, ЗМІ, підприємці, селяни, вчителі, молодь. Поляки отримували інформацію на тему європейської інте-

графії: на публічних зустрічах і заходах масового характеру (9% опитаних), під час акцій у торговельних центрах (13%), через місцеві пункти інформації (14%), з друкованих матеріалів, переважно з брошур і буклетів (28%). Відносно часто джерелом інформації називався Інтернет (16%). Однак, найчастіше населення отримувало інформацію з телебачення (програми, реклама) (83%) і радіо (49%) [3]. Інформація подавалась у двох напрямках: перший – інформування про переговорний процес з приєднання та поточні події; другий – інформування про сам Європейський Союз та наслідки вступу Польщі до європейської спільноти.

Засоби масової інформації, як і суспільство загалом, поділилися на «єврооптимістів» та «євроскептиків». Більшість польських ЗМІ зайняли «єврооптимістичну» позицію. До таких можна віднести майже всі великотиражні газети, які мали значний вплив на формування громадської думки, наприклад «Gazeta Wyborcza», «Rzeczpospolita», «Zhycie». В даних газетах домінували публікації про переваги вступу Польщі до ЄС, до того ж видавалися ще спеціальні додатки, повністю присвячені проблемам євроінтеграції [10]. Схожою була ситуація в інформаційних та суспільно-політичних програмах на всіх загальнопольських телеканалах (Polsat, TVN, TVP1, TVP2 тощо). У 2001 р. уряд РП уклав Угоду з польським телебаченням і з польським радіо, в якій окреслено рамки співпраці щодо поширення інформації на тему євроінтеграції. Основним завданням спільних дій визнано організацію та підтримку активної громадської дискусії, переконання громадян у доцільності участі в референдумі на підтримку вступу Польщі до ЄС.

Під час проведення інформаційної кампанії стосовно вступу до ЄС різко збільшилася кількість інформації на цю тему в мережі Інтернет. З певною мірою умовності можна виокремити декілька видів «єврооптимістичних» сайтів. До першої групи належать сторінки, підтримувані Департаментом Комітету Європейської інтеграції (www.ukie.gov.pl; www.cie.gov.pl), на яких розміщувалася інформація, присвячена історії взаємин ЄС та Польщі, бази даних документів, які стосуються цих взаємин, матеріали опитувань громадської думки та аналітичні розвідки, підготовані незалежними аналітичними центрами.

До другої можна зарахувати сторінки неурядових організацій, головною метою діяльності яких було сприяння процесу євроінтеграції (наприклад – Фондації «Unia&Polska» (www.unia-polska.pl) та Фондації Шумана (www.schuman.org.pl). На них, окрім ін-

формаційних матеріалів розміщено підбірки публіцистичних та полемічних текстів.

Третю групу складають сайти, основною метою яких є підтримання дискусій про майбутнє Європи і польське місце в ній (наприклад - www.futurum.gov.pl). Центральне місце на таких сайтах займають підбірки публікацій з різних ЗМІ та форум читачів [4].

«Євроскептиків» представляли частина консервативно налаштованої інтелігенції, деякі католицькі організації, представники малочисельних ліворадикальних та анархістських гуртків. У їх розпорядженні були часописи, наприклад: «Nasza Polska», «Nasz Dziennik», «Tygodnik Głos», «Niedziela-tygodnik katolicki», «Polskie jutro» та деяких інших, загальний тижневий наклад яких сягає не більше 10% денного накладу найпопулярнішої в Польщі «Gazety Wyborczej». Єдиним недрукованим засобом масової інформації, який зайняв негативну позицію щодо вступу до ЄС, було католицьке «Radio Maryja», чия аудиторія складають, головним чином, жителі сіл та люди старшого віку. Більш помітною була присутність «євроскептиків» у мережі Інтернет. Зокрема, на порталі «Nasza witryna» (www.naszawitryna.pl) було створено оперативно оновлювану базу даних усіх польських публікацій, в яких містяться аргументи проти вступу до Євросоюзу, а також подано перелік лінків на подібні ресурси (найбільш значні – «Ojczyzna» (www.ojczyzna.pl), «Prawy portal» (www.prawy.pl), «Inne strony integracji» (www.innestrony.pl)).

Зважаючи на значну довіру поляків до ЗМІ потрібний був високий професійний рівень як журналістів, так й інформаційної продукції на тему європейської інтеграції. Уряд хотів в повній мірі використати такий потенціал, тому активно підтримував засоби масової інформації. Надавалася фінансова допомога для виробництва продукції, організовувалися спеціальні семінари, ознайомчі поїздки до країн ЄС для журналістів та надавалася можливість стажуватися в провідних європейських ЗМІ.

Однак у процесі реалізації стратегії інформування громадськості на тему європейської інтеграції в Польщі траплялися помилки та недопрацювання. Незважаючи на те, що під час проведення інформаційних кампаній на різних етапах процесу євроінтеграції (переговори, підготовка до вступу, референдум) вносилися корективи з урахуванням попередніх прорахунків і було посилено роль засобів масової інформації, зокрема телебачення як найбільш бажаних джерел інформації, журналісти, як і працівники органів державної

влади, співпрацю уряду із ЗМІ визнали недостатньою. Представники ЗМІ досить часто критикували інформаційну політику уряду, звертали увагу на труднощі щодо отримання чіткої та достовірної інформації. Зазначалося, що інформація щодо перспектив вступу Польщі до Європейського Союзу мала переважно позитивний характер, були применшені або замовчувалися можливі негативні наслідки інтеграційних процесів. Так, 62% поляків заявили, що в ЗМІ частіше повідомляється про переваги вступу Польщі до ЄС, ніж про загрози [11].

На думку глядачів, телебачення, як правило, подавало матеріали про європейську інтеграцію у досить загальній формі, прагнучи залучити до перегляду як найбільшу кількість осіб, а не скеровувало свої програми до конкретних груп адресатів. Крім того, дослідження показали, що інформація про євроінтеграцію сприймається значною мірою особами, які зацікавлені цією тематикою та попередньо підготовлені, з певним багажем знань у даній галузі [1].

Водночас варто зазначити, що, навіть беручи до уваги окремі тактичні прорахунки, урядова політика інформування з метою забезпечення громадської підтримки ідеї вступу Польщі до Європейського Союзу досягла своєї мети, що було б неможливо без активної участі засобів масової інформації.

Окрім уряду та ЗМІ питаннями європейської інтеграції займалися і громадські організації. На початку 90-х років в Польщі з'явилися організації, діяльність яких була спрямована на підтримку європейської інтеграції держави та розбудову громадського суспільства. Вони вважали, що проблематика входження Польщі в Європейський Союз не може бути темою тільки для еліт, але стосується всіх громадян і мусить бути предметом зацікавлення якнайширших верств суспільства. Громадські організації, котрі підтримували вступ Польщі до ЄС зосередили свою діяльність на полегшенні доступу населення до інформації. Зокрема, здійснювалися заходи щодо розповсюдження матеріалів Центру європейської інформації, підготовка власних досліджень та їх використання в інформаційній кампанії, надання бази даних контактів урядових установ та інформаційних офісів ЄС тощо. Ще одним важливим методом впливу на настрої населення стало проведення різного роду акцій спрямованих на підвищення зацікавлення громадян темою Польща – ЄС. Це і організація конкурсів, тематичних тренінгів, проведення круглих столів, конференцій, обговорень і дискусій. Не останнє місце займало й створення мережі про-

європейських організацій, їх головним завданням була організація організації співпраці з європейськими неурядовими організаціями, обмін інформацією та досвідом [2].

Впродовж інформаційної кампанії уряд декларував бажання співпрацювати з громадськими організаціями, але їх роль на початках недооцінювалася, перевага була за ЗМІ, був відсутній детальний план співпраці і фінансова підтримка. Влада звернула більше уваги на організації після початку офіційних переговорів з Брюсселем про вступ (1998 р.), коли більшість поляків не сприймала ідею вступу до ЄС та перед референдумом. Найважливіші проєвропейські кампанії відбулися в період з січня по червень 2003 р., коли багато громадських організацій отримали гранти від Польського управління з питань європейської інтеграції. Результатом співпраці громадських організацій та влади було створення проєвропейських програм («Інтеграція зараз», «Так в референдумі» та інші), які мали:

- надавати інформацію про ЄС та шанси, які отримає Польща від вступу;
- змінити скептичне ставлення поляків до ЄС;
- переконати громадян, що європейська інтеграція – це не тільки політичний процес, але й зміни, які матимуть позитивний вплив на всіх громадян.

«Інтеграція зараз» була програмою, розробленою Польським Управлінням з питань європейської інтеграції. Вона була відкритою для громадських організацій та органів місцевого самоврядування, і її головними цілями було збільшення підтримки інтеграції до ЄС, підвищення обізнаності про процеси європейської інтеграції, розповсюдження інформації про ЄС, підвищення участі громади в активній підтримці вступу до ЄС. Програма реалізовувалась у формі відкритого конкурсу проєктів. Ці проєкти були підготовані неурядовими організаціями, а також одиницями територіального самоврядування. Головні цілі програми: збільшення підтримки польського суспільства ідеї європейської інтеграції; підвищення суспільної свідомості про європейську інтеграцію, а також популяризація інформації на тему Європейського Союзу; підготовка різних суспільних груп, які були незалежні від політичних інтересів, ідеологічних чи релігійних впливів, а також місцевих громад до вступу Польщі в ЄС [10].

Громадська Ініціатива «Так в Референдумі» була спланована та реалізована за підтримки відомих серед громадськості осіб, наприклад, артистів, політиків, інтелігенції, представників церкви,

спортсменів, і отримала матеріальну підтримку від багатьох видавництв, преси та комерційних спонсорів. Серед них були: Польська конфедерація приватних підприємств, Польська фундація Р. Шумана, Асоціація польських рекламних агенцій, Регіональна асоціація «Rozwoj». Ініціатива «Так в Референдумі» була створена для залучення суспільства до участі в референдумі шляхом донесення інформації на тему референдуму та пробудження підтримки інтеграційних процесів.

Позитивної оцінки заслуговує також і створення мережі регіональних Центрів європейської документації та інформації, в рамках «Програми інформування суспільства», початки якої сягають 1999 року. Центрами управляли неурядові організації, або вищі навчальні заклади, а не регіональні адміністрації. Відбір проводився за допомогою відкритого конкурсу. Центри поширювали ідеї європейської інтеграції, партнерських стосунків між організаціями громадянського суспільства і самоврядування у Польщі та Європейському Союзі та інформували про переваги і втрати від приєднання Польщі до ЄС.

«Програма інформування суспільства» також передбачала створення мережі Євроклубів для зацікавлення молоді ЄС, інтеграційними процесами та для підготовки фахівців з європейської інтеграції. Євроклуби діяли на базі комерційних освітніх закладів. Робота зосереджувалася на аналізі програм допомоги, структурних фондів та фінансових інструментах ЄС. Учасниками були представники місцевої влади та підприємці. Недержавні та державні вищі школи (академії та університети) відкривали курси європейських студій, в котрих студенти брали приймали активну участь. Недержавні та державні середні школи, гімназії, початкові школи організовували шкільні клуби для вивчення історії організації та місця Польщі в ЄС. Учасниками були вчителі та учні [5]. В Польщі зареєструвалося більше 2 500 шкільних Євроклуби. Особливо важливою була їх роль у малих містах та селах, де доступ до інформації обмежений в порівнянні з великими містами. Такі клуби стали своєрідними пунктами поширення інформації про ЄС, яка доносилась безпосередньо до сімей. Клуби працювали для підвищення зацікавленості ЄС; вивчення географії, політики та культури Європи; аналізу місця та ролі Польщі й поляків в процесі інтеграції до Європи; налагодження контактів з установами і організаціями, зацікавленими в європейській інтеграції; розвитку почуття толерантності по відношенню до різноманітності, представленої різними європейськи-

ми країнами. Цілі Клубів досягалися в процесі шкільних дискусій, досліджень, культурних заходів, зустрічей для обговорення європейських проблем. Євроклуби сприяли підвищенню обізнаності поляків з європейської тематики. Таким чином уряд налагоджував сталий діалог із суспільством [2]. Завдяки громадським організаціям, велика частина суспільства впродовж багатьох років була працювала в тематиці інтеграції Польщі з Європейським Союзом. Залучення суспільства у інформаційну кампанію було нормальним природним процесом, якому сприяли Громадські Ініціативи, Євроклуби, Регіональні Центри інформації та інші програми.

Отже, досвід польського уряду у проведенні інформаційної кампанії важко оцінити однозначно, були як і негативи так і позитиви. Інформаційну кампанію було поділено на три етапи, на кожному з яких збільшувалася кількість інформації і аудиторія на яку спрямовувалася інформація. Негативом було те що на третьому етапі, безпосередньо перед референдумом подача інформації перетворилася на пропаганду. Влада зуміла залучити до роботи громадські організації та засоби масової інформації. Перед громадськими організаціями ставились завдання полегшити доступу до інформації про ЄС та процес інтеграції Польщі. Засоби масової інформації були важливою частиною інформаційної кампанії, хоча в ЗМІ розгорілася дискусія «єврооптимістів» та «євроскептиків», але більше говорилося про позитиви приєднання до ЄС. Однак не зважаючи на всі негативні моменти польське суспільство не відмовилося від інтеграції в ЄС і успішно досягло мети.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ллюк Т. Засоби масової інформації як партнери уряду у процесі інформаційних кампаній на тему європейської інтеграції в Польщі. — [Електронний ресурс] / Т. Ллюк. Національна бібліотека імені В. І. Вернадського. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-2/txts/phil0/05itmjip.pdf
2. Інформаційні дії про входження Польщі до Європейського Союзу, проведені польськими неурядовими організаціями. — [Електронний ресурс] // Європейський простір. — Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/1852.html> Назва з екрану.
3. Конечна Й. Польський референдум. — [Електронний ресурс] / Й. Конечна // Львівська газета. — Режим доступу: <http://weber.is.uw.edu.pl/zaklady/zsocog/joanna/Publ/Referendum.htm>
4. Новітні суспільно-політичні дискусії у Польщі стосовно вступу до ЄС. — [Електронний ресурс] // Інститут Євро-Атлантично-

го співробітництва. — Режим доступу: http://www.ieac.org.ua/pics/content/2/1086775501_ans.doc Назва з екрану.

5. Пазко А. Інтеграція Польщі до Європейського Союзу: роль освітніх закладів в процесі підготовки поляків до участі в референдумі щодо вступу до ЄС. — [Електронний ресурс] / А. Пазко // Інститут регіональних та євро інтеграційних досліджень. — Режим доступу: <http://www.egu.org.ua>

6. Сцегенний Я., Рогуцька Б. Активність поляків у виборах і референдумах. / Я. Сцегенний, Б. Рогуцька — Варшава: Інститут громадських справ, 2003.

7. Україна на шляху до ЄС. — [Електронний ресурс] / Управління Комітету Європейської Інтеграції. — Режим доступу: www.batory.org.pl/doc/ukraina-vademecum.pdf

8. Центр Європейських досліджень. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eu.org.ua/expansion/> Назва з екрану

9. Integracja Polski z Unią Europejską. Program Informowania Społeczeństwa // Monitor Integracji Europejskiej. - Warszawa, 1999.

10. Sobiech R. Media o integracji europejskiej. — [Електронний ресурс] / R. Sobiech. — Режим доступу: www.ukie.gov.pl/op.nsf

11. Społeczny bilans korzyści i kosztów członkostwa Polski w UE. Badania i ekspertyzy czerwiec 2002 - czerwiec 2003// Monitor Integracji Europejskiej, // Polska w EU <http://www.ukie.gov.pl>

Крюкова Оксана

РЕАКЦІЯ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ НА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В ПОЛЬЩІ 13 ГРУДНЯ 1981 РОКУ

У статті авторка характеризує і узагальнює внутрішню ситуацію в Польщі під час введення військового стану. Звертає увагу на зміну характеру діяльності «Солідарності» у 1981-1982 роках. Аналізує реакцію країн Заходу і СРСР, офіційного Ватикану та Гельсінського комітету ПНР на запровадження воєнного стану.

Ключові слова: «Солідарність», Тимчасова координаційна комісія, Загальнопольський комітет опору «Солідарність», військовий стан, акції протесту, Гельсінський комітет ПНР.

In this article the author describes and summarizes the internal situation in Poland during the period of martial law. The author draws attention to the changing nature of Solidarity during 1981-1982. The author analyzes the response of the Western countries, the USSR, official Vatican and the Helsinki Committee of PPR on the declaration of martial law.

Keywords: «Solidarity», the Provisional Coordinating Commission, a National Committee of resistance «Solidarity», martial law, a protest, the Helsinki Committee of PPR.

Історія військового стану в Польщі 1981-1983 рр. — це тематика, що викликає палкі дискусії серед науковців, політиків, державних діячів, які мають різні погляди та переконання. Аналіз факту його введення потребує досліджень причин такого політичного кроку. Чи був це спосіб вирішити польську соціально-економічну кризу 1980-1981 рр., чи метод збереження комуністичної влади шляхом військової сили, яка опинилась під загрозою внаслідок зростання впливу опозиції, яку очолювала «Солідарність»? На думку українського дослідника цієї проблеми В. Струтинського, існує три блоки оцінок причин введення воєнного стану. Одна група вчених і політиків вважає, що 13 грудня 1981 року було вимушеною відповіддю на радикальні та ультимативні вимоги «Солідарності», її намагання зміцнити свої позиції в політичній структурі польського

суспільства та на можливість уведення на територію Польщі військ країн Варшавського договору. Друга група вважає запровадження воєнного стану наслідком свідомого провокування «Солідарності» з боку владних структур Польщі, третя група – наслідком свідомих дій край радикальних угруповань як у керівництві ПОРП та держави, так і в керівництві профоб'єднання [13]. Незаперечним залишається те, що ситуація, яка склалась на початку 1980-х років, вимагала рішучих і цілеспрямованих дій керівництва.

Говорячи про воєнний стан в Польщі, варто охарактеризувати внутрішню ситуацію в країні. Вранці 13 грудня 1981 року з зверненням до народу по радіо та телебаченню виступив Перший секретар ЦК ПОРП, Голова Ради Міністрів ПНР, Міністр національної оборони В. Ярузельський. Декретом Державної Ради була створена Військова рада національного порятунку та призначено військових комісарів-уповноважених, яким надавалось право контролювати діяльність органів державної адміністрації від Міністерств до гмін, а також у дисциплінарному порядку усувати з посад осіб, що не виконують своїх обов'язків.

Під час воєнного стану були арештовані лідери та активні члени «Солідарності», а також діячі інших опозиційних організацій, відносно яких існувала підозра, що вони можуть активно вступити у боротьбу з владою, були заборонені будь-які зібрання (за виключенням богослужінь), концерти, вистави, обмежено користування громадським транспортом, пересування між містами, заборонено перебувати не в місці свого проживання більше 48 годин. Декретом також передбачалося призупинення дій деяких положень Конституції, міжнародних договорів, під якими стоїть підпис Польської Народної Республіки, що стосуються особистої недоторканості громадян, недоторканості житла, права листування, права на створення громадських організацій, свободи слова, зборів, мітингів, демонстрацій і маніфестів, призупинялося право на проведення страйків і акцій протесту. Декретом про воєнний стан були створені воєнні трибунали, які розглядали справи, пов'язані з порушенням громадського порядку. В країні був відключений телефонний зв'язок, на декілька днів закриті аеропорти, закордонним кореспондентам було заборонено виїжджати за межі Варшави, вони були позбавлені можливості передавати інформацію, а згодом їх повідомлення, крім кореспондентів з соціалістичних країн, контролювала воєнна цензура [7].

Введення воєнного стану в Польщі започаткувало підпільний етап у діяльності «Солідарності». Вона почала діяти нелегаль-

но, влаштовуючи таємні збори, видаючи підпільні видання. Серед керівників підпільної опозиції відбулося розмежування на радикалів, які підтримували ідею одночасного сильного удару по владі, і поміркованих – прихильників концепції підпільного товариства.

В квітні 1982 р. була створена Тимчасова координаційна комісія (ТКК) «Солідарності», до складу якої увійшли лідери регіональних профспілок: З. Буяк, В. Фрасинюк, Б. Лис, В. Хардек та інші. Основна мета організації - координувати дії направлені на відміну воєнного стану, звільнення інтернованих і засуджених, відновлення громадянських прав, координувати боротьбу направлену на відновлення діяльності «Солідарності». Проте діяльність ТКК до зими 1982 р. була паралізованою через гострі дискусії серед керівництва відносно методів і форм боротьби. Так, Я. Куронь вважав основним завданням підпілля в підготовці повстання, З. Буяк – в створенні громадських структур, які в результаті позиційної боротьби у вигідний момент візьмуть владу в свої руки. Представники церкви бачили в легалізації «Солідарності» одну з умов нової суспільної згоди. Цієї думки дотримувався Л. Валенса. ТКК займалася збиранням і поширенням інформації, друкуванням нелегальних газет і листівок, поширенням їх серед суспільства і організаціями і проведенням демонстрацій.

Варто зазначити, що в період воєнного стану поширеним явищем стала організація спонтанних форм пасивного протесту, а саме популярними і оригінальними формами мирного протесту, в часи воєнного стану, було відзначення «річниць», 13 дня кожного місяця, виставленням у вікнах запалених свічок. Набувало популярності явище бойкоту преси і підпорядкованих режимові телебачення і радіо. Для організації широкого пасивного опору і підтримці суспільної солідарності слугувало заснування Комітету громадянського опору, незалежного від структур профоб'єднання, але діючого під його патронатом як децентралізований суспільний рух. Комітет являв собою мережу законспірованих груп опору – «п'ятірок», які збирали інформацію про репресії.

Ознаками підпільної діяльності «Солідарності» були і спроби організування кількох короткотривалих страйків. Однією з перших протестних акцій, що доводили ефективну організацію мережі підпільних структур, було проведення 29 січня 1982 р. Регіональним комітетом «Солідарності» на підприємствах Нижньої Сілезії півгодинний страйк із-за підвищення цін.

В опозиційному середовищі популярною була думка про централізацію руху опору, яка була викликана великою радикалізацією настроїв у суспільстві. Регіональні підпільні структури також виступили за утворення центрального координаційного штабу опозиції, який готував би опозиціонерів і все населення до загального страйку. З цією метою було створено Загальнопольський комітет опору «Солідарність». Він розділив сфери діяльності на 4 округи: округ Північ з центром у Гданську (все Узбережжя, Щецин і Бидгощ), округ Захід (Нижня і Центральна Сілезія, Великопольща), округ Схід з центром у Варшаві (Мазовше, Любельщина) і округ Південь з центром у Кракові (Малопольща, Верхня Сілезія). Налагодив контакти з еміграційним осередком «Солідарності» на чолі з Є. Мілевським (Брюсельське Бюро). Але репресії з боку влади паралізували роботу Комітету. Крім того, багато було незгодних з тактикою діяльності і жорсткою централізацією, яку пропонували засновники. Це свідчить про те, що «Солідарність» не була готовою до таємної діяльності з централізованим управлінням [11].

Керівництво ПНР розуміло, що питання подальшої долі «Солідарності» є серйозною проблемою. Існували різні точки зору, домінуючою з яких була про те, що «Солідарність» може продовжувати своє існування, але виключно як рух профспілковий, робітничий, тобто планувалося зробити так, щоб профспілка стала діяти в межах існуючої системи. Але така концепція профспілкового руху, яка пропонувалася керівниками країни, не зустріла позитивної реакції. Це було наслідком існуючої недовіри до влади з боку прибічників «Солідарності». Опозиціонерами ці дії були сприйняті як свідомо запланована акція, направлена проти них. Це призвело до того, до чого і мало призвести: до боротьби і конфронтації між владою і «Солідарністю».

Необхідно визнати, що прихильників силових дій проти влади на початку 1983 р. стало менше. Це пояснюється тим, що в країні намітилась тенденція до деякої стабілізації суспільно-політичного життя. В цій ситуації на засіданні Сейму Польської Народної Республіки 21 липня 1983 р. було прийняте рішення про припинення дії воєнного стану, але одночасно передбачалось зберегти ще на 2,5 роки існуюче правове регулювання з метою виведення країни з кризи [10].

Боротьба профоб'єднання першої половини 1980-х років за демократизацію суспільно-економічного й економічного життя стала домінуючим фактором опозиційного руху. Керівництво «Солідар-

ності» не збиралося робити поступки, тим більше, що відчувало підтримку католицької церкви, Заходу, переважної більшості трудящих і інтелігенції. Підпільна боротьба профспілки була ні чим іншим, як боротьбою за свідомість людей.

Саме такою виглядала ситуація всередині країни, проте введення військового стану в Польщі набуло широкого розголосу серед світової громадськості, тому дослідження цього питання є важливим для комплексного аналізу цієї ситуації.

Впершу чергу, враховуючи характер взаємовідносин СРСР і США на початку 1980-х, варто проаналізувати реакцію Америки. США активно підтримували «Солідарність» під час запровадження воєнного стану. За порушення прав людини 29 грудня 1981 р. адміністрація президента США на чолі з Р. Рейганом оголосила «санкції» проти СРСР: припинила рейси аерофлоту в США, закрила радянську закупівельну комісію в Нью-Йорку, припинила постачання нафтогазового устаткування, зупинила видачу ліцензій на продаж електронно-обчислювальної техніки, відстрочила переговори за новою довгостроковою угодою по поставкам зерна, відмовилася відновити угоди по енергетиці, по науково-технічній співпраці, по космосу і повністю переглянула всі інші угоди по двосторонньому обміну [9].

До середини лютого 1982 р. був готовий план таємного фінансування «Солідарності». У плані були чотири пункти:

- передача «Солідарності» основних коштів на утримання руху. Засоби могли передаватися готівкою як в американських доларах, так і в польських злотих;
- доставка сучасних засобів зв'язку для «Солідарності» в підпіллі;
- навчання окремих людей користуванню сучасними засобами зв'язку;
- використання джерел ЦРУ, які могли б служити для розвідувальної діяльності «Солідарності» [4].

Важливим є документ, прийнятий у США 12 червня 1982 року, в якому проаналізовані причини введення воєнного стану, що дало змогу США розпочати новий етап програми озброєння з метою послаблення політичних і економічних позицій Радянського Союзу. Важливу роль в розробці стратегії США спрямованої проти СРСР відіграв Ришард Куклінський, який був таємним агентом ЦРУ і приймав активну участь у розробці декретів для підготовки військового стану в Польщі [2].

Запровадження військового стану набуло широкого резонансу в усьому світі. В багатьох країнах Польща не лише потрапила на перші шпальти газет і в головні повідомлення радіо- і теленовін, а й стала темою політичних висловлювань і заяв, а головне - гаслом, яке збирало багатотисячні демонстрації та мітинги, що прокотилися майже по всіх континентах на захист «Солідарності» і свободи поляків.

Перші стихійні протести пройшли одразу 13 грудня. Протестували в Стокгольмі, де о сьомій годині вечора на демонстрацію вийшло понад п'ять тисяч шведів. Те ж саме - в Осло, де біля будівлі посольства ПНР зібралося кілька сотень людей. Стихійний характер носили в той день і багатотисячні протести перед посольствами ПНР в Лондоні та Парижі. Наступний день, 14 грудня, було оголошено Днем «Солідарності», і в паризькій демонстрації, що проходила на заклик Французької демократичної конфедерації праці (ФДКТ), до якої приєдналися «Форс Уврієр», Французька конфедерація християнських трудящих (ФКХТ), Загальна конфедерація кадрів і Федерація національної освіти, взяли участь сто тисяч чоловік [12].

Детальніше вивчаючи реакцію Франції (як представника Західного світу), варто звернути увагу й на інші форми підтримки поляків. Одним з ініціаторів допомоги став французький католицький костел. Французьке духовництво підтримувало поляків, закликаючи «не проливати братню кров» бути солідарними з ними, молитись за них. Досліджуючи це питання, можна підсумувати, що характер допомоги французів мав два напрямки: соціальний і матеріальний. Соціальний характер допомоги був обумовлений такими чинниками як наближення Різдва та походженням Папи римського (Карл Войтило був поляком за національністю), що сприяло ідеологічній консолідації польського і французького суспільств. Матеріальна допомога включала збір коштів, патронацтво, передачу гуманітарної допомоги, активно використовувалась преса та телебачення для розповсюдження інформації про події [1].

У наступні дні пройшли демонстрації протесту в різних містах Норвегії, в тому числі 17 грудня - в Осло та Трондхеймі, під гаслами «Свободу Солідарності» і «Руки геть від Польщі», а 22 грудня по всій Норвегії пройшла загальна п'ятихвилинна акція протесту. Масовий характер носили акції протесту в Лімі, столиці Перу. 20 грудня меса, на яку зібралося кілька тисяч чоловік, транслювалася в прямому ефірі по трьом головним телеканалам. Створений тоді

Комітет захисту «Солідарності», який очолив всесвітньо відомий письменник Маріо Варгас Льюса оголосив 28 грудня - Днем солідарності з Польщею в Латинській Америці.

Складно підрахувати всі демонстрації, мітинги, марші, збори, маніфестації, які пройшли по всьому світу в перші тижні воєнного стану. Проте, деякі з них варто відзначити: 14 грудня - у Відні, 15 грудня - у Франкфурті-на-Майні, 17 грудня - в Бангкоку, 25 грудня - у Ватикані, 27 грудня - в Чикаго [12].

Найбільші демонстрації проходили 30 січня 1982 р., в день, що на заклик Міжнародної конфедерації вільних профспілок (МКВП) було оголошено Днем солідарності з Польщею. У них взяли участь багато тисяч людей по всьому світу, а в 50 державах демонструвався фільм «Щоб Польща була Польщею», знятий за ініціативою президента США за участю 14 лідерів західних держав, у тому числі президента Франції, канцлера Німеччини, прем'єр-міністра Норвегії.

Важливе місце займає реакція урядів і політиків. Не скрізь однаковою мірою виявлялося бажання виступати на захист «Солідарності», засуджувати військовий стан. Радикальнішими були американці, японці, норвежці, шведи, французи. І щоб не твердила пропаганда Військової ради національного порятунку, але поляки сприйняли західні економічні санкції як прояв солідарності з ними і засіб тиску на уряд ПНР.

Аналізуючи листування Іоанна Павла II та Войцеха Ярузельського, яке тривало 1981- 1982 роках, слід зробити висновок, що реакція Ватикану на події 13 грудня була вкрай негативною. Іоанн Павло II неодноразово виступав з проповідями серед віруючих, висловлюючи підтримку польському народу. Одразу після оголошення воєнного стану, Папа звернувся до адміністрації Рейгана та до світової громадськості, заявляючи про порушення громадянських прав поляків, закликаючи надати їм допомогу. В листах до керівника ПНР Папа висловлював прохання скасувати військовий стан і встановити мир у Польщі, легалізувати «Солідарність» та припинити інтернування людей. В. Ярузельський у відповідь заявляв про необхідність воєнного стану для збереження безпеки та цілісності Польщі, пояснюючи, що це є тимчасовий крок уряду [5].

Досліджуючи дану проблематику, необхідно проаналізувати і реакцію країн соціалістичного табору. Одразу після оголошення воєнного стану, для того щоб заспокоїти світову громадськість, Л. Брежнев надсилає листи до союзних держав, повідомляючи, що

польське керівництво самостійно вирішить проблеми, які виникли в країні. Лист був відісланий до США, Німеччини, Куби, В'єтнаму і Лаосу. Чому саме В'єтнам і Лаос? Це пояснюється тим, що останні з зазначених країн – це країни, що безпосередньо знаходились в ідеологічно-політично-економічному союзі з Радянським Союзом і були у так званій «васальній залежності» від нього. Офіційна позиція Китаю замовчувалась, внаслідок загострених стосунків СРСР і КНР [6].

СРСР, слідкуючи за перебігом подій у Польщі, які розпочались в грудні 1981 року, зайняв позицію спостерігача. Це зумовлено тим фактором, що у 1979 році Радянським Союзом були введені війська в Афганістан. Ця подія викликала обурення світової громадськості, тому у керівництва СРСР виникли побоювання використати військову силу для врегулювання ситуації в Польщі. Проте очевидним фактом моральної підтримки польських комуністів можна вважати таємну зустріч у квітні 1981 польського партійного лідера С. Кані і В. Ярузельського з радянськими колегами - міністром оборони Д. Устиновим і головою КДБ Ю. Андроповим. Під Брестом вони домовилися про розширення своєрідного «психозу загрози радянського військового втручання». На XXVI з'їзді КПРС (лютий - березень 1981 року) генсек Л. Брежнев заявив про рішучість «не залишати Польщу в нещасті і не дозволяти її ображати» [8].

Підтвердити слова головного комуніста радянського блоку повинні були великі маневри Варшавського договору на території Польщі. Все це дало можливість, як вважають супротивники введення військового стану, генералу Ярузельському розправитися з внутрішніми ворогами і продовжити агонію комунізму в Польщі.

Особливої уваги потребує аналіз діяльності Гельсінського комітету, що діяв в ПНР в період воєнного стану. Цей Комітет діяв у підпіллі, у 1983 році ним було підготовлено Доповідь про права людини під час воєнного стану. Це була перша спроба систематичного аналізу ситуації для представлення інформації світовому співтовариству. У доповіді міститься порівняння польського законодавства з положенням про військовий стан з міжнародними стандартами та вказані порушення закону з боку комуністичної влади. У документ автори включили розділи: «Правові та неправові механізми беззаконня в ПНР», «Запровадження військового стану в контексті національного і міжнародного права», «Практика кримінального судочинства: розслідування, судові розгляди, вироки», «Діяльність поліції та збройних сил під час страйків та вуличних демонстра-

цій», «Доля затриманих осіб після вуличних демонстрацій». Як пояснив Марек Антоні Новіцький, один з провідних діячів Гельсінського комітету ПНР, остаточний документ, підготовлений в січні 1983 року, був переданий на Захід, доповнений та представлений у березні 1983 року на Конференції учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ) в Мадриді.

Підготовкою цієї доповіді керували також Стефан Старчевський, Ярослав Качинський та Єжи Чемневський. В подальшому такі доповіді видавались щорічно і передавались до міжнародних організацій та урядів демократичних країн. Крім того, Гельсінський комітет займався підготовкою спеціальних доповідей, прикладом є доповідь на прохання Леха Валенси про становище профспілок у Польщі для Міжнародної організації праці [3].

Отже, в складних умовах воєнного стану, коли права і свободи польських громадян були обмежені, Гельсінський комітет активно співпрацював з «Солідарністю», діяв не лише в межах країни, але й на міжнародній арені.

Сьогодні подію 13 грудня 1981 року науковці оцінюють неоднозначно. На цю тематику проводиться багато обговорень, круглих столів, конференцій. Об'єктивно запровадження воєнного стану було альтернативою громадянській війні та економічному хаосу. Проте, психологічно суспільство не було готовим до таких крайніх заходів.

Намагання В. Ярузельського і його оточення переконати громадян в тому, що воєнний стан введений не для того, щоб стримати економічні і соціальні реформи, а, щоб стримати процеси розорення країни, зберегти народ від братовбивчої війни і від зовнішнього воєнного втручання у внутрішні справи Польщі успіхів не мали. Партійне і державне керівництво не готове було здійснити глибокі системні перебудови, бо потрібно було починати з партії.

Протистояння опозиції та влади і тиск Радянського Союзу на польське керівництво призвели до зростання політичної кризи в Польській Народній Республіці. Втрачаючи керівну роль у країні, ПОРП та уряд знайшли крайній вихід – воєнний стан, який лише відтягнув вирішення польських проблем до того часу, коли всі політичні сили суспільства усвідомили необхідність співробітництва.

Події в Польщі, а саме діяльність опозиції в умовах тоталітарної системи посилювали інтерес світової громадськості, оскільки «Солідарність» уособлювала перший масовий суспільно-політичний рух в соціалістичному таборі.

США, розуміючи всю складність ситуації і прагнення поширювати ідеї демократизму в соціалістичному таборі, активно допомагала полякам, спрямовуючи свою економічну і військову політику проти СРСР, проте Радянський Союз, прагнучи не загострювати міжнародної ситуації, не вів активні військові дії проти ПНР.

Реакція країн Заходу мала демонстраційний характер, що значно впливало на ідеологічну свідомість польського суспільства і допомагало їм згуртуватись для вирішення спільної проблеми, досягнувши згоди в стратегії і тактиці, разом з тим, надання гуманітарної допомоги сприяло покращенню матеріального стану поляків.

Єднання католицької церкви різних країн та їх цілеспрямована допомога підтримала духовний стан поляків, вселивши віру продовжувати боротьбу заради ідеї вільного суспільства.

Для відстоювання національних прав і свобод польського народу діяв Гельсінський комітет, внесок якого мав велике значення для перемоги над комуністичним режимом.

Підтримка, яка була надана «Солідарності» і всьому польському суспільству в період військового стану, свідчить про небайдужість світового співтовариства до внутрішніх проблем однієї країни та прагнення врегулювати конфліктні ситуації мирним шляхом. Завдяки зовнішньому контролю з боку зарубіжних країн вдалось уникнути жахливих наслідків, які могли бути внаслідок збройного втручання СРСР.

Висвітлена у даній статті проблема потребує подальших розробок з багатьох ключових аспектів. Так, особливістю стратегії і тактики «Солідарності» в умовах воєнного стану було те, що вона завжди підтримувала постійні контакти із західними політичними діячами. Малодослідженими залишаються відносини «Солідарності» з країнами соціалістичного табору в період воєнного стану. Опозиція активно використовувала американські та західноєвропейські засоби масової інформації для поширення антикомуністичної ідеології. Проблема впливу зовнішніх факторів до сьогодні мало вивчена у вітчизняній історіографії й потребує уваги дослідників.

Список використаних джерел та літератури:

1. Heruday-Kiełczewska M. Bracia i siostry z Polsk [Електронний ресурс]. -Jaruzelski W. Jaruzelski Wolciech pod prąd czyli refleksje rocznicowe. [Електронний ресурс].-Komitet Helsiński w stanie wojennym.[Електро-

ний ресурс]. -Parys J. Międzynarodowe znaczenie stanu wojennego / Jan Parys // Prawica.net [Електронний ресурс]. -Reakcja Watykanu na stan wojenny // Tygodnik Powszechny [Електронний ресурс]. -Turski M. Rozmowa z prof. Andrzejem Paczkowskim o wydarzeniach sprzed 20 lat. – Internetowa Biblioteka Historyczna / Marian Turski - N 50/200 [Електронний ресурс]. -Денисюк Н. Політична ситуація в Польщі напередодні запровадження воєнного стану (1980–1981 рр.) / Наталія Денисюк // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. – К.–Краків: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – С. 217–220.

2. Мастеров В. Генерал в военном положении / В. Мастеров // Время новостей. - №230. - 13 декабря 2006.

3. Мельников Ю.М. Сила и бессилие: внешняя политика Вашингтона. 1945-1982 гг /Ю. М. Мельников. – М., 1983.

4. Несломленная Польша на страницах «Русской мысли» (декабрь 1981 – декабрь 1982 гг.). – Париж: Русская мысль, 1984. – 277 с.

5. «Солідарність» та системні трансформації у Центрально-Східній Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.solidarnosc.gov.pl>. – назва з екрану

6. Стренковский Я. Солидарность с «Солидарностью» / Я. Стренковский. - Новая Польша. - 7-8. – 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступа с: <http://www.novpol.ru/index.php?id=830>

7. Струтинський В. 13 грудня 1981 р. в політичній історії Польщі: міфи та дійсність / В. Струтинський // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2000. – Вип. 73-74. – С. 199-218.

Систалюк Ірина

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ПІСЛЯ 1945 РОКУ

Стаття розкриває основні напрями роботи польських наукових організацій, які діяли у Великобританії після 1945 року, а саме Польського Історичного Товариства в Великобританії, Польського Наукового Товариства за кордоном, Історичного інституту імені Генерала Сікорського.

Ключові слова: польські наукові організації, еміграція, дослідники, монографія, історична наука

The article reveals the main trends of Polish scientific organizations that operated in Britain since 1945: Polish Historical Society in the UK, Polish Scientific Society abroad, Historical Institute of General Sikorski.

Keywords: polish scientific organizations, emigration, researchers, monograph, historical science.

Після Другої Світової війни Польща була залежною від Радянського Союзу. Новостворена система органів влади контролювала всі сфери діяльності, які існували в державі: свободу слова, діяльність різного роду суспільних організацій, церкву. Існування терору з боку встановленої влади в Польщі призвело до того, що політична верхівка та діячі культури і освіти були змушені емігрувати. Центрами еміграції стали Франція та Великобританія. Лондон був осередком створення наукових організацій, тому що саме там були зосереджені та діяли польський еміграційний уряд, керівництво різних суспільних організацій, польські науковці, а також значна діаспора поляків. В Лондоні була розміщена редакція найважливішого журналу еміграційної спільноти істориків «Теки історичні».

Хронологічні рамки статті охоплюють 1945-1990 рр., адже саме після закінчення Другої Світової війни розпочинається процес утворення польських наукових організацій в Великобританії, а вже в 90-х роках ХХ століття спостерігаємо тенденцію до зниження активності в діяльності організацій.

© Систалюк Ірина, 2011

Формування наукових установ було очевидним явищем того часу, адже було спричинено політичною ситуацією в самій Польщі та обставинами, які склалися на міжнародній арені в повоєнний період. Головним завданням цих організацій, зокрема, Польського Історичного Товариства у Великобританії, Польського Наукового Товариства за кордоном, Історичного інституту імені Генерала Сікорського було сприяння розвитку польської історичної науки, а також видавнича діяльність і безпосередня співпраця з установами, які існували на той час в Польщі.

Діяльність польських науковців в еміграції викликала інтерес у дослідників, тому вона вивчена в повній мірі. З перших досліджень на увагу заслуговує невелика за розміром праця Яна Драуша і Ричарда Терлецького «Польські вищі школи і наукові інституції в еміграції 1939-1945». Найбільшу увагу дослідники присвятили вивченню діяльності наукових установ. Тадеуш Раджік опублікував декілька праць, що стосуються польської освіти на еміграції, серед них «Польська освіта в Великобританії після Другої світової війни» і «Польська шкільна матриця закордонна 1953-1993».

До праць, що стосуються безпосередньо історіографії належить монографія Зузяка «Польська військова історіографія в Великобританії в 1939-1990 роках». Цей же автор опублікував біографію Маріяна Кукеля, в якій здійснюються спроби аналізу його історичної творчості, а також присвятив свою монографію вивченню діяльності Інституту Юзефа Пілсудського в Лондоні. Заслуговує на увагу монографія Тадеуша Рутковського «Станіслав Кот 1885-1975. Біографія політична». Більше інформації щодо зазначеної вище постаті приносить дослідження під редакцією Аліни Фітової «Станіслав Кот – вчений і політик». Це дослідження присвячене певним аспектам діяльності польських істориків в еміграції.

Завданням даної статті є проаналізувати мету створення наукових організацій в еміграції, їх вплив на соціокультурне життя Польщі, а також розкрити значення їхньої діяльності в післявоєнний період та розкрити головні напрями роботи даних установ.

Однією з найважливіших наукових організацій в польській еміграції було розпочати з Польське Історичне Товариство у Великобританії (ПІТВ). Товариство виникло з існуючої з 1939 року Асоціації друзів музею збройних сил. 12 листопада 1946 року вона перетворилася в Польське історичне товариство в Великобританії. До початку створення нової структури було організовано Організаційний комітет, до складу якого увійшли Маріян Кукель, Тадеуш

Сулімірський, Йозеф Ясновський, Тадеуш Васілевський і Владислав Дживановський, який виступав в ролі головного організатора. Перші Загальні Збори нової організації відбулися в річницю початку листопадового повстання, 29 листопада 1946 року, в приміщенні Інституту ім. Генерала Сікорського. Дискусія була сконцентрована навколо двох питань – назви і цілей товариства. Оттон Лясковський висловився проти назви. Була прийнята до уваги думка С. Стронського про те, що установу краще назвати «Польське Історичне товариство у Великобританії». В дискусії над цілями товариства з'явилося дві позиції. Першу репрезентував Кукель. Він виступив за: 1. надання можливості для польських істориків, що працюють в Великобританії, публікувати свої праці; 2. інформування про історичні дослідження за кордоном і на батьківщині; 3. реєстрування польського наукового доробку в сфері історії; 4. публікацію «Тек історичних» та «Історичної бібліотеки» в англомовному варіанті; 5. проведення лекцій. Ця «амбітна» концепція знайшла своє відображення в Статуті Товариства, де зазначено завдання організації: «Завданням Товариства є допомога в будь-якій роботі в сфері історії та допоміжних їй наук, а особливо при проведенні досліджень та публікації їх результатів і при популяризації історичних знань».

Першим президентом Польського Історичного Товариства в Великобританії був Маріан Кукель, а віце-президентом – Тадеуш Сулімірський, секретарем – Владислав Дживановський. До складу Ради увійшли: Йозеф Ясновський, Оттон Лясковський, Генрик Пятковський і Віктор Вайнтрауб. Маріан Кукель очолював організацію аж до своєї смерті в 1973 році. Його наступником був Тадеуш Сулімірський. Після смерті Т. Сулімірського організацією керував віце-президент Станіслав Беганський. В 1984 році вибрано нову Виконавчу Раду, а президентом став Богдан Вронський. А з 1987 р. на чолі Товариства був Андрей Шкута, який керував Товариством до осені 2003 р.

Реалізація плану дій організації мала різного роду труднощі. Перш за все це були фінансові проблеми. Організація мала перманентні клопоти з браком ресурсів на здійснення своєї діяльності. Це стосувалося в першу чергу «Тек історичних». Журналу кілька разів загрожувала ліквідація. В 1953 році Оттон Лясковський виступив з пропозицією звернення до еміграційної громадськості про недопущення ліквідації єдиного незалежного історичного журналу. Видання вдалося врятувати завдяки дотаціям Польської Книгарні «Orbis» в Лондоні. В наступних випусках «Тек» зазначалася подяка за допомогу Товариству польських комбатантів, Комітету

цивільної допомоги польським біженцям, Радіо «Вільна Європа» і членським внескам. Недостатнє фінансування Товариства було пов'язане з тим, що частина членів не платила внесків, з тим, що продаж «Тек історичних» був обмежений. Тільки невелика партія тиражу продавалася, певна частина висилалася до Польщі, а інколи була об'єктом обміну.

Товариство намагалося проводити різнобічну діяльність. Найбільше значення мало видання «Тек історичних». Спочатку журнал виходив щоквартально, пізніше старалися видавати хоча б один том в рік, а потім один на два роки. В такий спосіб до 1971 року було видано XVI томів. Від 70-х років «Теки» почали виходити нерегулярно [3].

Протягом тривалого часу вирішальний голос при підготовці видання мав М. Кукель, який час від часу консультувався з О. Халецьким. Після смерті цих двох дослідників видавництво перейшло в руки Ягоджинського і Бобра-Тулінго. Вони намагалися утримати високі позиції серед польських журналів, які публікували дослідження з історії еміграції.

Другою формою діяльності Польського Історичного Товариства у Великобританії були читання і лекції. На початковому етапі вони відбувалися досить часто, інколи навіть щомісяця. Вони проводились регулярно аж до перелому 60-70-х років. Деякі з доповідей та лекцій були надруковані в «Теках». Рекордним видався 1967 р., коли відбулося 20 читань. Серед лекторів домінували історики, які проживали в Великобританії, інколи були також дослідники, які презентували інші осередки (О. Халецький і Ч. Хованець). В першій половині 60-х років в Лондоні почали з'являтися перші лектори з Польщі. Інколи запрошувались також дослідники не польського походження. Серед них були: Брюс Босвель і Норман Девіс. З другої половини 70-х років число читань скоротилося. Всього протягом 1946-1990 років Товариство організувало близько 400 читань та лекцій. Частина з них була підготовлена спільно з Польським науковим товариством за кордоном.

Тематика читань була дуже різною. На основі інформації, яка була опублікована в «Теках історичних» можна стверджувати, що теми, які виносились, відображали індивідуальну зацікавленість лекторів. Їхні хронологічні рамки охоплювали від найдавніших часів до XX століття, хоча домінувала історія XIX століття. З 70-х років щораз більше уваги присвячувалося новітній історії – епосі II Речі Посполитої і періоду Другої світової війни.

Третьою формою активної діяльності Товариства була діяльність секції. В рамках ПТТВ існувала спеціальна секція, що займалася вибраними проблемами історії. В 1947 р. була утворена соціологічна секція, керована Тадеушем Сулімірським, а через рік під керівництвом Владислава Фолькерського була утворена гуманітарна секція, пізніше музейна.

Перша секція налічувала 20 членів і відкрила свою діяльність читанням про польсько-британські взаємини. Гуманітарна секція тільки на початку проявила активність. З її допомогою було організовано кілька читань. В наступні роки її діяльність була обмежена. Інакше було у випадку з секцією музейною. Вона видавала «Bron i barwa» («Зброю і колір») і близько співпрацювала з Історичним інститутом ім. Генерала Сікорського. В 1950 році була утворена історично-військова секція, на чолі якої був Станіслав Беганський. Найбільшим її успіхом була підготовка польського номеру «Revue Internationale d'Histoire Militaire» («Міжнародного огляду військової історії»).

Пізніше активність всіх секцій, окрім музейної, поволи занепала. В 1955 році було прийняте рішення про припинення діяльності гуманітарної секції. В 60-70-х роках фактично діяли лише музейна секція та історично-військова. В 1967 році була здійснена спроба відновити секцію історії культури, як продовження колишньої гуманітарної. Керував нею історик Йозеф Буйновський, а після його відставки – письменник і публіцист Ян Островський-Наумов. На переломі 60-70-х років вона організувала декілька читань, а потім її активність була знижена, а в 1974 році діяльність секції була призупинена. В 90-роках в рамках організації діяла лише одна музейна секція.

Ще одним важливим видом діяльності Товариства було надсилення до Польщі історичних видань, як польських, так і британських. Наприклад, в 1954 році було вислано понад 100 екземплярів «Тек». Після 1956 року кількість висланих публікацій ще більше зросла. Протягом 1960-1961 року було вислано 165 екземплярів «Тек» і 305 томів інших видань. В списку розсилки були бібліотеки, редакції журналів і приватні особи. Обмін публікаціями проводився з понад 50 установами краю і з-за кордону. В умовах, коли не існувало будь-яких контактів між польськими істориками в еміграції, така форма діяльності ПТТВ була дуже цінна. Дякуючи їй до Польщі передавалась інформація про праці польських істориків, що видані в еміграції, а «Теки історичні» використовувались також в польському науковому житті [8].

Польське Історичне Товариство у Великобританії від моменту свого створення відіграло ключову роль в інтеграції польського історичного середовища в еміграції. «Теки історичні» стали в короткому часі найповажнішим форумом, де друкувались праці польських істориків, які працювали по цілому світі. З 1947 року вони були важливим науковим виданням в еміграції, а також символом незалежної від ідеологічної диктатури польської історіографії для істориків як в краї, так і поза ним.

У Великобританії було утворено й декілька наукових організацій, які здійснювали дослідження і збирали архіви. Однією з найважливіших з них, свого роду символом Другої Великої еміграції був Історичний інститут імені Генерала Сікорського. В одному з листів Маріян Кукель назвав його «святилищем і духовним вогнищем життя еміграції». 2 травня 1945 року було утворено Організаційний Комітет, до якого увійшли видатні особистості з сфери політики і науки в Польщі, Великобританії, США. Цей Комітет став першою Радою Інституту. Перше засідання Ради відбулося 13 грудня 1945 року. Президентом Ради став Ельгін, а віце-президентом – віце-адмірал Єжи Свірський. Першим директором Інституту, вибраним за рекомендацією Кукеля, був обраний Зигмунд Борковський [9]. В 1964 році з фінансових причин відбулося злиття Інституту з Польським науковим осередком (ПНО).

В діяльності Інституту можна виокремити два напрямки роботи. Перший з них пов'язаний з науковою і видавничою діяльністю. Навесні 1945 року було опубліковано дві праці. Автором першої – «Діяльність Генерала Владислава Сікорського і участь в Другій Світовій війні» був Станіслав Сторонський. Друга публікація «Політичні і правові підстави Польського Уряду в еміграції» була підготовлена Станіславом Шурлеєм. З ціллю координації видавничої справи в вересні 1946 року була утворена Наукова Комісія під керівництвом Маріана Кукеля. В її склад увійшли також військові історики.

Другим напрямком діяльності Інституту була архівно-музейна робота. На підставі ухвали Ради Міністрів від 27 червня 1945 року на становлення Інституту мали бути передані колекції архівів Польських збройних сил, а також офіційні звіти цивільних громадян.

Частиною Інституту була Рада з дослідження польського підпілля, яка утворилась в лютому 1947 року. Першим головою Ради був Тадеуш Бур-Коморовський. Ціллю було створення центру документації Армії Крайової і Польського підпілля у вигляді архіву

та бібліотеки. В 1968 році було розпочато працю над власним видавництвом «Армія Крайова в документах (1939 - 1945)». Також було опубліковано брошуру Тадеуша Певчинського і Адама Цівкоша «Збройний опір в Варшавському гетто» [12].

Важливий внесок в розвиток польської історичної науки зробив Інститут Юзефа Пілсудського, який був утворений 15 березня 1947 року і діяв у столиці Великобританії. Інститут Юзефа Пілсудського був утворений з ініціативних осіб з числа його прихильників, які перебували в Лондоні. Головну роль відіграв генерал Владислав Бортновський. Відповідно до Статуту головною ціллю Інституту є проведення історичних досліджень, акцентуючи увагу на діяльності Пілсудського [10,11].

Розглядаючи наукові інститути та організації в Лондоні варто згадати про два таких об'єднання, в яких історичні дослідження були підпорядковані політичній діяльності. Йдеться про Інститут дослідження міжнародних справ (ІДМС), який утворився в 1946 році та про Інститут дослідження справ Крайових (ІДСК) – 1951 рік. Ціллю першого було поширення зацікавлення міжнародними проблемами і поглиблення знання в даній галузі між членами. На чолі ІДМС стояв Август Залеский. Серед членів Інституту були й історики. В Лондоні Інститут проводив читання, а також видавав брошуру «Міжнародні справи».

Інститутом дослідження справ Крайових до 1954 року керував економіст Едвард Щепанік. Організація намагалася відслідковувати актуальні події в Польщі і публікувала свої матеріали в виданні «Справи Крайові» [8].

29 січня 1950 року в Лондоні було утворено еміграційне об'єднання польських вчених, а саме Польське наукове товариство за кодоном (ПНТК), що мало такі цілі: 1. сприяння, заохочення і оборона незалежної польської науки; 2. пильнування за потребами і розвитком польської науки; 3. координація наукових праць; 4. створення списку польських наукових товариств і польських працівників на еміграції і їх доробку.

В Статуті ПНТК також зазначено про основні напрями діяльності Товариства, а саме: філологія, лінгвістика, література, математичні науки, природничі науки, інженерні науки, історія.

Виконавчими органами згідно Статуту були: Генеральна асамблея, Зібрання відділів, Комітет з аудиту, наукові комітети. Генеральна Асамблея була вищим органом і повинна була здійснювати такі функції: прийняття поправок до Статуту, розгляд питань щодо

вибору членів Товариства, прийняття бюджету, вибір посадових осіб – президента, віце-президента, членів Ради та Комітетів, створення місцевих відділів, обговорення доповідей Комісії і прийняття ухвал [1].

Створення цього Товариства було, з однієї сторони формою інтеграції польської наукової та еміграційної громади, а з іншої – реакція на політику влади в Польщі.

Польське наукове товариство за кордоном було формально створене з Польської наукової ради в еміграції, яка існувала з 7 грудня 1948 року, ініціатором якої був Владислав Фолькерський, міністр освіти в польському уряді в Лондоні. До складу Ради увійшли професори університетів довоєнної Польщі і члени наукових товариств, які існували до 1939 року, що на той період перебували в столиці Великобританії.

Президентом ПНТК був вибраний Тадеуш Бжеський, а віце-президентами стали Маріан Кукель і Владислав Фолькерський. Гуманітарним факультетом керував Станіслав Стронський.

Впіслявоєнні роки Тадеуш Бжеський брав активну участь в організації наукового життя в еміграції. Він був одним з ініціаторів створення Польської Наукової Ради в 1948 році та ректором Польського університету в еміграції. Він доклав багато зусиль для розвитку Товариства. Під час його перебування на посаді президента Товариства відбувалися якісно нові зміни, які в перспективі допомогли об'єднанню вийти на новий рівень свого розвитку [13].

На початку 50-х років в Товаристві налічувалося близько 90 членів, в першій половині 60-х число членів скоротилося до 68 осіб. Історики становили в ньому значну групу. В першому складі гуманітарного факультету їх налічувалося сім. В перших роках діяльності домінували читання, які відображали передусім індивідуальні зацікавлення дослідників. Вони відносилися до різних епох: від археології до ХХ століття. Також різноманітною була їх тематика: від культури давньої Греції до історії церкви та військових аспектів війни 1920 року. Протягом 1950-1990 Товариство організувало декілька зібрань та симпозіумів, що стосувалися історичної тематики. Під егідою ПНТК або при його підтримці з'явилося також кілька цінних історичних праць, присвячених Адамові Міцкевичу, польській освіті.

14-20 вересня 1985 року Товариством був організований в Лондоні Конгрес польської культури за кордоном. Серед десятих томів праць Конгресу було також два томи, присвячених історичній

проблематиці. Перший з них називався «Сучасна історія Польщі» і містив кілька історичних досліджень, присвячених ряду питань: місце Польщі в міжнародній політиці, проблеми історіографії, Друга Річ Посполита, Друга Світова війна і стосунки Польщі з сусідніми державами. Другий том був присвячений участі польських військових під час Другої Світової війни [14].

З 1950 року Товариство видає свій «Щорічник», який був хронікою наукового життя в еміграції. Протягом його існування було видано 42 номери. Після 1990 року за сприяння Товариства під редакцією Йозефа Ясновського було видано восьми томове видання, яке охоплювало діяльність польської еміграції після Другої Світової війни [4].

Отож, після закінчення Другої Світової війни діяльність польських історичних установ в еміграції у Великобританії була зосереджена на розвитку історичної науки. Проводились наукові дослідження, видавались різного роду журнали та книги, проводились читання та семінари, які популяризували актуальні питання того часу, а також показували реальний стан науки в польському суспільстві та ті всі процеси, які були притаманні тому періоду.

Список використаних джерел та літератури:

1. Статут Польського Наукового Товариства за кордоном.
2. Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950 – 1982 р./ Упорядкув., передне слово і комент. Богуміли Бердиховської. – К.: Критика, 2008. – 752 с.
3. Friszke A. Życie polityczne emigracji. Biblioteka «Więzi» - Warszawa, 1999.
4. Jasnowski J. Bibliografia publikacji Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie (1950-1990). – Londyn, 1992.
5. Machcewicz P. Emigracja w polityce międzynarodowej. Biblioteka WIĘZI. - Warszawa, 1999.
6. Radzik T. Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej. - Lublin 1991.
7. Radzik T. Z dziejów społeczności polskiej w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945-1990). - Lublin 1991.
8. Stobiecki R. Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945r. Wydawnictwo Poznańskie.- Poznań, 2005.- 371s.
9. Gen. Sikorski w polityce Wielkiej Brytanii. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ibap.salon24.pl/123247_gen-sikorski-w-polityce-wielkiej-brytanii

10. Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/714/9918/Instytut_Jozefa_Pilsudskiego_w_Londynie.html

11. Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biblioteka.info/mabpk/#4>

12. Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Studium Polski Podziemnej. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/wspolpraca-i-projekty/institucje-polonijne/1529-wielka-brytania.html>

13. Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ptno.org/7465D/Home/Historia.aspx>

14. Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.mojawyspa.co.uk/artykuly/15025/Polskie-Towarzystwo-Naukowe-na-Obczyznie>

Лапинська Антоніна

ФОРМУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

В статті проаналізовано становлення української дипломатії в незалежній Україні. Неабияке значення для становлення незалежної зовнішньої політики України стало прийняття Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990р., оскільки саме після прийняття Декларації українська дипломатія стала на новий щабель, а саме почала незалежнюватися від союзницької. Після прийняття Акту про незалежність України від 24 серпня 1991 року пріоритетними завданнями для Міністерства закордонних справ стали: визнання України міжнародним співтовариством, встановлення дипломатичних відносин, набуття членства в міжнародних організаціях.

Ключові слова: українська дипломатія, незалежна Україна, зовнішня політика України, міжнародне визнання, Міністерство закордонних справ.

The article says about the stabilization of Ukrainian diplomacy in independent Ukraine. The adoption of the Declaration of national sovereignty on the 16th July 1990 year was of great importance for the stabilization of foreign policy of Ukraine, since Ukraine became independent from the union. After the adoption of the Act of Independency on the 24th of August 1991 year, the priority lines of the Ministry of Foreign Affairs became: the international recognition of Ukraine, the establishment of the diplomatic relations, the participation in the international organizations.

Key words: Ukrainian diplomacy, independent Ukraine, foreign policy of Ukraine, international recognition, the Ministry of Foreign Affairs.

Криза союзних структур, політичне протиборство, погіршення економічної ситуації, зростання національної самосвідомості неухильно посилювали потяг до суверенності та відновлення незалежності української держави. У незалежність Україна увійшла з президентом, який з початку 1980-х рр. перебував на найвищих щаблях республіканської партійної ієрархії і вийшов з КПРС лише

після провалу путчу 1991 р., з парламентом обраним у 1990 р., де переважну більшість склали представники колишньої партійної номенклатури, зі структурами місцевої влади, заповненими кадрами з комуністичних часів.

Суверенна Україна, відкриваючи себе світові, мусила формувати незалежну зовнішню політику. Впровадження її в життя здійснювалося під впливом об'єктивних чинників, які визначали тенденції сучасного суспільного розвитку. Датою народження і становлення зовнішньої політики України є дата прийняття Верховною Радою України 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет. З того часу українська дипломатія починає логічно і послідовно розвиватися [4, 284]. В цьому документі Україна була визначена як суб'єкт міжнародного права та рівноправний учасник переговорів на міжнародній арені. Водночас, Декларація про державний суверенітет визначала право Україні укладати договори з іноземними державами, брати участь в діяльності міжнародних організацій.

В Декларації про державний суверенітет зазначалося, що Україна визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, що відносини з іншими радянськими республіками мають будуватися на основі договорів, укладених на принципах рівноправності. Україна, наголошується в документі, не є ворогом жодної держави. Вона беззастережно засуджує війну як знаряддя національної політики, додержується принципу незастосування сили та загрози силою і прагне вирішувати будь-які міжнародні спори виключно мирними засобами. Ми не висуваємо жодних територіальних претензій до своїх сусідів, так само, як і не визначаємо жодних територіальних претензій до себе.

В сучасних умовах, підкреслюється в документі, додержання прав людини не є лише внутрішньою справою окремих держав. Україна підтримує принцип неподільності міжнародного миру і міжнародної безпеки і вважає, що загроза національній безпеці будь-якої держави становить загрозу загальній безпеці і миру у всьому світі. В своїй зовнішній політиці вона обстоює підхід „безпека для себе – через безпеку для всіх» [2].

Також важливим зовнішньополітичним актом України в новітній історії держави стала постанова Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. Про реалізацію Декларації про державний суве-

ренітет України в сфері зовнішніх зносин. При встановлені дипломатичних відносин з іноземними державами, зазначалося в документі, слід виходити з необхідності найефективнішого забезпечення інтересів України, їхньої пріоритетності. Особлива вага зверталася на спрямування зусиль щодо забезпечення безпосередньої участі України у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Відразу після підписання Декларації про державний суверенітет Україна почала активно співпрацювати та підписувати договори з іншими державами.

Зовнішньополітичні можливості України на цьому етапі були досить обмеженими, оскільки де-юре вона залишалася союзною республікою в складі СРСР. І все ж, навіть у цих непростих умовах вдалося закласти фундамент майбутніх відносин із деякими принципово важливими для нашої держави країнами.

Слід, насамперед, згадати підписання 19 листопада 1990 року договору між Україною (тоді – УРСР) та Росією (тоді – РРФСР), яким сторони визнавали суверенітет одна одної, та який, до укладання в 1997 році українсько-російського широкомасштабного договору, був правовою основою двосторонніх відносин між двома державами [4,287].

Відбувається активний розвиток українсько-угорських двосторонніх відносин. Президент Угорської республіки А. Гьонц здійснює офіційний візит в Україну 27 вересня 1990 року. А вже восени 1991 року країни підписали декларацію про принципи співробітництва між Україною і Угорщиною. Було здійснено головою Верховної Ради ряд робочих візитів до США, Канади, Франції та Німеччини. Метою поїздок було ознайомлення політичних діячів та громадськості цих країн з політичною та економічною ситуацією в республіці, з її перспективами як незалежної держави, з відповідними принципами української зовнішньої політики [6,290].

Центральне місце в зовнішній політиці кожної держави належить місцю правовій базі. Особливе місце тут належить постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року „Про основні напрями зовнішньої політики України». Постанова визначила базові національні інтереси України і завдання її зовнішньої політики, містив засади, на яких реалізовувалася зовнішньополітична діяльність нашої держави. В документі підкреслювалося, що базовою вимогою у здійсненні зовнішньої політики є якнайповніше і найефективніше забезпечення національних інтересів держави [7].

Ці інтереси України у сфері міжнародних відносин становлять три основні групи. А саме:

Стратегічні і геополітичні інтереси, що пов'язують з гарантуванням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності.

Економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство.

Регіональні, субрегіональні та локальні інтереси пов'язані з забезпеченням різноманітних потреб внутрішнього розвитку України [7].

Зовнішня політика України найбільше спрямовує свою діяльність для становлення України як незалежної демократичної держави на міжнародній арені. Для цього одними з головних векторів зовнішньої політики визначено:

- Збереження територіальної цілісності держави та недоторкості її кордонів;
- Забезпечення потреб громадян і підвищення добробуту народу;
- Захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном;
- Забезпечення стабільності міжнародного становища України.

Принципові засади зовнішньої політики України розвивають положення, визначені Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. Відповідно до цього Україна здійснює відкрити зовнішню політику.

У своїх двосторонніх і багатосторонніх відносинах Україна керується принципами добровільності, взаємоповаги, невтручання у внутрішні справи. Вона не висуває територіальних претензій до сусідніх держав і не визнає жодних територіальних претензій до себе, дотримується міжнародних стандартів прав людини та прав національних меншин. У зовнішній політиці Україна перш за все керується принципом верховенства права, визнає пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права [6,290].

Базуючись на визначальних національних інтересах та принципах, наша держава здійснює свою зовнішню політику в таких основних напрямках:

- розвиток двосторонніх міждержавних відносин;
- розширення участі в європейському регіональному співробітництві;
- співробітництво в рамках СНД;
- діяльність в ООН та інших міжнародних організаціях.

Пріоритетними функціями зовнішньої політики держави є :

- зміцнення національної безпеки;
- створення умов, необхідних для нормального функціонування національної економіки;
- сприяння науково-технічному прогресу, розвитку культури та освіти;
- участь у вирішенні глобальних проблем;
- інформаційна діяльність;
- зв'язки з українською діаспорою.

Виходячи з цього Україна концентрує свої зовнішньополітичні зусилля на розбудові надійних міжнародних механізмів безпеки на двосторонньому, субрегіональному, регіональному і глобальних рівнях.

В Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року, значну увагу приділено механізму здійснення зовнішньої політики. Чітко, підкреслюється, що держава повинна мати механізм правового, фінансового, матеріального та кадрового забезпечення для здійснення зовнішньої політики [7].

Важливим кроком на шляху зміцнення міжнародно-правового статусу України, її входження до світового співтовариства, як суверенного суб'єкта міжнародного співжиття стала низка відповідних документів Верховної Ради України, ухвалених ще до прийняття згаданої постанови, як зрештою, і після неї. Слід, наприклад, згадати такі з них, як: Про правонаступництво України (12 вересня 1991 р.), До парламентів і народів світу (5 грудня 1991 р.), Про дію міжнародних договорів на території України (10 грудня 1991 р.), Про встановлення дипломатичних відносин із державами-суб'єктами колишнього СРСР (11 грудня 1991 р.), Про звернення Верховної Ради України до Північно – Атлантичної Асамблеї (ПАА) (3 червня 1992 р.), Про ратифікацію договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь підписаного у Москві 31 липня 1991р., Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968р. (16 листопада 1994 р.).

У 1992 році було затверджено Положення «Про дипломатичне представництво за кордоном». Були розроблені правові кредити, за якими визначалася доцільність відкриття закордонних дипломатичних установ України. Визначальними тут були обставини :

- 1) наявність у країні потужної української діаспори;
- 2) країни, що утворилися на території колишнього СРСР;
- 3) ступінь впливу країни на міжнародній арені;

4) теоретична наближеність країн до України (країни-сусіди).

Реалізацію зовнішньополітичних пріоритетів, які повинні були якнайефективніше забезпечити національні інтереси України, стало продиктоване відкриття у 1992 році 18 посольств, насамперед у п'яти державах „Великої сімки», в Польщі та Росії як стратегічно важливих для України партнерів. Розширювалася мережа консульських установ. У 1993 р. було відкрито 15 закордонних представництв.

Особливе значення мало прийняття 28 червня 1996 року нової Конституції України. З прийняттям Конституції напрями зовнішньої політики набули конституційного закріплення. Саме в статті 18 Конституції України зазначено: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права». Тобто, зазначено, що зовнішньополітична діяльність України орієнтується на міжнародне право і буде слідувати десятиєм принципам міжнародної співпраці [6, 289].

1 грудня 1991 року 28 804,1 тис. учасників всенародного референдуму висловились за підтвердження «Акту про незалежність України» від 24 серпня 1991 року [9, 536]. Головними причинами такої високої політичної активності та одностайності волевиявлення були споконвічне прагнення народу України до життя в незалежній державі та фактичний розлад Радянського Союзу.

Після прийняття Акту про незалежність України 24 серпня 1991 року перед Міністерством закордонних справ постали завдання пов'язані з визнанням України над міжнародним співтовариством, встановлення дипломатичних відносин, набуття членства в міжнародних організаціях, розбудова двосторонніх відносин з іноземними державами [5, 123].

Першою 2 грудня 1991 року незалежність України визнала Республіка Польща і вирішила встановити з Україною дипломатичні відносини. Того ж дня прем'єр-міністр Канади Б. Малруні заявив, що Канада визнає Україну як незалежну державу 3-5 грудня – Латвія, Угорщина, Росія, Латвія, Болгарія та Хорватія, а за ними – Естонія, Чехословаччина, Словенія, Грузія та десятки інших країн. До кінця грудня 1991 року заяви про визнання незалежності України зробили уряди 68 держав світу, в тому числі США, ФРН, Великобританії, Швеції, Італії, Японії, КНР. Станом на 27 січня

1992 року Україну вже визнала 91 держава, з 27 буди встановлені дипломатичні відносини.

5 грудня 1991 року Верховна Рада виступила із зверненням „До парламентів і народів світу», у якому зазначалось, що «Українська держава буде неухильно дотримуватись норм міжнародного права, керуючись загальною Декларацією прав людини, міжнародними пактами про права людини, які Україна ратифікувала» [8, 160].

Важливе значення для підвищення авторитету України у світі мало прийняття 10 грудня 1991 року „Закону про дію міжнародних договорів на території України». В ньому зазначалось, що, „зважаючи на пріоритет загально людських цінностей, загально визначених принципів міжнародного права Україна розглядає укладені й ратифіковані нею міжнародні договори, як невід’ємну частину національного законодавства» .

Дальший розвиток і конкретизація зовнішньополітичної концепції України були тісно пов’язані з новою ситуацією, що склалася після розпаду і створення 8 грудня 1991 року Співдружності незалежних держав (СНД) – нового геополітичного об’єднання, до якого увійшли одинадцять колишніх республік СРСР (за винятком Грузії і Прибалтійських держав).

Верховна Рада України 10 грудня 1991 року ухвалила документ „Про ратифікацію Угоди про створення СНД» із деякими застереженнями. В документі, йшлося про необхідність захисту самобутності національних меншин, розроблення відповідно правової бази для безперешкодного контактування громадян країн СНД та передачі інформації. В ст.6 зазначалось, що всі країни прагнуть до ліквідації всіх ядерних озброєнь, загального і цілковитого роззброєння під суворим міжнародним контролем, а до цілковитого знищення ядерної зброї підтримуватимуть єдиний контроль над нею, до того ж зобов’язуються проводити узгоджену політику соціального захисту і пенсійного забезпечення військовослужбовців та їхніх сімей. До ст. 7 Угоди вважалось доцільним додати, що координаційні інститути створюються на паритетній основі, а їх рекомендації приймаються за загальною згодою. До преамбули було рекомендовано вставити слова «Територіальної цілісності та недоторканості кордонів» [1, 87].

Після 1 грудня 1991 року визнання відбулося не лише на двосторонньому рівні, а й на рівні міжнародних організацій. 30 січня 1991 року Україна стала членом Народи з безпеки та співпраці в Європі (на сьогодні ОБСЄ), а трохи згодом, 10 бе-

резня 1991 року, приєдналися до Північноатлантичної Ради із співробітництва [6, 290].

Підсумовуючи варто зазначити те, що датою народження української зовнішньої політики слід вважати дату прийняття Верховною Радою України 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет, оскільки з прийняттям Декларації Україна отримала право укладати договори з іноземними державами і була визначена як рівноправний суб’єкт міжнародного права та рівноправний учасник переговорів.

Після підтвердження 1 грудня 1991р. Акту про незалежність Україну починає визнавати міжнародне співтовариство та починається процес налагодження дипломатичних відносин з іноземними державами. Варто відмітити те, що станом на січень 1991 року Україну вже визнала 91 держава, а станом на 1999 рік Україну визнають всі члени світового співтовариства.

Національні інтереси України та завдання зовнішньої політики України були викладені в постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрямки зовнішньої політики України».

Список використаної літератури і джерел:

1. Васильєва-Чекаленко Л.Д. Україна в міжнародних відносинах (1994-1996рр.)/ Васильєва-Чекаленко Л.Д.: Навч.посібник. – К.:Освіта, 1998. – 176 с.
2. Декларація про державний суверенітет/ [електронний ресурс]. – Режим доступу з:<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=55-12>
3. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі геополітичних змін/ Зленко А. – Харків:Фоліо,2003. – 559с.
4. Литвин В.Україна на межі тисячоліть (1991-2000рр.) / Литвин В. – К.:Альтернативи, 2000. – 360 с.
5. Литвин В.Україна: досвід і проблеми державотворення/ 90-ті роки ХХ століття / Литвин В. – К.: Наукова думка,2001. – 558с.
6. Марущак М.Історія дипломатії ХХ століття/ Марущак М.: Курс лекцій.- Львів: Бескид Біт, 2003. – 304 с.
7. Постанова Верховної Ради України Про основні напрями зовнішньої політики/ [електронний ресурс]. – Режим доступу з:<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3360-12>
8. Слюсаренко А. Новітня історія України (1900 – 2000рр.) /Слюсаренко А. – 2-ге вид, переробл. і допов.. – К.:Вища школа,2002. – 719с.
9. Україна на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1991-1995 років: У 2-х кн. – Кн.1. – К.,1998. – 720 с.

Пустовіт Анна

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ У XXI СТОЛІТТІ

У статті здійснено спробу аналізу українсько – російські відносин в XXI столітті, досліджено проблеми та перспективи двосторонніх взаємин, а також проаналізовані проблемні питання співпраці між Україною та Російською Федерацією і можливі шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: Україна, Росія, українсько–російські відносини, проблема Чорноморського флоту, нормативно правова база, енергетична безпека.

In the article was made the attempt to analyze the Ukrainian–Russian relations in XXI century, explored the problems and prospects of bilateral relations, and analyzed the issues of cooperation between Ukraine and the Russian Federation and possible ways of solving them.

Key words: Ukraine, Russia, Ukrainian-Russian relations, problem of Black Sea fleet, regulatory and legal framework, energy safety.

Відносини з Росією були і залишаються одним із пріоритетів української політики. На сучасному етапі від цих відносин залежить як економічна, і політична так і соціальна сфери, в кожній з яких склалися свої проблеми. Це надзвичайно актуальна тема, тому що саме від цих стосунків залежатиме майбутня двостороння співпраця між Україною та Російською Федерацією (РФ). В XXI столітті розпочався новий етап в українсько – російських відносинах. Вони характеризуються прагненням РФ домінувати і нав'язувати свою політику для України. Нажаль Росія не прагне дійти до компромісу, російські «мужі» не розуміють, що саме від нинішніх відносин залежить рівень успішної співпраці між Україною та РФ. Сучасний етап українсько–російських відносин має стати базисом для їх подальшого розвитку та визначення перспектив.

Україна та Росія у XXI столітті мають досить нестабільні відносини, адже Російська Федерація намагається диктувати свою політику і вважає, що Україна повинна знаходитися в сфері російської

геополітики. Така позиція негативно впливає на стосунки між двома державами. Однак міждержавні відносини слід будувати виключно на принципах міжнародного права, взаємоповаги один до одного, поваги до суверенітету та визнання територіальної цілісності, економічної доцільності і взаємовигоди. Саме дотримання цих принципів сприятиме стабілізації українсько–російських відносин.

Нормативно–правова база між Україною та РФ налічує ряд договорів, серед яких найголовнішими є такі як: Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (31.05.1997), Договір між Україною та Російською Федерацією про економічне співробітництво на 1998–2007 роки (27.02.1998), та «Угода між Російською Федерацією та Україною про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України» (Угода про статус ЧФ), саме на цих документах базується двостороння співпраця двох держав [1].

Варто звернути увагу на проблему базування Чорноморського Флоту (ЧФ) Російської Федерації у Севастополі. Вона була і залишається найбільш складною в українсько–російських відносинах, адже ряд положень угод України з Російською Федерацією щодо перебування ЧФ РФ на території України не відповідає національним інтересам нашої держави [6]. Це проявляється сьогодні в інцидентах в ході навчання російських підрозділів на території Криму, в проблемах контролю за діяльністю, чисельністю та озброєнням ЧФ, у нецільовому використанні відповідної інфраструктури і в багатьох випадках відсутності угод про її оренду, і незаконному утриманні гідрографічних об'єктів. Україна також немає можливості гарантувати відсутність ядерної зброї на кораблях ЧФ, що базуються в українських портах та в арсеналах ЧФ, розміщених на українській території.

Присутність Чорноморського флоту РФ у Криму має геополітичний контекст, оскільки спрямована передусім на збереження російського військово–політичного домінування в регіоні. Основними військово–політичними завданнями ЧФ Росії є: контроль над діями НАТО в Чорноморському регіоні, утримання України, Грузії і Молдови в єдиному оборонному просторі СНД, контроль над транспортними та енергетичними коридорами, посилення позицій Росії в зонах нестабільності на Північному Кавказі, Криму та Придністров'ї [5]. Використовуючи базу ЧФ у Севастополі у якості плацдарму, Росія намагається нарощувати свою присутність і в Середземноморському регіоні.

Також, ЧФ РФ відграє в Криму більше політичну роль, ніж військову. Користуючись бездіяльністю місцевої і центральної влади, прогалинами в угодах або порушуючи їх, ЧФ РФ здійснює в Україні надзвичайно активну, ворожу українській державності, пропагандистську, ідеологічну, культурницьку, освітянську діяльність, спрямовану на громадян України в Криму і Севастополі, координує антиукраїнські дії проросійських радикальних організацій, що призводить до перманентної дестабілізації суспільно-політичної ситуацію в Криму [7].

Також важливою сферою стосунків між Україною та РФ в XXI столітті є економічна, адже співпраця в економічній сфері з Росією – одне з пріоритетних завдань України. Обидві держави залишаються значною мірою взаємозалежними з ресурсної та технологічної точок зору, мають розгалужену мережу багатосторонніх економічних зв'язків, прагнуть до цивілізованої інтеграції у світовий економічний простір.

Економічна залежність і криза штовхає на співпрацю і слід зауважити, що вже сьогодні Росія для України є вигідним економічним партнером. Можна відзначити такі важливі кроки зроблені державами у напрямі розвитку економіки: «Великий договір» у травні 1997 р. [1], який засвідчив, що Україна і Росія стратегічні партнери; 2002 рік проголошений роком України в Росії. Всі ці проведені заходи стали основою на якій будується новий етап українсько-російських відносин [3].

Щодо енергетичної галузі, то – галузь, де в українсько-російських відносинах накопичилося найбільше проблем. Але вона ж має і найбільший потенціал для взаємовигідної співпраці. Протягом десяти попередніх років був розповсюджений міф про практично повну залежність України від російських енергоносіїв. Справді, Росія є головним постачальником енергоресурсів в Україну, але ця залежність далеко не одностороння. Варто вказати й на загальні умови підвищення рівня конкурентоспроможності України у видобуванні, переробці і транспортуванні нафти і газу – це здобуття Україною незалежної сильної позиції як на ринку газу так і на ринку нафти. Перш за все необхідно ефективно диверсифікувати постачання нафти і газу в Україну, забезпечити зростання транзитних потоків вуглеводневої сировини територією України. Важливим буде збільшення видобування сировини на території України. Чи не найважливішим здобутком буде те, що ми перестанемо «слухати» Росію, а почнемо з нею «розмовляти». І Росія припинить вести діалог «з

позиції сили». І ніхто не зможе майже в односторонньому порядку заборонити експорт тієї чи іншої продукції нафтогазової [8].

Із всього зазначеного про економічну сторону відносин між Україною і Росією варто зазначити фактори, які б допомогли Україні та Росії в майбутньому:

- створення умов для розвитку довгострокового економічного співробітництва в пріоритетних галузях;
- реалізація в повному обсязі режиму вільної торгівлі та усунення перешкод на шляху просування українських товарів на російські ринки, зокрема через укладення нової двосторонньої угоди про вільну торгівлю;
- створення транснаціональних корпорацій, фінансово-промислових груп, спільних виробничих та банківських структур із забезпеченням вигідних для України умов.

Тому основний акцент необхідно перенести на розвиток тих сфер співробітництва, які сприяють економічному зростанню України, захисту національних інтересів, зміцненню економічної безпеки [6].

Слід також зазначити і про співпрацю між Російською Федерацією та Україною, то вона перебуває не в найкращому стані і в ній склалося не менше проблем ніж в економічній, політичній та ін. Варто згадати відомі вже всім проблеми: стосовно сезонної заробітчанської міграції українців в Росію, щодо діалогу культур України і Росії, щодо визначення статусу російської мови в Україні та ін. Стосовно останньої проблеми зараз точаться гострі суперечки у двох державах [4]. Стосовно досягнень і невдач російської культури в Україні і української в Росії на сьогодні слід констатувати: проблема російської мови в Україні штучно створена і підкинута нашій державі, адже школи з російською мовою викладання складають 42,7% всіх шкіл України, не рахуючи змішаних (двомовних), у вузах російською мовою навчається 55,6% молоді. До послуг росіян 24382 масові та універсальні бібліотеки, сукупний фонд яких налічує понад 387 млн. примірників книг і журналів, зокрема російською мовою – понад 240 млн. примірників (62%). Щодо українців в Росії, то тут статистика зовсім інша: загальна кількість українців у Росії 4, 3 млн. чоловік, Проте, в українській (часом і в російській) пресі називаються цифри від 10 до 20 мільйонів українців, які вираховуються авторами шляхом екстраполяції показників природного приросту українського населення та його міграційних припливів. В Росії сьогодні нараховується понад 90 громадських організацій, серед них найбільше було створено у Москві 6, по 2 і більше – в Республіках Комі та Саха (Яку-

тія), Краснодарському, Красноярському та Приморському краях [5]. Надзвичайно важливу роль в цих умовах покликана відіграти українськомовна преса. При відсутності теле – і радіомовлення її значення зростає ще більше. В останні роки у Росії світ побачили такі видання як «Український вибір», «Український кур'єр», «Невідома газета», «Український клуб» та інші. Серед напрямків їх діяльності є:

Серед напрямків їх діяльності є:

- взаємодія з органами державної влади та громадськими об'єднаннями України і Росії;
- сприяння збереженню й розвитку української культури, мови та освіти;
- видання і розповсюдження української преси та літератури, розвиток бібліотечної справи.

Тому, проаналізувавши вище сказане, можна констатувати, що проблема російської мови є штучно створена і на неї звертають увагу лише перед виборчою агітацією.

Стосовно заробітчанської міграції: сьогодні в Росії працюють сотні тисяч громадян України, а сезонних робітників, згідно з даними міграційних служб мільйони [2]. В Москві велика кількість вільних робочих місць і зовсім не тому, що там маленькі зарплати, а тому що там проживає до 70% пенсіонерів. Всього в Російській Федерації не вистачає 7–8 млн. робочих рук в промисловості, будівництві, сільському господарстві. Тому, саме ці причини та несприятлива економічна ситуація в Україні штовхає сотні тисяч українців шукати щастя в Росії.

Щодо вирішення проблем, які існують в українсько–російських відносинах, то проаналізувавши різнопланові дослідження присвячені даній темі (більшість з цього комплексу матеріалів складають статті опубліковані в журналах та газетах: «Політика і час», «Дзвін», «Віче», «Політична думка», «Голос України») можна виділити в економічній сфері: узгодження інтересів та гармонізація підходів обох сторін до головних напрямів, шляхів і механізмів розбудови цих стосунків; створення умов для розвитку довгострокового економічного співробітництва в пріоритетних галузях. У соціальній сфері: прийняття правових актів, необхідні ще й певні організаційні кроки по створенню відповідних умов для реалізації проголошених прав, в тому числі – забезпечення спеціальних заходів і програм з метою організації закладів освіти, підтримки культури.

Отже, слід зазначити, що Україна і Росія є взаємозалежними державами, і ця взаємозалежність штовхає обидві країни на співп-

рацю. Одними з головних проблем, що заважають розвитку українсько–російських відносин є проблема рівноправності стосунків, невизначеність чітких політичних орієнтирів. В економічній сфері: залежність України від російських джерел енергопостачання, незбалансована інтеграція національного господарства, економічна уразливість та залежність країн одна від одної. Газове питання є основною проблемою, яка призводить до негативного ставлення країн одна до одної і до погіршення свого іміджу на світовій арені. Україна і РФ є досить подібними за своїм історичним минулим, однак нині Росія не може усвідомити, що наша держава є незалежною і самостійною країною, яка сама може вирішувати свої проблеми без її втручання. У соціальній сфері: міграції українського населення до Москви, російськомовна проблема в Україні, проблема українців у Росії, проблема спільного вивчення історичного минулого двох народів.

Визначаючи майбутнє українсько – російських відносин, слід зауважити, що Україні слід співпрацювати з Росією за принципом: «У нас не має друзів, у нас не має ворогів – у нас є власні інтереси». Тобто Україні слід уникнути різних «братерських» стосунків з Росією і на перший план висунути власні інтереси, це послужить шляхом до розв'язання проблеми рівноправності та багатьох інших політичних і економічних проблем, бо на державному рівні не може бути людських емоційних почуттів, тобто Україна і Росія можуть бути лише партнерами та добрими сусідами.

Список використаних джерел та літератури

1. Збірник законів: Україна–Росія .– К., 2004 .– С. 201 – 208.
2. Белецкий, М., Толпыго, А. Национально–культурные и идеологические ориентации населения Украины [текст] / М. Белецкий, А. Толпыго // Полис. – Москва, 2001. – № 10. – С. 10.
3. Гаджиев, К. Геополитика [текст] / К. Гаджиев. – М.: Международные отношения, 2002. – С. 384.
4. Громыко, А. Геополитика сегодня и завтра [текст] / А. Громыко // Независимая газета . – К., 2003 . – №3. – С. 16.
5. Дугин, А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России [текст] / А. Дугин. – М.: Арктогея, 2000. – С. 608.
6. Гринів, О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння? [текст] / О. Гринів.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 2004. – С. 348.
7. Гудима, О. Які подарунки готує Україні Росія у новому, 2002 році [текст] / О. Гудима // Голос України .– К., 2002.– №10.– С. 6.
8. Дністрянський, М. Місце України на політичній карті світу [текст] / М. Дністрянський // Дзвін. – К., 2003. – №2.– С. 84 – 89.

Чиж Ольга

ЗНАЧЕННЯ БЛИЗЬКОГО СХОДУ У ПОЛІТИЦІ США

У статті розглянуто особливості, напрямки й перспективи здійснення політики США стосовно Близького Сходу, зокрема Іраку та Ірану. Визначено у чому ж полягає стратегічний інтерес США щодо даних країн, проаналізовано основні засади здійснення політики в регіоні, а також розглянуто перспективи та стратегії нової адміністрації Барака Обами стосовно Близького Сходу.

Ключові слова: Близький Схід, політична стратегія, стратегія Національної безпеки США, операція «Іракська свобода», «просування демократії», «доктрина Буша», «вісь зла».

The features, trends and perspectives of USA policy in the Middle East, particularly Iraq and Iran are discussed in the article. The USA strategic interest to these countries is defined, the basic principles of policy in the region is analyzed, and the prospects and strategies of the new Obama administration regarding the Middle East are examined.

Keywords: Middle East, political strategy, The National Strategy of the USA, «Operation Iraqi Freedom», «promoting democracy», «Bush Doctrine», «axis of evil».

Південно-Західна частина Азії протягом останніх десятиліть знаходиться в центрі уваги головних країн Заходу й у першу чергу США. Нафтові держави Перської затоки перетворилися в найбільших експортерів капіталу, а їхні правителі злилися з міжнародною фінансовою олігархією, адже на країни Близького Сходу припадає 29% світового видобутку нафти. Ось чому басейн Перської затоки, Захід - спочатку в особі Великобританії, а потім США вважали і вважають дуже важливою територією для всіх національних інтересів. Значення регіону зросло настільки, що Вашингтон весь Близький і Середній Схід оголосили «третьою центральною стратегічною зоною» поряд із Західною Європою і Далеким Сходом.

Отже, щодо значення Близького Сходу в політиці США, то ще з кінця 70-х років головне політичне завдання країн Заходу, і США зокрема, в зоні Перської затоки полягало у збереженні та зміцненні придбаних у минулому політичних, економічних і соціальних

позицій в системі впливу на зовнішню політику країн близькосхідного регіону. Політична стратегія змінювалася залежно від розвитку конкретних подій в регіоні. Так, за першим варіантом (1979 - кінець 80-х років XX століття) були визначені три полюси політичного протистояння: Демократична Республіка Афганістан, Ісламська Республіка Іран, Республіка Ірак і держави Аравійського півострова. США робили усе, щоб перешкодити будь-яким спробам появи сил взаємодії між полюсами і підтримували атмосферу непримиренності протиріч між ними. На рубежі 80-90-х років - після падіння правлячого режиму в Афганістані і закінчення ірано-іракської війни - в перший варіант західної стратегії в Затоці стали вводитися відповідні корективи. Після військового захоплення Іраком Кувейту і продовження ворожого протистояння між Іраком та Аравійськими країнами чітко позначився її другий варіант, який діє по теперішній час. Так, Іран, в силу свого ісламського радикалізму, особливо у відношенні до США і Ізраїлю, а також великих можливостей впливу на політичну ситуацію в Затоці, продовжував розглядатися Вашингтоном як небезпечний для інтересів держави. Ще одним ворогом США був оголошений Ірак, на який спочатку обрушилася військова акція відплати «Буря в пустелі», а також тотальна економічна, транспортна та політична блокада з боку світової спільноти [15].

У 90-х роках у світі склалася нова система міжнародних відносин. Те протистояння двох наддержав, США і СРСР, яке існувало з кінця 40-х років і аж до 1991 р., завершилося. Виникли нові можливості для врегулювання деяких давно існуючих конфліктів, одним з яких і стало протистояння між арабськими країнами та Ізраїлем. Значимість близькосхідного регіону в системі міжнародних відносин з закінченням холодної війни залишилася незмінною. Після розпаду Радянського Союзу в 1991 р. Росія зіткнулася з серйозними внутрішніми економічними, соціальними і політичними труднощами, внаслідок чого вона не могла вже приділяти колишньої уваги тому, що відбувається на Близькому Сході. Стратегічна важливість і економічний потенціал цього регіону обумовлює те, що регіон став одним з головних напрямків у політиці США і тому така пильна увага приділяється і врегулюванню регіональних конфліктів, стабілізації відносин і зміцненню зв'язків між країнами цього регіону.

Це можна пояснити, по-перше, тим, що США залежать від імпорту нафти з даного регіону, закупаючи більше половини цієї необ-

хідної енергетичної сировини за кордоном. Причому значна частина світових запасів нафти знаходиться саме на Близькому Сході.

По-різному можна підходити до війни в Іраку, яка розпочалася 19 березня 2003 року під назвою «Операція Іракська свобода». Крім основних офіційних причин проголошених Адміністрацією США, а саме володіння зброєю масового знищення та порушення в такий спосіб Резолюції 1441 Ради Безпеки ООН, зв'язок між Саддамом Хусейном та терористичною організацією Аль Каїда, також порушення прав людини, США в Іраку вже давно тривожила низка нафтових проблем, а саме:

— забезпечення дотримання режиму санкцій або застосування нових; за оцінками експертів, нелегальний експорт нафти з Іраку, приміром, останнього тижня грудня 2002 р. становив 48 тис. т нафти на день (плюс власне споживання — 55 тис. т на день).

Таким чином, добовий видобуток нафти в Іраку за цей період зріс і становив близько 377 тис. т, тобто в півтора рази вище офіційного, який показувала ООН (256 тис. т на день). Основний одержувач контрабандної іракської нафти — Сирія, у менших кількостях її купували Туреччина і Йорданія за зниженими цінами;

— виключення з процесу продажу іракської нафти посередників, через яких значні доходи безпосередньо одержував Саддам Хусейн. За даними російського часопису «Експерт», невеликі російські компанії, що одержали іракські нафтові квоти, здійснюють т.зв. відкат Іраку в \$0,2—0,5 з кожної барелі купленої нафти. Міжнародні експерти під відкатом тут мали на увазі встановлені Іраком завищені страхові внески — \$0,2—0,5 за бар. нафти, які надходять безпосередньо Іраку, оминаючи структури ООН (максимально допустимим рівнем у світовій практиці вважається \$0,05) [8].

— забезпечення стабільності постачання іракської нафти на світовий ринок, зокрема й до США; Ірак не раз припиняв постачання своєї нафти на термін до одного місяця, з політичних міркувань (експорт нафти припинявся в грудні 1997 р. й липні 2001 р.);

— одержання американськими компаніями прав на розробку великих нафтових родовищ (компанії США на той час не працювали в Іраку); іракська влада підписала безліч недіючих контрактів щодо розробки родовищ із різними країнами, але в умовах жорстких санкцій проведення серйозних робіт було неможливим; при цьому Ірак систематично проводив «перерозподіл» уже виданих дозволів на користь інших компаній для політичної «стимуляції» низки країн тощо [8].

З цього можна зробити висновок, що США гостро були зацікавлені в одержанні доступу до іракських надр, тобто в якнайшвидшому початку своєї діяльності з освоєння нафтових родовищ Іраку для збільшення прибутків національних компаній, а отже й наповнення свого бюджету.

Для США не існує альтернативного Іракові постачальника нафти — Росія ще не може (як за обсягами експорту, так і внаслідок відсутності зручної експортної інфраструктури), а Каспій — ніколи не зможе замінити Ірак через низькі рівні видобутку й запаси нафти.

Розпочавши війну в Іраку, США, вирішуючи військовими засобами стратегічне завдання — довгострокове забезпечення енергетичної безпеки, — поставили глобальний ринок нафти, а отже і світову економіку, перед надзвичайно серйозним випробуванням.

Дедалі чіткіше проявляється той аспект стратегії США щодо Іраку, який пов'язаний із завданням встановлення більш надійної та ефективної системи американського контролю над енергетичними ресурсами цієї країни, значення яких зростатиме у світовій енергетиці протягом наступних десятиліть.

Відповідно до даних Міжнародного енергетичного агентства, світові потреби у нафті зростатимуть з 83 млн барелів у 2004 р. до 97 млн барелів у 2015 р. та 118 млн барелів у 2030 р. Три чверті світових резервів нафти (1,200 млн барелів) сконцентровані у країнах-членах ОПЕК, де країни Перської затоки мають відповідно 62 %. Але країни Перської затоки не бажають значно підвищувати видобуток нафти. Так, наприклад, Саудівська Аравія планує протягом наступних кількох років підвищити видобуток нафти лише на 1,5 млн барелів щодня. Однією з головних тем переговорів американського президента Дж. Буша із саудівським керівництвом під час його близькосхідного турне у січні 2008 р. була якраз тема збільшення постачання нафти Саудівською Аравією на світовий ринок [10].

Таким чином, стає дедалі більш очевидним, що саме Ірак здатний відіграти головну роль у задоволенні світових потреб у нафті обсягом 30 млн барелів щодня протягом наступних двох десятиліть.

Сьогодні розвідані запаси нафти в Іраку оцінюються у 115 млрд барелів. Вважається, що це лише третина всіх нафтових запасів країни. Також Ірак володіє понад 110 тріллионами кубічних метрів природного газу. Більшість аналітиків у нафтовій сфері вва-

жають, що за запасами нафти Ірак займає не третє, а друге місце в світі [3; с. 326].

Фундамент американської близькосхідної політики заклали ще президенти Трумен і Ейзенхауер у період між 1945 і 1961. Щоб застосувати антикомуністичну доктрину стримування на Близькому Сході, ці президенти взяли відповідальність за забезпечення стабільності і безпеки в регіоні, який тривав і після закінчення «холодної війни». У 1961 році Сполучені Штати розробили політику підтримки консервативних режимів і опору радикальній революції на Близькому Сході і така політика зберігається до XXI століття [8].

Свій курс щодо Іраку США змінили після анексії Іраком Кувейту 2 серпня 1990 року. Коли Ірак захопив Кувейт Саудівська Аравія звернулася до Вашингтона по допомогу у відсічі можливої іракської агресії проти неї. До Саудівської Аравії почали прибувати американські війська для реалізації плану оборони від Іраку під назвою «Щит пустелі», а президент США Джордж Буш-старший почав формування міжнародної коаліції, метою якої було вигнання Іраку з Кувейту. Під час операції «Буря в пустелі» 1991 року США та 28 інших країн членів ООН, що приєдналися до коаліції, задіяли в регіоні понад 990 тисяч чоловік. [2, 320].

З 1990 року Ірак жив в режимі міжнародних санкцій. Тимчасове послаблення ізоляції країни відбулося тільки в 1996 році, після запровадження спеціальної програми ООН «Нафта в обмін на продовольство» [2, 323].

В 1998 році офіційний Багдад оголосив про своє повне роззброєння і почав вимагати відміни міжнародних санкцій ООН, які діяли від 1991 року. З приходом до влади в 2001 році в США президента Джорджа Буша-молодшого становище іракського режиму погіршується.

Щодо Ірану, то у 90-ті роки минулого століття країна продемонструвала блискучу зовнішньополітичну активність, яка сприяла нормалізації його відносин із переважною більшістю сусідів. Така політика офіційного Тегерану завжди викликала занепокоєння Сполучених Штатів. США не підтримують дипломатичних відносин з Іраном, їх інтереси в цій країні представляє швейцарська дипломатична місія [1, 146]. Перші спроби Тегерану налагодити офіційні контакти зі Сполученими Штатами Америки за президентства Білла Клінтона не привели до позитивних зрушень. Пам'ять про американське приниження в період ісламської рево-

люції¹ в Ірані довго перебувала серед правлячих кіл країни. З часу захоплення фанатичними іранськими студентами в листопаді 1979 року посольства США в Тегерані і невдалої операції з їх визволення в квітні 1980 року країни фактично жодного разу не вдавалися до спроб прямих контактів [8]. Перемога на президентських виборах у США Буша-молодшого спочатку ніяк не позначилася на прохолодних відносинах обох країн, однак вже в 2001 році Іран, поряд з Іраком та Південною Кореєю, був проголошений Бушем ланкою міжнародної «осі зла». США відносять Іран до категорії країн, які розробляють ядерну зброю та засоби її доставки, а також іншу зброю масового ураження [1].

На рубежі 2002-2003 рр. США приступили до реалізації на Близькому Сході широкомасштабної стратегії «просування демократії». Центральне місце у її здійсненні відводилось Іраку. Суть політики США в Іраку полягає у тому, що арабську країну обрано як показовий полігон у реалізації зазначеної стратегії на Близькому і Середньому Сході.

Якщо Білл Клінтон притримувався стратегії «подвійного стримування» Іраку та Ірану, то Джордж Буш-молодший, який прийшов до влади у 2001 році, оголосив, що Іран, Ірак та Північна Корея є країнами «осі зла». Відомий американський політолог і державний діяч Збігнєв Бжезінський вважає, що знамените висловлювання початку 2002 року про «вісь зла» на рівні риторики збило до купи різні загрози, які Північна Корея становить для стабільності у Північно-Східній Азії, довготермінові прагнення Ірану – для району Перської затоки, а також актуальні наслідки кампанії 1991 року проти Саддама Хусейна. Дедалі зловісніші проблеми, породженні намаганням держав мати ядерну зброю, таким чином, було підведено під загальну рубрику морального засудження трьох конкретних режимів, які, проте, не є союзниками. Включення Північної Кореї до «осі зла» широко інтерпретується як умисне намагання приховати вужчу упереджену перейнятість Америки поширення зброї масового знищення саме у близькосхідному регіоні [1, 36].

16 березня 2003 року Буш оголосивши три причини: продовження розробки зброї масового знищення режимом Саддама Хусейна, переховування міжнародних терористів, порушення осно-

¹ У лютому 1979 р. в результаті антимонархічної революції був повалений шахський режим. Революцію очолив релігійний вождь шіїтів аятола Рухолла Мусаві Хомейні. З 1 квітня 1979 р. країна стала офіційно називатися Ісламська Республіка Іран [16].

воположних прав людини в Іраку, розпочав американо-британську війну проти Іраку [7].

США вдалося скинути режим Саддама Хусейна, однак протягом кількох років після війни американці припустилися в Іраку численних серйозних промахів й помилок, що призвело у 2006 р. до різкого загострення ситуації в Іраку, коли країна, фактично, опинилась у стані громадянської війни і ситуація в країні почала виходити з під контролю.

Важко назвати численні жертви з числа мирного цивільного населення необхідною умовою зародження демократії на Близькому Сході. Военна інтервенція США в Ірак так і не змогла підтвердити підготовки Саддамом Хусейном війни з використанням зброї масового знищення, а також стабілізувати регіон в цілому. Але все таки зараз США намагаються диктувати свої правила регіону. 30 січня 2005 року, незважаючи на погрози терористів, відбулися вибори. Президентом, що має церемоніальні функції став курд Джалал Талабани, а реальна влада зосередилась в руках прем'єр-міністра Ібрагіма аль-Джафарі, шиїта. Також в цей рік була прийнята Конституція. Як наслідок, ні вибори, ні Конституція не призвели до стабільності і спокою. Важливою стала загроза розділу країни по конфесійній приналежності (Курдистан, сунітський і шиїтський анклав). До того ж іракські суніти все більше стають схильними до радикалізації своїх прагнень. Отже, скинувши Саддама Хусейна, Вашингтон спровокував не менш небезпечне явище, яке здатне швидко поширитися по всьому ісламському світу.

Зважаючи на те, що найсерйознішою та найбезпечнішою проблемою для американської адміністрації залишалася ще тривалий час ситуація в Іраку, що виходить з-під контролю США, у Вашингтоні 16 березня 2006 р. була оприлюднена нова Стратегія національної безпеки США, у якій велику увагу приділено аналізу проблем американської політики на Близькому і Середньому Сході, насамперед щодо реалізації стратегії «просування демократії».

Потрібно зазначити, що першочергову роль нова Стратегія національної безпеки США приділяла аналізу результатів впровадження у життя «доктрини Буша», обґрунтованої ще у попередній редакції Стратегії від 20 вересня 2002 р., яка у подальшому була розвинена і конкретизована у стратегію «просування демократії» на Близькому Сході. Головними постулатами «доктрини Буша», що стала ідеологічним та концептуальним стрижнем політики США на Близькому і Середньому Сході, визначено такі:

– близькосхідна політика Сполучених Штатів нерозривно пов'язана з глобальною боротьбою з міжнародним тероризмом і є важливим інструментом у реалізації її головних цілей на Близькому і Середньому Сході;

– у ході реалізації своїх стратегічних завдань на Близькому і Середньому Сході США мають право на використання упереджувальних ударів як по терористичних центрах, так і по країнах, що підтримують терористів або підозрюються у такій підтримці;

– війна з тероризмом як невід'ємна складова близькосхідної політики США є битвою за майбутнє мусульманського світу, її не можна трактувати як зіткнення цивілізацій;

– у процесі здійснення своєї політики на Близькому Сході США велике значення надаватимуть підтримці поміркованих та реформаторських урядів [16].

Протягом наступного періоду викристалізувалася головна парадигма зовнішньополітичного курсу США даного періоду у близькосхідному регіоні. Вона полягала у переході від збереження стабільності у регіоні будь-якою ціною, навіть за рахунок співробітництва з реакційними режимами, до політики сприяння трансформації та поширення демократії. *«Ми підтримували розширення демократії на широкому Близькому Сході, – зазначається у новій Стратегії національної безпеки США, – зустрічаючи виклики та спостерігаючи прогрес, який був очікуваний та передбачуваний»* [18, 1].

Нова Стратегія національної безпеки США зосереджувалася на трьох аспектах американської політики в Іраку. По-перше, відзначається, що «терористи розглядають Ірак, як центральний фронт боротьби проти Сполучених Штатів». Узагальнюються головні цілі терористів, які полягають, на думку авторів Стратегії, у намаганні розгромити американців в Іраку і змусити їх зрадити своїх союзників, довести, що Сполучені Штати стають слабкішими і є ненадійним союзником, встановити у самому серці геополітично важливого регіону таку владу, яка була б подібною колишньому режимові талібів у Афганістані [53, 12-13].

По-друге, акцентується на успіхах політики США щодо Іраку, поміж яких – ліквідація тиранічного режиму та успішне проведення трьох загальнонаціональних виборчих кампаній протягом 2005 р. По-третє, підкреслюється, що Сполучені Штати «продовжуватимуть підтримку іракського народу у його історичному поступі від тиранії до ефективної демократії» [18, 38].

Особливістю нової Стратегії національної безпеки США було приділення неабиякої уваги іранській темі. Адже іранське питання, особливо після обрання президентом Ірану представника радикального крила М. Ахмадінежада, стало одним з найголовніших і найскладніших для Сполучених Штатів у близькосхідному регіоні. І пов'язано це передусім з ядерною програмою Тегерана, що, на думку американського керівництва, має на меті створення ядерної зброї, а також з намаганням Ірану стати лідером не лише на Близькому Сході, а й в усьому мусульманському світі. Стратегія національної безпеки США однозначно заявляє, що «жодна країна для нас не становить такої небезпеки, як Іран» [18, 20].

Поміж головних чинників іранської загрози американське керівництво виокремлює такі: небажання Тегерана надати можливість міжнародному співтовариству і МАГАТЕ здійснювати контроль над своєю ядерною програмою; спонсорування тероризму та загрози на адресу Ізраїлю; спроби підірвати близькосхідний мирний процес та зруйнувати демократію в Іраку, а також негативне ставлення до демократичних прагнень свого власного народу [18, 20].

Щодо інших країн Близького Сходу, то цікавим і важливим залишається питання непослідовної політики США у реформуванні Близького сходу. Наприклад, у Саудівській Аравії американське керівництво навіть не намагається встановити збройним шляхом демократію, як вони це зробили в Іраку. Коли в Азербайджані з грубими порушеннями, визнаними ОБСЄ, були проведені президентські вибори, які лише прикривали династичну передачу влади від батька до сина, Вашингтон вирішив на це закрити очі. Коли ж схожа ситуація склалася в Сирії, яка вороже настроєна до Ізраїлю, де до влади прийшов новий президент Хазеф Асад – Башар, у американців це визвало неабияке невдоволення.

Новий президент США Барак Обама, який прийшов до влади 20 січня 2009 року, отримав у спадок складну близькосхідну задачу.

Барак Обама під час передвиборної президентської кампанії рішуче виступав за необхідність докласти максимум зусиль, щоб вивести ситуацію в регіоні з глухого кута, в якому той перебуває вже не одне десятиліття.

Коли йдеться про базовий інтерес Барака Обами до Близького Сходу, то президент в перші ж дні перебування при владі дав зрозуміти, що йдеться не лише про арабо-ізраїльський конфлікт, а у першу чергу про Іран. Понад те, врегулювання іранської кризи для стратегічних інтересів США важить більше. Від цього також

великою мірою залежить розвиток врегулювання самого арабо-ізраїльського конфлікту. Адже, доки Іран виступатиме фінансовим спонсором ХАМАСУ й допроваджуватиме різними шляхами зброю в сектор Газа, про жодні мирні угоди між палестинцями та ізраїльтянами не може бути й мови.

Сьогодні найважливішим кроком у зовнішній політиці Барака Обами стала заява про виведення військ з Іраку. 27 лютого 2009 р. президент США Барак Обама заявив, що більша частина американських військовослужбовців, чисельність яких складає 142 тисячі осіб, покине територію Іраку до серпня 2010 р., тоді як до 50 тисяч солдатів і офіцерів продовжать нести службу в регіоні, щоб продовжувати війну проти тероризму і вже в грудні 2011 року останній американський військовий має покинути Ірак. *«Американці перед своїм виходом повинні бути впевнені в стабільності положення в Іраку, в тому, що після виведення американських сил країна не перетвориться на притулок для терористів»*. [6]

Проаналізувавши ситуацію в Іраку після війни, можна говорити про те, що нинішня адміністрація має враховувати всі можливі наслідки виведення військ з Іраку. У державі був повалений колишній режим, а його місце зайняли слабкі й непопулярні уряди, які без зовнішньої підтримки протримаються дуже недовго. Контроль, встановлений над територією Іраку, також є вельми умовним: бойовики іракського руху опору мають можливість переміщатися і періодично завдавати ударів по урядових військах і підрозділах Багатонаціональних сил (БНС) навіть у зонах, що особливо охороняються.

Виведення американського контингенту з Іраку може призвести до швидкого відновлення бойового і організаційного потенціалу повстанців. За таких умов існує велика вірогідність того, що країну захлесне нова хвиля насильства.

Вирішивши важливу проблему Іраку, Барак Обама 27 березня 2009 року представив нову стратегію США щодо Афганістану та Пакистану, як одного стратегічного регіону. Новий план передбачає фінансову допомогу, додаткові війська і розвиток цивільних проектів у цих двох сусідніх державах [16]. Під час проголошення нової Близькосхідної стратегії США, президент зазначив, що Афганістан досі залишається однією з найнестабільніших держав світу. Пройшло більш ніж сім років з тих пір, як «Талібан» був усунений від влади, але війна триває, і повстанцями сьогодні контролюються значні території Афганістану і Пакистану. За останні

кілька років значно збільшилася кількість терористичних актів та нападів на американські війська, союзні війська НАТО і уряд Афганістану. 2008 став роком смертоносним для американських сил, американських солдатів більше гине в Афганістані, ніж в Іраку, де стан безпеки значною мірою поліпшився.

Майбутнє Афганістану нерозривно пов'язане з майбутнім її сусідом, Пакистаном. За майже вісім років після терактів 11 вересня, «Аль-Каїда» та її екстремістські союзники перейшли кордон віддалених районів Пакистану. Вони скористалися гірською місцевістю, як безпечним притулком, для переховування, підготовки терористів, спілкування з учнями, на ділянці атаки, а також направлення бійців на підтримку повстанців в Афганістані. Барак Обама вважає, що для американського народу цей прикордонний регіон став найнебезпечнішим місцем у світі [6].

Американський президент поставив завдання не допустити до влади в Афганістані руху «Талібан» і продовжити боротьбу з «Аль-Каїдою»: *« Я хочу, щоб американський народ, зрозумів, що у нас є чітка і цілеспрямована мета: демонтувати і завдати поразки «Аль-Каїді» в Пакистані та Афганістані, а також не допустити їх повернення в країну тепер або в майбутньому. Це мета, яка повинна бути досягнута»* [16].

Барак Обама закликав Конгрес виділити 1,5 млрд. доларів для прямої підтримки пакистанського народу на кожен рік протягом наступних п'яти років. На ці ресурси будуть будувати школи, дороги та лікарні та зміцнення демократії в Пакистані. Крім того, було прийнято рішення відправити військовий контингент в 17000 солдат в Афганістан для боротьби з талібами, а в перспективі залишається створення афганської армії з 134000 осіб і поліції 82000 щоб виконати поставлені цілі до 2011 року.

Що стосується Ірану, то ще два роки до виборів кандидат Обама заявив, що буде безпосередньо займатися його управлінням. І хоча формально сторони нічого ще не підписали, президент запропонував Ірану після 30 років ворожнечі «обіцянку нового початку» і чітко дав зрозуміти, що США готові до змін. Іранське керівництво відповіло тим, що вони готові до співпраці з Америкою, якщо адміністрація дійсно збирається змінити свою політику в Ірані. Всі ці заяви і наміри були оголошені в ефірі, однак переговори між сторонами ще не розпочалися.

Отож, зараз ще важко говорити про певні здобутки на Близькому Сході нового президента. Перед Бараком Обамою стоїть ряд

конкретних завдань і проблем, які потребують вирішення. Було зроблено перший крок у розв'язанні проблем з Іраком і поставлено ряд завдань щодо Палестини, Ізраїлю, Ірану, Афганістану та Пакистану.

Дослідження політики США відносно Близького Сходу набуває як наукового, так і політичного інтересу і виявляється надзвичайно актуальним. Зазначеній темі присвячені численні наукові праці багатьох фахівців в галузі політології, міжнародних відносин, геополітики (Бертон Г., Болдуер К., Кертісс Н., Колдуел В., Леш Д., Прадос А., Сулейман М., Філліпен М., та ін.) Так, Альфред В. Прадос, спеціаліст по справах Близького Сходу з питань іноземних справ, оборони та торівлі досліджує ставлення громадськості країн Близького Сходу до США. Популярними і актуальними сьогодні є праці присвячені інтересам США та перспективам на майбутнє у зазначеному регіоні. Наприклад, праця Філліпена М. «Стратегія миру на Близькому Сході: чи діють США в своїх власних інтересах?»

Відомий американський політолог і державний діяч Збігнев Бжезінський у своїй праці «Вибір: Світове панування чи світове лідерство» розглядає проблеми ролі США в новому столітті як світової держави, здатної стати запорукою стабільності та безпеки в усьому світі, зокрема просліджено аспект Близького Сходу. Автор зосереджує увагу на вкрай важливих альтернативах: чи полягає роль США у пануванні, підкріпленому військовою й економічною силою, чи у лідерстві, ґрунтованому на згоді цивілізованих народів щодо головних засад співіснування у мінливому й небезпечному світі. Описує суть і цілі війни в Іраку.

Отже, роблячи висновки, можна сказати, що регіон Близького Сходу був і залишається одним із основних напрямків зовнішньої політики США, яка спрямована в першу чергу на реалізацію власних інтересів.

Список використаних джерел та літератури

1. Бжезінський Збігнев. Вибір: світове панування чи світове лідерство/ Збігнев Бжезінський. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 203с.
2. Валецький О. В. Новая стратегия США и НАТО в войнах в Югославии, Ираке, Афганистане и ее влияние на развитие зарубежных систем вооружения и боеприпасов/ О. В. Валецький. – М.: «Арктика 4Д», 2008. – 344с.
3. Інат'єв П. М. Країнознавство. Країни Азії: Навчальний посібник/ Інат'єв П. М. – Чернівці: Книги. – XXI, 2006. – 424с.

4. Олимпиев А. Ю. Ближний и Средний Восток: актуальные проблемы международных отношений: Монография/ А.Ю. Олимпиев. – М.: ЮНИТИДАНА, 2004. – 239 с.

5. Близькосхідна політика США на сучасному етапі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: library.iapm.edu.ua/metod/2385_Zovn_pol_VI_Ch.pdf

6. Близькосхідне роздоріжжя Барака Обама. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: <http://www.dt.ua/1000/1600/65400/>

7. Війна в Іраку та її геополітичні наслідки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: www.niisp.gov.ua/articles/9/

8. Ісаєв Гумер Галієвич. Близький Схід. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: <http://muslims.ru/articles/21>

9. Коппель Олена. Конфлікт шести десятиліть. Еволюція близькосхідного конфлікту у світлі його впливу на систему регіональної безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: <http://www.viche.-info-journal/1392/>

10. Країни та регіони: Близький Схід. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: www.dmoz.org/World/

11. Нафтовий вимір і військові операції проти Іраку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=274

12. Обама уникає серйозних заяв на Близькому Сході. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: <http://www.voanews.com/ukrainian/archive/2009-01/2009-01-08-voa5.cfm>

13. Обама: мир на Близькому Сході можливий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: <http://oglyadach.com/news/2009/4/7/209204.htm>

14. Особливості розвитку нових геополітичних концепцій на Близькому та Середньому Сході. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Marrch/17.htm>

15. Хамас. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: <http://uk.wikipedia.-org/wiki/Хамас>

16. MEI – Middle East regimes, Islamic totalitarianism and terrorism. [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: www.middle-east-info.org

17. The National Strategy of the United States of America. — September 2002.— Washington. — P. 7—8; 10; 12—13; 32—34.

18. The National Strategy of the United States of America, March 2006. — P. 1; 2; 5; 9—10; 12—13; 20—21; 38 .

Якимчук Надія

ЯДЕРНИЙ АРСЕНАЛ США: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Протягом десятиліть ядерна зброя залишалася одним із головних факторів міжнародної політики Америки. Закінчення «холодної війни» стало критичним моментом для ядерної стратегії США. Нерозповсюдження ядерної зброї є сьогодні чи не центральною темою у взаємовідносинах між Сполученими Штатами і рештою країн світу, і передусім Росією. Очевидно, що поки існує ядерна зброя, Сполучені Штати будуть намагатися утримувати її у своїх арсеналах у достатній кількості та не дозволяти її дальшому поширенню та використанню.

Ключові слова: США, Росія, Ядерна зброя, міні-нюк.

Nuclear weapons have remained a key factor of international policy of America for decades. The end of the Cold War was a critical moment for U.S. nuclear strategy. Non-proliferation of nuclear weapons is virtually the central theme in relations between the United States and the rest of the world, primarily Russia. It is clear that while nuclear weapons exist, the United States will try to keep it in their depot in sufficient quantities and do not allow it's further spreading and using.

Keywords: USA, Russia, nuclear weapons, mini-nyuks.

Сполучені Штати є лідером по накопиченню запасів ядерної зброї, навіть після «холодної війни», коли відбулося скорочення ядерних арсеналів.

Загальні запаси країни, разом з резервами, складають близько 5300 боеголовок. Решту 5100 боеголовок планується демонтувати до 2023 року. США мають близько 2200 «оперативно» розгорнутих стратегічних ядерних боезарядів, а також 2500 боезарядів, що знаходяться в резерві, які можуть бути активовані в разі потреби. США також мають 500 «нестратегічних» ядерних боеголовок, частина з них, а це приблизно 350 бомб B61, розгорнута в Європі на семи авіабазах у шести країнах НАТО. 320 крилатих ракет (далі – КР) Tomahawk, призначені для ударів по наземних цілях, можуть

бути запущені з підводних човнів, проте вони вже не зберігаються на морі, а лише на суші [6, 330].

Військово-повітряні сили (далі – ВПС) США мають на озброєнні 488 балістичних ракет (далі – БР) Minuteman-III з моноблочними або роздільними боеголовками індивідуального наведення. Зараз відбувається заплановане оснащення більшості БР Minuteman-III одиничною боеголовкою, що відповідає обмеженням за Договором про стратегічні наступальні озброєння (далі – Договір СНО), але 25 ракет будуть оснащені трьома боеголовками кожна [6, 330].

ВПС США налічують близько 500 ядерних ракет і бомб, які можуть бути запущені з борту стратегічних бомбардувальників B-2 Spirit і B-52H Stratofortress. Аналітики оцінюють, що з 113 американських стратегічних бомбардувальників близько 60 можуть бути оснащені ядерною зброєю. Згідно з ухваленим у 2004 році Планом зменшення запасів ядерної зброї, приблизно 860 крилатих ракет повітряного базування мали бути зняті з озброєння у 2007 році. Всі крилаті ракети останніх модифікацій також були вилучені із запасів [3].

Військово-морські сили (далі – ВМС) США мають на озброєнні 14 атомних підводних човнів з балістичними ракетами (далі – АПЧБР) типу Ohio.[7].

За оцінками експертів, в даний час стратегічні наступальні озброєння Сполучених Штатів Америки мають 1762 оперативно розгорнутих стратегічних боезарядів. Така кількість суперечить домовленостям 2002 року з Росією про скорочення стратегічних наступальних потенціалів, який визначив межі стратегічних озброєнь на рівні 1550 оперативно розгорнутих боеголовок на 700 носіях і стратегічних бомбардувальниках, причому один стратегічний бомбардувальник прирівнюється до однієї ядерної боеголовки. Сторони можуть мати 800 носіїв, з них 100 нерозгорнутих [7].

На початку нового тисячоліття Сполучені Штати зробили серйозну спробу переглянути основу своєї ядерної політики. Серед практичних моментів такого кроку США варто відзначити запровадження нових видів зброї. Йдеться про ядерні боеголовки надмалої потужності, так звані «міні-нюкс». Фактично це перекреслить головний ефект ядерної зброї, перетворивши її у майбутньому із засобу стримування ядерної війни на засіб її ведення. З іншого боку, очевидно, що класичне ядерне стримування сьогодні гостро потребує оновлення і зміцнення певних характеристик, які б дозволили йому і в постбіполярний період бути універсальною основою ядерної політики всіх існуючих ядерних держав [4].

Тривалий час питання про створення ядерної зброї малої потужності залишалося поза особливою увагою американського військово-політичного істеблішменту. Проте після краху Радянського Союзу і фактичного розпаду біполярної системи міжнародних відносин питання про створення «міні-нюкс» отримало нове життя.

Перебіг війн у Перській затоці 1991 р. та в подальшому — в Іраку поставив логічний висновок про необхідність розробки зброї підземного проникнення, ефективнішого, ніж весь клас звичайних озброєнь, і водночас менш деструктивного і небезпечного щодо наслідків, ніж ядерна зброя. У 2001 р. в «Огляді стану та перспектив розвитку ядерних сил США» стверджувалося про необхідність «модифікувати, удосконалювати існуючі ядерні сили і розвивати концепції створення систем ядерної зброї, краще пристосованих для потреб нації» [1, 30]. Проголошений у документі принцип подальшої розробки ядерної зброї надмалої потужності є певною мірою революційним, оскільки створення такого класу ядерної зброї (від декількох десятків Кт до 2-3 Кт) теоретично заповнить порожнину між звичайними і ядерними озброєннями. Причини розробки висловлені в «Огляді стану та перспектив розвитку ядерних сил США»: «Існуючі звичайні озброєння неефективні для довготривалого фізичного знищення глибоких підземних складів і підприємств», а нинішні ядерні озброєння мають обмежену можливість проникнення в ґрунти, що не «забезпечує високої вірогідності поразки цих важливих цілей. Більш ефективна зброя підземного проникнення надаватиме можливості атакувати заглиблені цілі, використовуючи ядерні боеголовки значно меншої потужності. Така потужність дозволить досягнути максимальної поразки об'єкта і одночасно знизити ступінь зараження наземної інфраструктури» [1, 31].

Рішення про розробку мініатюрних ядерних боезарядів отримало широкий резонанс в американській політичній науці — у «міні-нюкс» з'явилися як противники, так і адвокати.

Опоненти стверджують, що створення такої зброї зведе нанівець самостримувальну функцію стандартних ядерних озброєнь. «Міні-нюкс» фактично знижує «порог застосування» ядерної зброї. У подальшому це може призвести до розмивання бар'єра між війнами із застосуванням звичайних озброєнь і ядерною війною.

Відмова США від ратифікації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (далі – ДВЗЯВ) стала фактичним

приводом для продовження розробки «міні-нюокс», проте, існують побоювання, що за сучасних умов нарощування ядерних озброєнь в США світу загрожує тотальне ядерне розповсюдження, особливо на Близькому Сході. Застосування «міні-нюокс» проти неядерних держав підірве міжнародну політику ядерних держав щодо незастосування ядерної зброї першими, тобто скасує їх зобов'язання згідно з негативними гарантіями. Цей ефект підсилюватиме порушення мораторію на ядерні випробування, оскільки нові озброєння вимагатимуть випробувань. Це остаточно дискредитує ДВЗЯВ і засновану на ньому філософію ядерного нерозповсюдження [2, 73-74].

Позиція групи захисників рішення про розробку мініатюрних ядерних боезарядів ґрунтується на тому, що величезний деструктивний ефект ядерної зброї створив функцію самостримування, про яку знають усі, причому практично всі впевнені, що США не візьмуть на себе вантаж відповідальності за знищення цілої держави з її населенням і інфраструктурою. «Міні-нюокс» як оперативну зброю за потужністю можна порівняти зі звичайними озброєннями, що робить її більш застосованішою. Проте, не зважаючи на зниження потужності й деструктивної дії, основні характеристики наслідків ядерного вибуху все ж таки лишаються немінучими — це знижує ефект застосування у атакуючої сторони, а також відповідно підвищує можливості стримування потенційного супротивника [1, 33]. Крім того, у разі атаки опонента у США залишається загроза ударом відплати.

«Міні-нюокс» перетворюються на зброю війни, якщо лідер держави доводить свою нерациональність і розв'язує війну проти США, незважаючи на можливість відплати стандартною ядерною зброєю. Одночасно підвищується так званий моральний аспект стримування, коли народ держави-опонента припиняє бути заручником загарбницьких планів свого лідера. Потенційною метою збройних сил США стають об'єкти суто військової інфраструктури, що за дотримання влучності ударів і малих радіоактивних викидів на поверхню землі потенційно мінімізує шкоду для цивільного населення. Поява «міні-нюокс» в арсеналі США дасть змогу їм вирішувати оперативні воєнні завдання, мінімізуючи шкоду для цивільного населення порівняно з наслідками удару звичайних ядерних сил [1, 35].

Зв'язок між розвитком цього виду зброї і руйнуванням режиму ядерного нерозповсюдження відсутній, оскільки прагнення

держав до ядерної зброї обумовлюється виключно регіональними аспектами безпеки, такими як відновлення балансу сил з потенційними супротивниками.

Введення ядерної зброї надмалої потужності в американський військовий арсенал у найближчій перспективі призведе до повсюдного запровадження цього виду зброї в арсенали всіх ядерних держав, що, враховуючи тенденцію до збільшення кількості членів ядерного клубу, немінуче впливатиме на стабільність ядерного стримування. Розповсюдження «міні-нюокс» на рівні звичайних видів озброєння насамперед спричинить певне зниження «порогу застосування» ядерної зброї, що в умовах диверсифікації можливих власників такої зброї здатне значно знизити поріг міждержавного ядерного стримування і призвести до ескалації звичайних криз до рівня ядерного протистояння [5].

Отже, загалом, ядерний арсенал США є одним з найбільших у світі. Загальні запаси США, разом з резервами за кількістю «оперативно» розгорнутих стратегічних ядерних боезарядів США тримають першість. Велика частина боезарядів знаходиться в резерві та може бути активована в разі потреби. США також мають «нестратегічні» ядерні боеголовки, частина з них, розгорнута в Європі на семи авіабазах у шести країнах НАТО. Також Сполучені Штати планують створити ядерну зброю надмалої потужності. Поява «міні-нюокс» в арсеналі США дасть змогу їм вирішувати оперативні воєнні завдання, мінімізуючи шкоду для цивільного населення порівняно з наслідками удару звичайних ядерних сил. Проте, введення такої зброї в американський військовий арсенал у найближчій перспективі може призвести до повсюдного запровадження цього виду зброї в арсенали всіх ядерних держав та до збільшення членів ядерного клубу, а це впливатиме на стабільність ядерного стримування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрюшин И. Ядерное оружие малой мощности – возможная основа ядерного арсенала нового века / И. Андрюшин, В. Михайлов, Ю. Трутнев, А. Чернышев // Ядерный контроль. – 2005. – № 2. – С.27-38.

2. Кейган Р. О рае и силе: Америка и Европа в новом мировом порядке / Р. Кейган. – М., 2004. – 276 с.

3. Количество носителей и боезарядов стратегических ядерных сил США и России. – Режим доступа: http://www.militaryparitet.com/perevodnie/data/ic_perevodnie/739/

4. Любецкий В. Эволюция ядерной политики США в 1989-2000 гг. / В. Любецкий. // Мировая экономика и международные отношения – 2001. – № 9. – С. 18-26.

5. Сіновець П. Ядерна зброя малої потужності в контексті сучасної політики США на Близькому Сході: проблема стримування / П. Сіновець // Щоденна всеукраїнська газета «День». – 2009. – № 31.

6. Федченко В., Кайл Ш., Крістенсен Х. Світові ядерні сили у 2008 році // Щорічник СІПРІ 2008 «Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека» / В. Федченко, Ш. Кайл, Х. Крістенсен. – К. – 2009. – С. 330-331.

7. Хазбиев А. Стратегические ядерные силы США и России (сравнительная статистика) / А. Хазбиев // Эксперт. – 2010. – № 2. – Режим доступу: <http://blog.kp.ru/users/2125404/post119354363/>

Белей Станіслав

ІНТЕГРАЦІЙНЕ ОБ'ЄДНАННЯ НАФТА: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ПРОБЛЕМИ ГЕТЕРОГЕННОСТІ КРАЇН-УЧАСНИЦЬ

В статті розглядається інтеграційний процес у Північній Америці на прикладі Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА). Основними в аналізі цієї теми стали три теоретичні парадігми: неолиберальний інституціоналізм, класичний лібералізм та конструктивізм. Виокремлюються основні етапи формування інтеграційного об'єднання НАФТА крізь призму теорії економічної інтеграції. В статті проаналізовано транскордонне співробітництво між країнами-учасницями, що є одним із ключових у напрямків формування взаємності відповідно до майбутнього поглиблення регіональної інтеграції.

Ключові слова: НАФТА, США, Канада, Мексика, транскордонні стосунки, асиметричність, лібералізація торгівлі, економічна інтеграція, побічні платежі.

The paper considers the process of integration in North America for example the North American Free Trade Agreement (NAFTA). There are three approaches: neoliberal institutionalism, liberalism and constructivism. We mark out the main stages of NAFTA formation through the theory of economic integration. The paper analyzes cross-border cooperation between member states that is a key in a course of future fortification of regional integration.

Key words: NAFTA, USA, Canada, Mexico, transboundary relations, asymmetric property, trade liberalization, economic integration, side payment.

На початку XXI ст. розвиток соціальних, політичних та економічних процесів у різних регіонах сучасного світу відбувається під впливом численних факторів і подій, аналіз яких дозволяє виділити тенденцію до розвитку інтернаціоналізації, а точніше регіоналізації світового співтовариства.

У цей час для міжнародних відносин характерним є економічна взаємодія й співробітництво на регіональному рівні, створен-

ня інтеграційних об'єднань, які б консолідувалися в єдину самостійну інфраструктуру. Важливою рисою цього процесу є ріст взаємозв'язку економік різних країн, розвиток інтеграційних процесів на регіональному рівні, які ведуть до відкритості національних кордонів і економік всередині інтеграційного об'єднання, і будівництву бар'єрів і «широких» кордонів навколо об'єднання.

В область наших наукових інтересів входить Північноамериканська зона вільної торгівлі, що є унікальним регіональним об'єднанням. Воно включає держави, що полярно різняться за рівнем економічного розвитку, мають різну історію, населені різними народами. Кожна із цих держав протягом практично всієї своєї історії проводила політику протекціонізму, що, зрозуміло, повністю виключає розвиток будь-яких інтеграційних процесів. Однак, наприкінці ХХ ст. і США, і Канада, і Мексика прийшли до розуміння того, що співробітництво на регіональному рівні може приносити більше вигід кожній країні, ніж політика протекціонізму, спрямована на захист і досягнення особистих інтересів.

Із цього виходить, що тема статті є в цей час актуальною для багатьох груп і об'єднань країн світового співтовариства, які залучені до розвитку інтеграційних та трансформаційних процесів на регіональному рівні.

Теоретичною й методологічною базою даного дослідження є аналіз діяльності та досвіду західних політичних діячів, праці вітчизняних і закордонних фахівців і наукових діячів у сфері економічної інтеграції й інтернаціоналізації господарської сфери, звіти конференцій, які були присвячені розглянутій нами темі. Такий підхід допоміг розвинути й узагальнити існуючі ідеї в науковій літературі, виділити особливості й характерні риси розвитку інтеграційного процесу в Північноамериканському регіоні.

Під час підготовки статті знайшли широке застосування праці закордонних авторів. Зокрема, роботи в сфері дослідження теорії конструктивізму С. Адлера, М. Бернета, Т. Хоффа й Х. Булла, структурного детермінізму Дж. Кінгдона й Х. Телена, класичного інституціоналізму Дж. Мearшаймера, неоліберального інституціоналізму й класичного лібералізму М.Е. Брауна, М. Лін-Джонса, З.Е. Міллера.

Безпосередньо дослідженням Північноамериканського інтеграційного об'єднання займаються М.Н. Іванович, Г.М. Костюніна, Э.Л. Хангінс, А.Н. Глінкін, С.М. Рогов, М.А. Кравець. Американсько-мексиканське співробітництво в рамках НАФТА було розглянуто

в роботах ряду західних дослідників, таких як Ж.К. Хеллайнер, М. Сміт, Л.Е. Гуарнізо, Дж. Макміллан, Р.Джейм. Вивчення проблем транскордонних американо-канадських відносин займається співробітник канадського дослідницького інституту туризму Г. Хермус. Проблему канадо-мексиканських відносин досліджують Г.С. Хафбауер, Дж. С. Джефрей, С.Гострі, М. Вільсон.

Дана стаття ставить перед собою **ціль** - розглянути інтеграційний процес у Північній Америці на прикладі Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА). На підставі зазначеної мети в даному дослідженні вирішуються наступні конкретні **завдання**:

- виявити причини й зовнішні передумови формування зони вільної торгівлі в Північній Америці між США, Канадою й Мексикою;

- розглянути основні етапи становлення й формування інтеграційного об'єднання НАФТА крізь призму теорії економічної інтеграції, співставити їх з теоретично виявленими етапами економічної інтеграції, і за допомогою цього визначити рівень інтеграції між країнами-учасницями;

- визначити результати функціонування НАФТА для його учасників на початковому етапі;

- охарактеризувати основні відмітні риси й особливості розвитку інтеграційного об'єднання НАФТА;

- виявити й проаналізувати інтеграційні мотиви країн Північної Америки;

- визначити основні складові гетерогенності між країнами-учасницями;

- виділити роль і місце кожної країни у формуванні інтеграційного об'єднання;

- розглянути двосторонні відносини країн-учасниць, виділити особливості кооперації й позиція кожної країни в переговорному процесі на рівні НАФТА;

- проаналізувати тенденцію до формування загальної ідентичності в Північній Америці та трансформування національної ідентичності країн-членів НАФТА.

Успіх західноєвропейської інтеграції змусив США переглянути свою економічну та зовнішню політичну діяльність на континенті. Досвід Європи став каталізатором для США до розвитку більш тісних відносин зі своїми континентальними сусідами, а також змусив зробити ставку на більш тісну взаємодію із сусідами на кон-

тиненті та всебічне економічне, а за допомогою цього й політичне співробітництво із країнами гігантського басейну Тихого океану.

Для розвитку цих ідей була укладена 17 грудня 1992 року Угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА). Договір, що вступив в силу 1 січня 1994 року, підписали США, Канада та Мексика. Основою для підписання цього договору стали американо-канадські угоди про вільну торгівлю FTA (1988), CUSFTA (1989), які передбачали формування вільної торгівлі між країнами.

Разом з тим, створення у 1994 р. НАФТА відображає новий підхід у теорії й практиці інтеграції. Вперше держава «третього світу», мається на увазі Мексика, добровільно об'єдналася з двома високорозвиненими країнами. Після того як Угода про створення інтеграційного об'єднання набрала чинності Мексика мала отримати додаткові можливості доступу до передової північноамериканської технології [2].

Для комплексного аналізу сутності нашого питання, необхідно враховувати дві теоретичні парадигми й методологічні підходи, які впливають із цих засад. По-перше, ми будемо розглядати інтеграційний процес на Північноамериканському регіоні з погляду внутрішнього конструктивізму, що відрізняється від системної конструктивістської парадигми, тим, що приділяє особливу увагу вивченню внутрішньої, у нашому випадку регіональної, динаміки формування ідентичності у рамках держави й усього регіону в цілому, яка виражається через зовнішню політику держави [16].

У сучасній міжнародній системі, на думку Х. Булла, актуалізуються такі елементи як транснаціональна солідарність, транскордонна кооперація, більш того регулювання відносин між державами відбувається за допомогою правил й норм. Розгляд міжнародних відносин як міжнародного суспільства передбачає, що «держави обмежені у своєму протиставленні одна з іншою загальними правилами й інститутами» [13], які формуються суспільством, не тільки правилами доцільності, але й моральними імперативами й правовими нормами.

По-друге, під час розгляду двосторонніх відносин і аналізу загальної картини взаємин між трьома державами у форматі «асиметричного трикутника» необхідно говорити про позиції країн у переговорному процесі, про проблеми взаємин і пошуки шляхів рішення цих проблем з огляду на теорію структурного детермінізму. Структурний детермінізм по своїй суті виключає із себе розуміння відносної автономії держави. Саме поняття відносної автономії

має на увазі питання про ступінь автономії й, відповідно, про ступінь детермінізму.

Також існує три гіпотези, які пояснюють сутність співробітництва в сучасних міжнародних відносинах, дві з яких підкреслюють посилення почуття загальної ідентичності через національні кордони. Відповідно до моделі неоліберального інституціоналізму, інтенсифікація економічної взаємозалежності між сторонами спонукує створення співробітництва з позитивною кінцевою сумою для обох країн [20]. Для неоліберального інституціоналізму (неоінституціоналізм) характерно синтетичне (штучне) конструктивістське розуміння проблематики регулювання відносин між державами.

Друга гіпотеза також відповідає ідеям класичного лібералізму й належить Еммануїлові Канту, «держави з ліберально-демократичним режимом мають менше шансів розпочати війну друг проти друга, оскільки їхні інститути прозорі, їхні армії фінансуються населенням через податкову систему, для обрання їхні лідери повинні заручитися народною підтримкою» [11]. Нарешті, останнім часом дослідження в сфері конструктивізму були розвинені Карлом Дойчем у його післявоєнній концепції «безпечного співтовариства». Ця концепція допомагає зрозуміти, як і чому держави визначають кордони таким чином, що сприйняття погрози безпеці є загальною й у той же час вона не спрямована на самих країн-учасниць інтеграційного об'єднання. У контексті теорії плюралістичної безпеки співтовариства, розробленої Адлером (Adler) і Барнеттом (Barnett), присутні надії на мирні зміни людського існування пов'язаного з наявністю транснаціонального співтовариства [10].

Економічна інтеграція створює умови для прискорення інтернаціоналізації виробництва країн-учасниць даного процесу та поступово зрівнює їх соціально-економічний потенціал. Становлення та розвиток економічної інтеграції починається із встановлення торгівельних відносин між окремими країнами та триває на рівні комплексного економічного співробітництва держав аж до повної інтернаціоналізації національних економік [7].

В теорії міжнародних відносин економічною інтеграцією прийнято називати «міждержавне об'єднання двох або більше країн на основі згоди про створення спільного господарського комплексу для одержання взаємної вигоди» [17]. Мова йде про регульований процес економічної взаємодії національних економічних структур, що формують спільний комплекс за допомогою зближення господарських інфраструктур.

Отже, виокремимо конкретні передумови та фактори, які вплинули на створення Північноамериканської зони вільної торгівлі.

По-перше, США, Канаду та Мексику поєднує географічне сусідство, загальні кордони, розгалужена мережа господарських зв'язків і транспортних комунікацій.

По-друге, Канада та США мають спільність культурних традицій, релігії та мови.

По-третє, зацікавленість в інвестуванні та потреба в співробітництві на правах союзницьких відносинах, у промисловій, нафтовидобувній, харчовій і технологічній галузях для досягнення більш ефективного результату та одержання загальної вигоди від розвитку виробництва [3].

У якості однієї з передумов об'єднання виступає наявність елементів взаємодоповнюючих структур економіки країн, що проходять процес інтеграції.

Також сприятливо впливають зовнішні фактори розвитку економіки регіону. США, Канаду та Мексику об'єднала спільність господарських проблем, а також цілей, поставлених перед Угодою НАФТА. Не можна не враховувати загальну зацікавленість у створенні інтеграційного об'єднання, а також політичну волю всіх трьох держав, що вирішили створити зону вільної торгівлі [1].

Інтеграція північноамериканських країн багато в чому відбулася за принципом доміно. Справа в тому, що інтеграція веде до переорієнтації економічних зв'язків країн-членів на внутрішньо регіональне співробітництво, в зв'язку з цим простежується така закономірність, з одного боку зближення країн-членів об'єднання, а з іншого для країн, що залишилися за межами об'єднання, з'являються бар'єри у відносинах і відчуються труднощі, які пов'язані з доступом на ринки збуту, а часом – і скорочення торгівлі із країнами, що входять в угруповання [4]. В результаті вони також змушені вступити в інтеграційне об'єднання.

Основні етапи формування інтеграційного об'єднання після підписання Угоди

В теорії міжнародних відносин існують чітко визначені етапи економічної інтеграції, які залежать від рівня, форми інтеграції та її кінцевої мети. Для того щоб чітко визначити етапи та рівень інтеграції країн-учасниць НАФТА вдамося до компаративного аналізу

теоретичних етапів інтеграції з історичними етапами та фактичним рівнем розвитку відносин країн-членів НАФТА.

Отже, згідно з Угодою передбачалася програма з усунення тарифних бар'єрів, що містить в собі чотири етапи. На першому етапі частина тарифних обмежень мала бути усунута негайно з підписанням Угоди; на другому - протягом 5 років; на третьому - протягом 10 років і на останньому довгостроковому етапі - протягом 15 років.

Теоретично на першому етапі інтеграції відбувається створення преференційної зони країн-учасниць, що означає взаємне надання преференцій або пільг. При цьому зберігається національний режим у торгівлі із третіми країнами, що не ввійшли в дане об'єднання. Фактично, на цьому етапі, США негайно усунули 84 % тарифів на мексиканський експорт, за винятком «нафтового експорту» і на 79 % канадського експорту. У свою чергу, Мексика повинна була ліквідувати 43 % тарифних обмежень на американські товари та 41 % - на канадські товари, з яких 80 % представляють основний капітал (машини та устаткування, електронні деталі, транспортні засоби) та хімічні товари [4].

На другому рівні інтеграції передбачається створення зони вільної торгівлі, що передбачає поступове скасування обмежень на взаємне пересування промислових товарів при збереженні національного зовнішньоторговельного режиму відносно третіх країн. В контексті другого рівня інтеграції в контексті НАФТА можна виділити два періоди в історичному розвитку відносин між країнами-членами об'єднання. Перший період - до 1999 р., коли США та Канада ліквідували тарифи майже по 1200 видам товарів (включаючи продукцію автомобільної та текстильної промисловості), які у 1991 р. становили 80% мексиканського «нафтового експорту». Мексика, у свою чергу, усунула тарифні обмеження майже по 2500 видам товарів, частка яких в експорті США та Канади становить відповідно 18 та 19 % [8]. Під час другого періоду, що закінчився у 2004 році, США та Канада зняли тарифні обмеження на 12 та 7 % мексиканського «нафтового експорту», одночасно Мексика зняла тарифи на 48% американського та канадського експорту [5].

Що стосується третього етапу інтеграції, то він передбачає створення митного союзу. Відбувається погоджене скасування країнами-учасницями союзу національних митних тарифів, відбувається лібералізація торгівлі промислових товарів і введення загального митного тарифу та єдиної системи нетарифного регу-

лювання торгівлі відносно третіх країн; утворення єдиної митної території. Цей етап передбачений в Угоді і уже реалізується країнами, і передбачається, що протягом певного періоду у майбутньому кожна із трьох країн усуне тарифні обмеження, що залишилися, на імпорт особливо «чутливих» товарів (зерно, порошокове молоко, квасоля для Мексики; молочні продукти та птахи - для Канади; фрукти та овочі - для США) [4].

Проте, в теорії економічної інтеграції існують етапи на більш високому рівні, які передбачають більш тісне злиття соціально-економічних і господарських галузей діяльності країн-учасниць. Для більш тісного співробітництва країнам-учасницям НАФТА необхідно пройти наступні етапи:

– загальний ринок, що передбачає поетапне скасування всіх обмежень на взаємне пересування товарів, капіталів, послуг, робочої сили та введення єдиного зовнішньоторговельного тарифу;

– економічне співтовариство означає створення загального ринку й проведення єдиної політики в області сільського господарства, енергетики, промисловості, регіональних та інших проблем;

– економічний і валютний союз - повна гармонізація й уніфікація економічної та валютної політики аж до введення єдиної валюти, створення єдиного банку; здійснення єдиної зовнішньоторговельної політики відносно третіх країн [17].

Кожна з названих форм інтеграції може бути кінцевою метою країн-учасниць об'єднання або тільки етапом у їхньому просуванні до більш високої форми інтеграції. Мета та методи здійснення інтеграції формулюються залежно від форми об'єднання. Завжди неминучим знаряддям реалізації економічної інтеграції виявляється лібералізація торгівлі. Забезпечення вільної торгівлі в рамках об'єднання дозволяє перебороти вузькість національних ринків, які гальмують розвиток виробництва й обмежують залучення іноземного капіталу. Режим вільної торгівлі є чинником, що посилив конкуренцію, у якій перемагає найсильніший. Відповідно до цього лібералізацію взаємного обміну підсилює нерівність між країнами-учасницями. У зв'язку з цим виникає проблема створення механізму рівного розподілу вигід і преференції від інтеграції між країнами-учасницями, також постає питання економічної допомоги і захисту інтересів менш розвинених країн-учасниць об'єднання, і ці заходи і політика вимагає значних зусиль і витрат з боку більш розвинутих учасників інтеграційного об'єднання.

США - Мексика: лібералізація відносин між асиметричними гравцями

Однією з найістотніших змін у політичній картині держав Третього світу є трансформація Мексики від «вільного наїзника» (free-rider) у міжнародній системі торгівлі до конкурентоспроможного «вільного трейдера» (free-trader), що на меті має тристоронню торговельну лібералізацію зі Сполученими Штатами та Канадою [18].

Мексика, як правило, вважається успішним прикладом економічної інтеграції завдяки експорту промислових товарів. Мексика є експортером номер один у Латинській Америці і посідає тринадцяте місце у світі. Фундаментальне застосування неоліберальних рецептів підкріплених організаційною структурою НАФТА допомогли зробити економіку Мексики однією із найбільш відкритих у світі, хоча не можна не говорити про одновекторну спрямованість в першу чергу у бік США [18].

Аналітична модель ведення переговорів між асиметричними гравцями показує, як співробітництво може бути досягнуте через стратегічне використання побічних платежів¹ (дал. компенсаційні поступки) між сторонами [19].

Мета ринкових відносин з акцентом на лібералізацію полягає в тому, щоб зменшити або усунути бар'єри та забезпечити взаємний ринковий доступ між сторонами для досягнення взаємного прибутку. Взаємна лібералізація означає, що всі гравці не намагаються використовувати певну модель для особистих інтересів, яка була вигідна кожній стороні у найближчій перспективі, але б це загрожувала майбутньому співробітництву.

Аналіз торгу між асиметричними гравцями показує, що співробітництво може бути досягнуте за рахунок стратегічного використання компенсаційних поступок. Мексика погодилася на лібералізацію правил інвестування, фінансових послуг, права інтелектуальної власності, а в останню чергу й екологічних норм, для того, щоб створити більше оптимальну гру торгу зі Сполученими Штатами.

Якби Мексика провела потрібні реформи, пов'язані з торгівлею до підписання Угоди, то Сполучені Штати були б в меншому ступені зацікавлені в проведенні переговорів з Мексикою. Надаючи стратегічні поступки в рамках НАФТА Мексика спонукала США

¹ Побічний платіж (side payment) – термін з теорії ігор, який передбачає уживання компенсаційних платежів коаліції гравців, що поступається своїм інтересом, заради загальної вигоди коаліції.

сісти за стіл переговорів і досягти певних домовленостей в двосторонньому порядку [21].

Потрібно підкреслити стратегічне значення компенсаційних поступок у спробі вийти за рамки звичайної схеми «прибуток від торгівлі». Такий вид платежів створює сприятливіші умови для гри шляхом зміни компенсації іншого гравця. Теоретико-ігрова модель показує, що такі рахунки логічно послідовні.

Мексика зробила деякі поступки в ході переговорів (в області скасування інвестиційних правил, фінансових послуг, інтелектуальних прав власності, стандартів навколишнього середовища), щоб змінити курс відносин зі Сполученими Штатами, і в такий спосіб створити певне ігрове поле з максимальним виграшем для обох країн. Ця модель передбачає досягнення двох результатів - по-перше, це допомагає пояснювати зміну в Мексиканській політиці від націоналізму до лібералізму, по-друге, показує, що компенсаційні поступки сторін можуть використовуватися як частина стратегії в розвитку співробітництва між країнами [18].

Емпіричний аналіз результатів двосторонніх переговорів показує, що мексиканці, які ведуть переговори запропонували компенсаційні поступки Сполученим Штатам для того, щоб покращити інвестиційний клімат країни на тлі положень, що були не схвалені. Запропонувавши компенсаційні поступки, США протягом переговорів (і потім) неохоче поступившись позиціями стосовно трудової сфери та в області стандартів навколишнього середовища, гарантували ратифікацію пунктів Угоди, що насамперед вигідні їм.

Очевидно, що мексиканську політику було трансформовано з метою реалізації багатьох заходів в контексті НАФТА. В ширшому сенсі, як правило, в країнах, що слабо розвиваються лібералізація сфери інвестування та інтелектуальної власності перебуває винятково в інтересах самих країн [19]. Проте, ми вважаємо, що очікувані вигоди від однобічної реформи є більш низькими, ніж передбачувані переваги таких реформ, які припускають обмін стратегічними витратами в обмін на доступ до торговельної угоди, і це створює стимули для вповільнення політичних реформ у країні, що могли б бути реалізовані в однобічному порядку.

Канада - США: проблема транскордонних стосунків

Останнім часом транскордонні відносини Америки з її північним сусідом можна охарактеризувати як суперечливий і складний процес. Деякою мірою протиріччя у взаємовідносинах між США та Канадою

обумовлюються небажанням сторін перетинати кордон та направляти свій капітал до сусідньої країни. Рух капіталу був однобічним, вектор був спрямований тільки вбік Америки. Головною причиною цього стала відсутність транскордонного ентузіазму, що мав як економічні так і політичні причини. Прикладом останнього може служити створення більш дешевої американської роздрібною торгівлі в Канаді.

Для Американців кордон - це проблема безпеки, для канадців - це важлива бізнес артерія, що почала засмічуватися. Сутність проблеми, як стверджує колишній канадський дипломат Піл Фрейзер, полягає в тому, що «американці бачать кордон як проблему безпеки, у той час як для Канади це економічна проблема» [12].

Прикордонні процедури торкаються не тільки повсякденного життя звичайних людей, але й бізнесу. Яскравим прикладом цієї думки є ситуація, коли добровільні загони пожежників із Квебека (для боротьби з пожежею в готелі в північній частині штату Нью-Йорк в 2007 р.) затримали на кордоні досить тривалий час, і коли вони прибули до місця події, будинки вже були спалені вщент. Також вдалим прикладом є випадок з канадською машиною швидкої допомоги, що перевозила пацієнтів, які потребували екстреної допомоги хірургів, і була зупинена на шляху до Детройту [15].

Американці говорять про канадський антиамериканізм як першопричину негативно ставлення до Північного партнера. Грег Хермус (Greg Hermus), співробітник канадського дослідницького інституту туризму, дослідив це питання і стверджує, що канадці мають аналогічні побоювання із приводу американських відносин. «Обидві сторони вважають, що їм не радитимуть в іншій країні» [11].

Інше питання у законодавстві Канади, стосується перетинання кордону американським агентами, які змушені здавати на зберігання свою зброю в окремо відведені прикордонні пункти, навіть якщо ці агенти спеціалізуються в знешкодженні злочинців. На саміті НАФТА у 2005 р. це питання було актуальним на порядку денному, але вирішити його не вдалося, лідери держав тільки підкреслили, що «бюрократичних колючий дріт повинен працювати в ім'я принципів безпеки й процвітання партнерства» [15].

Більшість розпоряджень, були прийняті, але не були досягнуті. Хоча місце мали деякі незначні поліпшення, канадські ділові лідери виражають розчарування у зв'язку з повільними темпами прогресу. НАФТА - це термін, що став уживатися в негативному сенсі не тільки в ультраправих колах Сполучених Штатів, але й у демократичній кампанії.

Канада - Мексика: проблема розбіжностей у стратегічних завданнях

Одна з головних аналітичних головоломок у переговорному процесі НАФТА - це питання, чому Канада й Мексика не переходять на більш тісний (союзницький) рівень відносин з метою ведення переговорів між країнами поза Сполученими Штатами.

Помилковим поясненням цієї ситуації є відмова Мексики в компенсаційних поступках на користь Канади для укладання договору. Заплативши високу ціну за ФТА, канадські посадові особи не бажають іти на подальші поступки та залишаються на своїй позиції. Як результат, в багатьох питаннях, Мексика та Сполучені Штати були і залишаються союзниками, чого не можна сказати про Канаду та Мексику. Дійсно, Мексика продемонструвала більшу заповідливість до лібералізації, ніж Канада [18].

Одна з головних аналітичних головоломок у переговорному процесі НАФТА - це питання, чому Канада й Мексика не переходять на більш тісний (союзницький) рівень відносин з метою ведення переговорів між країнами поза Сполученими Штатами.

Помилковим поясненням цієї ситуації є відмова Мексики в компенсаційних поступках на користь Канади для укладання договору. Заплативши високу ціну за ФТА, канадські посадові особи не бажають іти на подальші поступки та залишаються на своїй позиції. Як результат, в багатьох питаннях, Мексика та Сполучені Штати були і залишаються союзниками, чого не можна сказати про Канаду та Мексику. Дійсно, Мексика продемонструвала більшу заповідливість до лібералізації, ніж Канада [18].

Мексико-Канадський альянс не виправдав очікувань через різке розходження в стратегічних завданнях, які постали перед двома країнами [22]. Хоча Мексика готова поступитися по ряду питань іншій стороні з метою досягнення рішення, що гарантувало б міжнародну підтримку для своїх внутрішніх економічних реформ. У той час, як Канада відкрито заявляє про можливість переговорного процесу й досягнення угоди стосовно оборони, у деяких робочих групах, Канада була представлена як віртуальний спостерігач. В інших сферах, наприклад стосовно інтелектуальної власності, Канада, спостерігала за позицією США, що підписала ГАТТ.

Додаткова угода стосовно міграції робочої сили, а також стосовно забезпечення захисту навколишнього середовища являє яскравий приклад провалу реалізації альянсу Мексика - Канада. Канадські

посадовці були особливо проти торговельних санкцій, які вони розглядали як потенційну загрозу в руках американських лобі. Замість цього, Канада запропонувала податки, джерелом яких повинні стати парламенти. Податки припускали створення ситуації, коли значно зменшувалося стимулювання виробників, які зловживають ринковими розбіжностями для пошуку захисту від конкуренції на ринку. У цьому випадку, Мексика була менш категоричною відносно торговельних санкцій. В останній тиждень переговорного процесу в серпні 1993 року Прем'єр Міністр Кім Кембелл відхилив раніше прийняті угоди. Канада одержала преференції в області захисту власної робочої сили й екологічного законодавства в рамках НАФТА. Тоді як Мексика, одержала обмежений механізм введення санкцій відносно другої сторони в області порушення торговельних угод [18].

У ході нашого дослідження ми розглянули сутність та особливості розвитку інтеграційних процесів у Північній Америці на прикладі НАФТА. Проаналізували взаємодію між США, Канадою та Мексикою в контексті транскордонних відносин та їх позицій у переговорному процесі в рамках НАФТА. Були виявлені особливі риси кооперації між країнами-членами, які обумовлюються різним рівнем та напрямом розвитку.

Для пояснення сутності відносин між США і Мексикою, та передумов настільки стрімкого розвитку Мексики ми використали принцип з теорії ігор «side payment». Саме завдяки цьому принципу Мексика на першому етапі діяльності НАФТА заручилась підтримкою Сполучених Штатів в обмін на компенсаційні поступки в рамках переговорного процесу. Цей принцип допомагає пояснити відносини між країнами, які виходять за рамки звичайної схеми «прибуток від торгівлі». Маючи це на увазі, також проаналізували відносини між Канадою та Мексикою, та заперечили оптимістичним прогнозом щодо розвитку цієї взаємовигідної кооперації.

Також було відзначено, що в рамках інтеграційного об'єднання поступово зникають кордони між країнами-учасницями та виникає ситуація, коли підсилюється соціокультурний обмін та з'являється тенденція до появи загальної ідентичності через національні кордони.

Було виявлено, що інтенсифікація взаємодії між учасниками об'єднання НАФТА призводить до ситуації, коли від кооперації кожна із країн отримує більше вигід, ніж від індивідуальної діяльності на міжнародній арені. Однак не можна не враховувати реалії розвитку НАФТА. Співвіднесення теоретичних і фактичних етапів економічної інтеграції показало, що інтеграційне об'єднання перебуває у не-

закінченій фазі розвитку, разом з певними бар'єрами у відносинах між країнами залишаються певні розбіжності в актуальних питаннях. По мірі того як ці бар'єри будуть знищуватися, буде відбуватися зближення державних господарських інфраструктур, яке спричинить злиття державних структур та появу більш принципіальних питань, які будуть все більш зачіпати національні інтереси.

Як зазначалось, певна гетерогенність країн-учасниць, на першому етапі розвитку, спричинила появу структурних перекосів в соціальній, економічній та промисловій сферах, що тим самим обумовлює ускладнення подальшого інтеграційного поглиблення.

НАФТА не тільки змогла вистояти в період мексиканської кризи 1995 р., але й надалі показала свою життєздатність. За оцінками більшості фахівців, північноамериканський інтеграційний процес до кінця 90-х років знайшов необоротний характер. Про це свідчили не тільки такі показники, як динаміка зовнішньої торгівлі а й рух капіталів і послуг.

Варто врахувати, що в США НАФТА розглядається як структура, що виходить за своїм значенням за рамки вільної торгівлі між трьома країнами-учасницями, вона є плацдармом для більше широкої інтеграції країн Західної півкулі. У політичному плані передбачається створення «співтовариства демократій Західної півкулі». У торгово-економічному плані у Вашингтоні розраховують на те, що НАФТА стане ядром інтеграційного об'єднання, що охоплюватиме весь американський континент. У тексті договору (НАФТА) передбачені перспективи й деякі механізми розширення північноамериканської зони вільної торгівлі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Глинкин. А.Н. Интеграция в Западном полушарии. - М.: ИЛА РАН. - 2000. - с 80.
2. Костюнина Г.М. Проблемы формирования интеграционной зоны в Азиатско-тихоокеанском регионе. /Под ред. Н.Н. Ливенцева. - М., 1995.
3. Портной М.А. Современные тенденции мирового интеграционно-го процесса //США: экономика, политика, идеология. М., 1997. - № 8.
4. Рогов С. М. США и интеграционные процессы в Западном полушарии // Латинская Америка. - 1998. - №4.
5. Романова З. И. Мексика на пути к современной экономике // МэиМО. - 1995. - № 11.
6. Свободная торговля США, Канада, Мексика. Кому лучше? // Русский информационный интернет портал в США Русская Америка. - 2004. 2 фев. Режим доступа: <http://www.rususa.com/news/news.asp-nid-3703-catid-4> [2009, 13 травня].

7. Харламова В.Н. Международная экономическая интеграция. Учебное пособие. М., Анкил, - 2002.
8. Щербанин Ю.А., Рожков К.Л., Рыбалкин В.Е., Фишер Г. Международные экономические отношения – интеграция: учебное пособие. – М.: ЮНИТИ, 1997. - 356 с.
9. A defeat for Anti-Americanism // The Washington Post. – 2006. - January 28. Режим доступа: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/27/AR2006012701447.html> [2009, 16 травня].
10. Adler E. and Barnett M. A Framework for Studying Security Communities. // Security Communities. – 1998. - pp. 30-31.
11. Brown M. E., Lynn-Jones S. M., and Miller S.E. Debating the Democratic Peace. - MA: MIT Press. – 1996. – 379 p.
12. Brunet-Jailly E. Canadian-American Public Policy: Comparing local cross-border relations under the EU and NAFTA // Canadian-American Public Policy. – 2004, September 1. Режим доступа: http://findarticles.com/p/articles/mi_hb3189/is_58/ai_n29147237/ [2009, 16 травня].
13. Bull, H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. // N.Y.: Columbia University Press. - 1995. - pp. 22–23.
14. Freedom to Trade: Refuting the New Protectionism // ed. Edward L. Hudgins. - Washington: Cato Institute, 1997.
15. Golob S. R. North America Beyond NAFTA? Sovereignty, Identity, and Security in Canada-U.S. Relations // Canadian-American Public Policy. – 2002. – 1 December. Режим доступа: http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary_0286-9898613_ITM [2009, 4 травня].
16. Hopf T. The Promise of Constructivism in International Relations Theory // International Security. – 1998. - volume 23. - p. 174.
17. Ivanovich M. N. International Economic Integration: Limits and Prospects. 2-nd Ed. — London; New York: Routledge, 1998.
18. Maxwell A.C. North American Free Trade Negotiations: Liberalization Games between Asymmetric Players // European Journal of International Relations. – 1997. – №3(105). Режим доступа: <http://ejt.sagepub.com/cgi/content/abstract/3/1/105> [2009, 17 травня].
19. McMillan, John Games, Strategies, and Managers. - New York: Oxford University Press, 1992.
20. Oye K.A.. Explaining Cooperation under Anarchy: Hypotheses and Strategies. // Princeton University Press. - 1986. - pp. 12-24.
21. Ros J. Mexico and NAFTA: Economic Effects and the Bargaining Process', in Victor Bulmer-Thomas. - New York: St Martin's Press, 1994. - pp. 11-28.
22. Wilson M. Notes for an address by the Honourable Michael Wilson, Minister of Industry, Science and Technology and Minister for International Trade, at the conclusion of the North American Free Trade Agreement (NAFTA). - Ottawa: Ministry of Industry, Science and Technology and Ministry for International Trade – 1992, August 12.

Колмакова Аліна

ЗМІНА ТА НОВОВВЕДЕННЯ В ІНСТИТУЦІЙНОМУ УСТРОЇ ТА ПРАВІ ЄС ПІСЛЯ РАТИФІКАЦІЇ ЛІСАБОНСЬКОГО ДОГОВОРУ

Стаття присвячена аналізу внутрішнього реформування та нових завдань структурних одиниць ЄС після ратифікації Лісабонського договору. Дається стислий аналіз змін та нововведень в інституційному устрої та праві ЄС.

Ключові слова: Лісабонський договір, Європейський Союз, реформування ЄС.

The paper deals with the analysis of internal reform and new goals of structural units of the EU after the ratification of the Lisbon Treaty. The author considers questions of major changes in the EU institutional and legal structure after the Lisbon Treaty takes effect.

Key words: Lisbon Treaty, European Union, EU's reform.

Зміни та нововведення, які введено Лісабонським договором, кардинально змінюють порядок функціонування та правову природу Європейського Союзу.

Одне з найбільш вагомих досягнень Лісабонського Договору – перетворення Євросоюзу в повноцінний суб'єкт міжнародного права (віднині ЄС буде в змозі підписувати міжнародні угоди від свого імені). До цього правосуб'єктність мали тільки Європейські Співтовариства. У всьому тексті засновницьких договорів назва «Співтовариство» замінено на назву «Союз». Договір про заснування Європейського Співтовариства перейменовано в Угоду про функціонування Євросоюзу.

Було значно поширено перелік сфер діяльності, в котрих держави-члени вже будуть не в змозі застосувати право вето – рішення у цих сферах будуть прийматися більшістю голосів, отже, зросте сама ймовірність прийняття таких рішень. Тепер цю систему голосування поширено на правове співробітництво, економічну політику, співробітництво в боротьбі з тероризмом та на ще майже п'ятдесят нових галузей. Але в найбільш чутливих питаннях збе-

рігається одногосність, в тому числі спільна зовнішня політика та політика безпеки, соціальне забезпечення, оподаткування та культура.[4,с.16]

Щодо порядку голосування кваліфікованою більшістю, то до 2014 р. залишаються діючі правила голосування, передбачені Ніщцькою угодою. Відповідно до них, рішення приймає кваліфікована більшість, завдяки чому густонаселені країни мають майже таку ж вагу як і малонаселені. У перехідний період з 2014 до 2017 р. новий принцип буде обмежено вищевказаним Іоннінським компромісом. Після 2017 р. буде введено нову систему голосування (так звана подвійна більшість), коли за прийняття того чи іншого рішення повинні проголосувати мінімум 55 % депутатів, які представляють не менш 65 % населення ЄС.

Іншою новацією Договору є запровадження посади Високого представника Європейського Союзу з зовнішніх справ та політики безпеки. Ця посада поєднає нинішні функції Високого представника ЄС з питань спільної зовнішньої та політики безпеки (до 2009 року їх виконує Хав'єр Солана) та Європейського Комісара у справах зовнішніх відносин (Беніта Ферреро-Вальднер). Запровадження цієї посади повинне зробити європейську зовнішню політику більш консолідованою. Ще однією новацією є структурне підпорядкування посади Високого представника: якщо нині ця посада належить до структури секретаріату Ради ЄС, за проектом нового договору, Високий представник стане одним із віце-президентів Європейської Комісії. Ця посада стає сильнішою, ніж існуючі не тільки тому, що її апарат буде становити приблизно 5000 чоловік, але й матеріально, оскільки Високий представник отримає право розпоряджатися всіма фінансовими ресурсами.

Значні зміни внесено в структуру та діяльність головних інститутів Європейського Союзу. Європейську Раду введено до складу інститутів ЄС(раніше вона була лише органом політичного керівництва), проте вона не наділена законодавчими повноваженнями. Уведено також нову посаду Головуючого (президента) ЄС, якого будуть обирати на 2,5 роки лідери держав-членів з можливістю однократного переобрання. Незважаючи на те, що за об'ємом повноважень ця посада непорівнювана з посадою президента держави, статус європрезидента буде досить високим: він головуватиме на самітах ЄС, представлятиме його за кордоном, а в інший час буде «сприяти згуртованості та консенсусу держав». Крім цього, заміна шестимісячної ротації фактично п'ятирічним строком повнова-

жень зробить можливим здійснення більш збалансованої політики та проведення довгострокових операцій, не відволікаючись на змінення пріоритетів політичного керівництва, як трапляється зараз в ЄС після приходу нової Голосуючої держави.

Слід звернути увагу на запровадження посади постійно діючого Президента Європейської Ради. Головування до цього часу по чергово здійснювали кожні півроку країни-члени, що призводило до постійних неузгодженостей під час подальшого наступництва. Адже після кожної зміни штабу відповідні уряди намагались або визначити нові самостійні напрямки діяльності, або за цей час значно втрутитись у політику ЄС (звісно, виходячи із власних внутрішньополітичних міркувань), або ж вони щонайменше намагались представити свою власну діяльність тільки у позитивному світлі. Іноді намагання щось істотно просунути за півроку в умовах надзвичайної бюрократії в ЄС межують із об'єктивною неможливістю. Тому, в залежності від наступної головуєчої в Раді країни, багато проєктів, ініційованих із значними зусиллями попередниками, рухаються далі більш повільно. Існує надія, що із запровадженням посади Президента Ради, який обиратиметься Європейською Радою на два з половиною роки, будуть досягнуті позитивні результати у континуальності, ефективності та результативності визначених на майбутнє пріоритетів діяльності. Хоча треба зробити застереження, що майбутній Президент Ради не матиме компетенцій, які б виходили за межі ролі сучасного піврічного головування в Раді.

З іншого боку, рутинне головування у радах міністрів залишатиметься і надалі у формі 18-місячного головування у вигляді команди із трьох держав. Таким чином, Рада є спільним органом Союзу, що діятиме в різних форматах. Стосовно головування в Раді Договору про реформу визначає, що вона повинна формуватись шляхом рівноправної ротації. В рамках 18-місячного командного головування це означає, що відповідно три країни-члена прийматимуть на себе головування у всіх форматах Ради. Звісно, що головуєчі країни-члени можуть узгодити між собою інший поділ завдань і, таким чином, тут також може бути досягнуто певного рівня гнучкості континуальності в діяльності Ради.

Крім того, Лісабонським Договором про реформу була наново визначена посада «Верховного Представника Союзу із спільної зовнішньої і безпекової політики» – посада, яка у неприйнятому Конституційному Договорі позначалась як посада Міністра закордон-

них справ ЄС. Цей Верховний Представник об'єднує на цій посаді три колишні функції: Верховного Представника із спільної зовнішньої і безпекової політики, колишнього члена Європейської Комісії із зовнішніх зв'язків та колишнього головування в Раді з питань зовнішньої політики. Важливим є те, що (новий) Верховний Представник одночасно є Віце-президентом Європейської Комісії. Верховний Представник обирається Європейською Радою кваліфікованою більшістю голосів та за згодою Президента Комісії.

Завдяки змінам, які вносяться Договором про реформу до Договорів про Європейський Союз та про заснування Європейських Спільнот, Президент Європейської Комісії повинен тепер обиратись Європейським Парламентом за пропозицією Європейської Ради. Це є підвищенням ролі Парламенту і завдяки цьому повинна зрости зацікавленість громадян до виборів, для яких останнім часом характерна дуже низька активність виборців, а Президент Комісії, в свою чергу, отримує більш високий рівень демократичної легітимації. До цього часу кожна з країн-членів мала право щонайменше на одну посаду комісара. Для того, щоб стримати надзвичайну бюрократизацію та пов'язане з цим зростання коштів на її утримання, країни-члени змогли знайти компроміс у зменшенні кількості комісарів: з 2014 р. кількість цих посад зменшиться до двох третин кількості країн-членів, тобто із 27 до 18 комісарів. Навіть цей аспект вважається позитивною ознакою для підвищення ефективності та – завжди підкреслюваної, але на практиці дуже повільної – дебіюрократизації ЄС. Зайняття посад комісарів від країн-членів здійснюватиметься шляхом рівноправної ротації з тим, щоб не ставити в гірше становище країни-члени, які ще не представлені комісаром.[9,с.347-348]

Отже, Лісабонський Договір посилив статус Європейського Парламенту. Його депутати отримали право схвалювати чи не схвалювати нормативно-правові акти з погляду юстиції, безпеки та імміграційної політики.[8,с.12]

Так, важливою особливістю сучасної міжнародної інтеграції є зростання нелегальної міграції. Незаконна міграція перетворюється на квазісвободу. Розмах нелегальних переміщень став іманентною рисою сучасного етапу розвитку міграції. Міграція стає «глобальним явищем».[6,с.285] У найближчій перспективі згідно з нормами Лісабонського Договору головна мета міжнародного співтовариства – знайти дієві методи контролю цього процесу і управління ним, гуманно, узгоджено шукати шляхи розв'язання

проблеми. Це можливо лише за широкого співробітництва на всіх рівнях – країн, регіонів, Європейського Союзу і країн Східної Європи. Допоможе тут і обмін інформацією про країни походження нелегальної міграції, обробка та ретельний аналіз статистичних даних.[1,с.162-163]

Договір також вводить поняття «звичайної законодавчої процедури», яка передбачає повноцінне партнерство Європарламенту та Ради Міністрів у законодавчому процесі. Для ухвалення міжнародних договорів у деяких сферах Євросоюз потребуватиме віднині отримати згоду Парламенту, який також отримає можливість ініціювати законодавчий процес (раніше це право мала тільки Європейська Комісія).

Окрім цього, він також буде здійснювати політичний контроль над діяльністю інших європейських структур. З точки зору деяких авторів, після набуття новим договором чинності, Європарламент перетвориться в повноцінний «законодавчий» орган ЄС і його права зрівняються з правами Ради ЄС.[4,с.18] Кількість депутатів Європарламенту буде зменшено з існуючих 786 до 751 особи (750 депутатів та голова, голос якого не враховується).

Змінюється і структура Європейської Комісії (ЕК). Починаючи з 2014 р. її склад буде формуватися відповідно не принципу «один комісар від однієї держави», а в складі двох третин від 27 чинних членів ЕК.[7,с.294] Певні важелі впливу на прийняття рішень отримали національні парламенти, які володітимуть правом блокувати проекти нормативних актів у випадку, якщо вони суперечать принципам субсидіарності та пропорційності.

Так, Європейський Союз базується на принципі субсидіарності: субсидіарність є політичним і суспільним принципом, згідно з яким завдання і рішення повинні переноситись на якомога нижчий адміністративний і політичний рівень. В ЄС принцип субсидіарності має вирішальне значення у визначенні поділу завдань між країнами-членами та Союзом, і при цьому визначення відповідної політики повинно бути найбільш наближеним до громадян. Закони та приписи повинні прийматись на європейському рівні тільки у тому випадку, якщо пов'язані із цим цілі в достатньому обсязі не можуть бути досягнуті самими країнами-членами і їх спільна діяльність обіцяє досягнення реальних і кращих результатів. Багато країн-членів бажать досягти за допомогою Лісабонського Договору більш чіткого розмежування повноважень між Союзом і країнами-членами. Але у зв'язку із надзвичайною схильністю

ЄС до детального врегулювання та враховуючи великий, схильний до все більшої самостійності бюрократичний апарат, виникає враження, що від цього принципу субсидіарності залишається все менше. Країни-члени намагаються у певний спосіб визначити для ЄС відповідні рамки. Саме у зв'язку з цим Лісабонський Договір здійснив спробу розподілу компетенцій, поділу повноважень Союзу та/або країни-члена на категорії компетенцій. Відповідно до цього договори містять три галузі: виключна компетенція Союзу, поділена компетенція та галузь компетенцій на здійснення заходів підтримки, координації та доповнення. При цьому дії Союзу в цій третій галузі, спрямованій на здійснення заходів підтримки країн-членів, не повинні призводити до того, щоб заходи країн-членів обумовлювалися знову ж таки заходами Союзу, тобто Союз отримує можливість обійти це обмеження завдяки своїм розширеним діям (за умови, що вони є тільки додатковими). Ці принципи і, звісно, принцип співмірності також і надалі чітко підкреслюються в договорах.

Але чим би було таке врегулювання субсидіарності без наявності контрольних механізмів? Для того, щоб дійсно отримати вплив, за національними інституціями законотворчості закріплюється нове завдання, за допомогою якого вони матимуть в їх руках контроль над дотриманням принципу субсидіарності: палати національних парламентів вперше безпосередньо залучаються до законотворчості Союзу завдяки тому, що вони отримали право на надання висновків до проектів актів законодавства Союзу. Тепер кожна відповідно відповідальна за акт установа Союзу (Комісія, Парламент, Рада) направлятиме безпосередньо до палати національних парламентів свій проект акта для отримання висновку. Кожний національний парламент має при цьому в своєму розпорядженні два голоси (які, у відповідному випадку, поділяються між обома палатами). Протягом восьми тижнів – якщо це вважатиметься за необхідне – мають бути надані висновки з того приводу, чи відповідає проект принципу субсидіарності. Якщо кількість наданих обґрунтованих висновків сягає третини всіх голосів, то проект повинен бути переглянутий; у випадку наявності простої більшості починає діяти особлива процедура, яка за спеціальних умов може призвести до того, що законодавець (Рада або Парламент) в подальшому проект більше не розглядатиме.[9,с.252-352]

Цей механізм також додатково доповнюється можливістю його ефективної реалізації завдяки формі права кожної палати відповід-

ного національного парламенту на подання до Європейського Суду скарги із твердженням, що порушується принцип субсидіарності.

Новелою Лісабонського договору стало надання громадянам права громадянської ініціативи. Громадяни отримують можливість висувати пропозиції до парламенту та Ради щодо зміни законодавства. Кожен громадянин матиме право звернутися до європейського Омбудсмена. Крім того, у договорі міститься перехресне посилання на Хартію основоположних прав Європейського Союзу. І попри те, що її тексту не внесено в договір, вона має таку саму силу, як і договори. Визначаючи роль ЄС на світовій політичній арені, Лісабонський договір запроваджує спільну оборонну політику як частину спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Також додано клаузулу солідарності, що передбачає спільні дії Євросоюзу та його держав-членів у разі терористичних атак.[5,с.15]

Лісабонський Договір має власну нумерацію, яка не збігається з нумерацією засновницьких діючих договорів. Загалом структура документу важка для розуміння, що, за думкою деяких аналітиків, є символічним моментом, який відбиває невразливу та заплутану природу ЄС як наддержавної установи.

Таким чином, у цілому Договір про реформу є найбільш компромісним договором в історії європейського об'єднання. При порівнянні з текстом Конституції впадає в око його спадковість. Майже всі головні положення Конституції збережено в договорі, крім тих, які містили найбільш радикальні новели, які наділяли ЄС державними ознаками. Проте засновники Договору про реформу неодноразово підкреслювали неконституційний характер змін, свідомо відкинувши всі згадки про Конституцію з його тексту. І якщо по суті Конституція була проривом в процесі європейської інтеграції та в становленні Європейського Союзу, то Лісабонський Договір містить перш за все технічні, не сутнісні зміни, які пропонують ефективні шляхи виходу з кризових ситуацій, але не надають Євросоюзові нового напрямку для розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Азральян Д.Б. Роль Європейського Союзу в боротьбі з нелегальною міграцією / Д.Б. Азральян, О.П. Бичківський // Україна – ЄС – Європа: нові виклики та модернізація відносин: Зб. мат. VII міжнар. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів УАЗТ (Київ, 18 квітня 2007 р.) / [орг. комітет: О.О. Покрещук (гол.), І.О. Білорус, Ю.А. Ведерніков та ін.]. – К.: УАЗТ, 2007. – С. 162-163.

2. Бобицький Н. Лісабонський договір і майбутнє ЄС – «пацієнт швидше живий, ніж мертвий» / Н. Бобицький // Зовнішні справи. – 2008. – № 8. – С. 24–28.

3. Гладенко О. Лісабонський договір ЄС 2007 року як новий етап еволюційного розвитку права Європейського Союзу / О. Гладенко // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 1(11). – С. 73–76.

4. Энтин М.Л. Договор о реформе / М.Л. Энтин: [Електронний ресурс] // Вся Европа.ru. – 2007. – № 11 (16). – Режим доступу: http://alleuropa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=464.

5. Мовчан Ю. Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму / Ю. Мовчан // Віче. – 2008. – № 72: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1259/>.

6. Олійник Н.М. Формування спільної політики з питань міграції у Європейському Союзі / Н.М. Олійник // Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права. – 2006. – № 2 (18). – С. 285.

7. Саракуца М.О. Правовий аналіз Лісабонського Договору / М.О. Саракуца // Правова держава. – Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, 2008. – № 10. – С. 294.

8. Семенюк О.Л. Спільна політика Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони в умовах його розширення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 / О.Л. Семенюк; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – С. 12.

9. Хюльсхорстер Ш. Лісабонський Договір: Європа на шляху у XXI століття / Ш. Хюльсхорстер // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць / [ред. кол.: О.В. Негодченко (гол.), К.В. Антонов, І.Г. Богатирьов та ін.]. – 2009. – № 1 (42). – С. 347-348.

10. Treaty of Lisbon amending the Treaty of European Union and the Treaty establishing the European Community // Official Journal of the European Union. Series C. – 2007. – Vol. 50. – № 306. – 271 p.

Мініч Руслан

РОЗШИРЕННЯ НАТО ЯК ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ВПЛИВУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕГІОНІ

В статті проаналізовано причини розширення НАТО та його динаміку. Визначено, що розширення - лише інструмент для збереження Альянсу, який є запорукою американського впливу в європейському регіоні. Хід та склад кожної хвилі розширення були детерміновані світовою політичною кон'юктурою.

Ключові слова: «серединна» позиція Крістофера, «перша хвиля», «друга хвиля», «тимчасові коаліції», нова стратегічна концепція НАТО.

The article analyzes the reasons for NATO enlargement and its progress. It is determined that enlargement is a tool to save the Alliance, which is key to the American influence in the European region. Process and structure of each wave of enlargement were determined by global political conjuncture.

Key words: «median» position of Christopher, «first wave», «second wave», «temporary coalition», the new strategic concept.

Під час «холодної війни» НАТО був військово-політичним блоком, мета якого полягала в тому, щоб не допустити поширення комуністичного впливу у Європі. В цей період американська присутність в європейському регіоні визначалася «радянською загрозою». З розпадом Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин присутність США на території Європи вже не є необхідним. НАТО виконав свою місію і логічним був би його розпуск. Американська ж демократія вважала інакше. Вашингтон, який після розпаду біполярної системи залишився єдиним полюсом в тогочасній міжнародній системі, претендував на провідну роль у світі. Для реалізації своїх зовнішньополітичних амбіцій Америка потребувала збереження свого впливу на європейському плацдармі. Як зазначає Збігнєв Бжезінський: «Держава, яка панує в Євразії, контролювала б два із трьох найбільш розвинутих і економічно продуктивних світових регіонів» [1,44], «хто контролює Євразію, той здійснює

контроль над всім світом» [1,12]. НАТО — це один з найбільш важливих інструментів, які забезпечували контроль над Європою з боку Америки в часи «холодної війни» і забезпечують в період вже постбіполярної системи міжнародних відносин до наших днів. Можна спрогнозувати, що в найближчі двадцять років США нізащо не поступиться своїм впливом у цьому регіоні, оскільки ще не видніється на горизонті світової політики держава, яка може стати гідним конкурентом Америки. Саме геополітичні мотиви визначили американську присутність в Європі та підтримку життєздатності НАТО як інструменту для забезпечення цієї присутності.

В цей період Америці потрібно було діяти швидко. Як було вище зазначено, відпали об'єктивні причини існування Альянсу. В Європі наявні структури, які можуть ефективно виконувати функції Північноатлантичного Альянсу. ЄС, що набирає обертів, з його амбітними концепціями єдиної валюти і загальної політики в галузі безпеки і оборони міг повністю замінити НАТО. ООН та ОБСЄ також мали шанс проявити себе в забезпеченні європейської оборони. Зокрема, повним ходом відбувається процес інституціоналізації ОБСЄ. Тому, США потрібно було щось вигадати для того, щоб зберегти Альянс. Внаслідок цього з'являється ідея розширення та зміни функцій НАТО. Зміна функцій НАТО призначена для забезпечення підтримки ідеї існування Альянсу в новій світовій політичній кон'юктурі в межах самого блоку. Ідея розширення спричинена дещо іншими факторами.

По-перше, однією з причин розширення є прагнення виключити можливість пошуку Німеччиною альтернативних механізмів безпеки її східних кордонів. Однією з цілей НАТО ще в біполярну епоху було залучення ФРН до західного співтовариства держав. Після об'єднання ФРН і НДР ця держава повністю порушила баланс сил, внаслідок чого її відхід від європейської арени міжнародного співробітництва завдав би значних збитків геостратегічним позиціям Заходу.

По-друге, в цей період в Європі формуються, реорганізуються та посилюються власні регіональні міжнародні організації, такі як ЗЄС, ОБСЄ, ЄС тощо. Як зазначено в дослідженні Анатолія Шевцова та Олексія Іжака, яка було проведено в рамках гранту Євро-Атлантичного партнерства НАТО: «НАТО не міг зупинити формування європейської ідентичності у сфері безпеки і оборони, але він міг її інкорпорувати, вдавшись до внутрішніх трансформацій і розширення» для закріплення американського впливу в регіоні [4].

По-третє, на даному етапі виникає потреба легітимізації нової ролі НАТО. Засобами для неї є створення прецедентів успішного вирішення європейських проблем, що було успішно реалізовано в ході вирішення югославської кризи, та посилення натоцентричності системи безпеки в Європі, яке досягається шляхом розширення.

Наступним є лобі самих членів НАТО, які, за рахунок нових учасників Альянсу, прагнули зменшити власні військові витрати на оборону.

Тобто розширення разом з внутрішніми трансформаціями Альянсу є тими факторами, які забезпечили та вказали на необхідність збереження НАТО, а разом з ним і американської присутності в Європі. Крім того, розширення є тим інструментом, який забезпечив домінуюче положення Альянсу в даному регіоні.

Тепер слід розглянути сам процес розширення Альянсу. На початку 1990-х років США зважали на непередбачуваність долі радянського арсеналу зброї масового знищення. Тому в процесі розширення НАТО шукав певного «проміжного» рішення. Таким рішенням стала ідея створення Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС). РПАС (North Atlantic Cooperation Council - НАСС) була створена в грудні 1991 року. В ході візиту в Литву генеральний секретар НАТО Манфред Вернер заявив, що не надає державам ЦСЄ формальних гарантій безпеки.

Такий обережний підхід було спричинено російським фактором, оскільки з боку Москви критика натівського зближення з країнами ЦСЄ буда досить гострою. Чинником, який підштовхнув США до перегляду позиції щодо держав — колишніх сателітів СРСР, була спільна заява російського та польського президентів Б. Єльцина та Л. Валенси у Варшаві 25 серпня 1993 року, в якій визнавалось, що рішення Польщі вступити в НАТО «не суперечить інтересам інших держав, включаючи Росію» [3,149]. В період 1993-1994 років проходила дискусія всередині американської політичної еліти. Зокрема, більшість експертів підтримували тезу розширення. З. Бжезінський в цьому контексті зазначав: «Зупинити цей процес не можна - це було б довільним рішенням, здатним здійснити деморалізуючий вплив на країни, що залишилися за бортом, і згубним для безпеки в Європі» [2]. Міністерство оборони, навпаки, виступає проти цієї тези, побоюючись реакції з боку Росії. В результаті перемогла «серединна» позиція держсекретаря У. Крістофера, яка полягала у запуску програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ), що не зобов'язувала до розширення з одночасним проголошення

критеріїв вступу до НАТО. Втримання країн ЦСЄ в орбіті свого впливу було досить важливим для США. Адже їхня переорієнтація на схід, тобто Росію, призвело б значної геостратегічної втрати. Наслідком таких подій міг би стати розпуск Альянсу, оскільки Німеччина почала б шукати інші союзи для забезпечення східних кордонів, виникли б інші європейські регіональні організації, які б поступово перебирали б на себе функції НАТО. А це означало б витіснення США з Європи і позбавлення Вашингтону світової гегемонії. Америка аж ніяк не могла на це погодитися. Отож, ПЗМ — інструмент, який дозволяв тримати країни ЦСЄ в американській орбіті та водночас знизити ймовірність конфронтації з Росією.

Для того, щоб продовжити розширення на Схід слід було отримати підтримку держав-членів НАТО та нейтралізувати російський фактор. Перше було досягнуто за рахунок демократичної тези. Говорилось, наприклад, що демократичні держави є більш надійними торгово-економічними партнерами, чітко розуміють негативні наслідки війни, уважніше відносяться до прав людини тощо. В «Дослідженні щодо розширення НАТО» (*Study on NATO Enlargement*) зазначено, що ціллю розширення є «забезпечити зміцнення стабільності та безпеки для всіх в євро-атлантичному регіоні, без повторного створення розділових ліній... Переваги такої інтеграції важливі для захисту подальшого демократичного розвитку нових членів» [9]. Отримавши підтримку держав-членів НАТО, США сприяли підписанню 1997 року з Росією Основного акту про взаємні відносини, співробітництво і безпеку між Російською Федерацією та Організацією північноатлантичного договору. В ньому зазначалось: «Члени НАТО не мають намірів, планів і причин для розгортання ядерної зброї на території нових членів, чи будь-якої потреби змінити будь-який аспект своєї ядерної доктрини НАТО або ядерної політики... також [Росія] вважає можливим приєднання нових держав-учасників» [6].

Залишається визначити склад «першої хвилі» розширення. Оскільки серед цілей даного процесу зменшення витрат на оборону держав-учасників є однією з головних, то до «першої хвилі» приймали ті держави, економічний розвиток яких відповідає критеріям вступу до Альянсу. Разом з тим Словаччина і Словенія, які у військовому плані були підготовлені до вступу, не ввійшли до НАТО під час цього етапу розширення. Така позиція дозволяла поставити питання про «другий раунд» і подолати настрої американського Сенату щодо встановлення мораторію на подальше розши-

рення. Таким чином 1999 року до НАТО ввійшли Чехія, Угорщина та Польща [5].

1990-і роки характеризуються для США випереджаючим порівняно з європейськими державами економічним зростанням. Тому серед всіх ресурсів НАТО в югославській компанії 1999 року американські зіграли домінуючу роль. Фактично США повністю винесли на собі всю матеріальну частину конфлікту. В політичному плані підтримка дій Вашингтону з боку Європи була дуже важливою. Необхідність політичної підтримки США зрозуміли після вторгнення їх військ в Ірак. Це є основний фактор, який зіграв провідну роль в формуванні складу «другої хвилі». В 2004 році до складу НАТО ввійшло сім нових членів, які були запрошені під час Празького саміту НАТО 2002 року: «Сьогодні ми прийняли рішення запросити Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Румунію, Словаччину та Словенію розпочати переговори про приєднання до нашого союзу» [8].

Досить проблемним було питання вступу країн Прибалтики. Проблеми цьому питанню надавав російський фактор. Розглядалося кілька варіантів розвитку подій. Перший — вступ лише Литви, яка не має кордонів з Росією. Другий — відкладення прийняття цих країн з одночасним встановленням з ними режиму особливих відносин, оскільки з геополітичних мотивів втрата цих держав завдала б значні політичні збитки США. Третій — прийняття всіх трьох держав. Саме його й було вибрано.

Після подій в Іраку США почали все активніше вдаватися до «тимчасових коаліцій», відходячи від НАТО. Оскільки держави-члени не здатні надавати значну матеріальну допомогу і вони не підтримали політично дії Вашингтону. Але пізніше Вашингтон відходить від «тимчасових коаліцій», які є ефективними лише в короткотерміновій перспективі. Америці необхідна підтримка з боку європейських союзників для легітимізації дій США перед світовою громадськістю.

Щодо подальшого розширення, то тут виникає дилема. Росія не дозволить поширення Альянсу далі на Схід для встановлення контакту з Середньою Азією, оскільки це виб'є держави даного регіону з російської орбіти і дозволить США встановити свою гегемонію в світі в повній мірі. Росія буде відстоювати ці території навіть ціною війни. Крім того, сьогоднішня Росія є значно сильніша політично, ніж Росія періоду «першого і другого раундів» розширення. Розширення на південь — на Балкани — стикається з проблемою суперечності інтересів держав-членів щодо цього регіону.

Зупинити розширення також неможливо, оскільки це призведе до встановлення нової розділюючої лінії, наслідком чого будуть значні витрати на безпеку східних союзників. Адже приймаючи Чехію, Польщу і Угорщину Альянс виходив з того, що в цьому регіоні відсутні значні загрози безпеці, внаслідок чого витрати на оборону прогнозувались в розмірі 1,5 млрд. доларів протягом 1998-2008 років. У випадку зупинки розширення ці витрати зростуть до 100 млрд. доларів за 10 років. Єдиним виходом з цієї дилеми є можливість поділитись США своєю гегемонією у світі з Росією, сприяючи укріпленню ГУАМ, що зменшить витрати на оборону східного кордону Альянсу. На конфронтацію ж з Москвою західні союзники США не погодяться, оскільки вони дуже залежать від російських енергоносіїв.

Концепція співпраці з Росією задля збереження Альянсу відображена в Декларації Лісабонського саміту від 20 листопада 2010 року. Зокрема зазначено наступне: «Співробітництво НАТО-Росія є стратегічно важливим, як це відтворено у сьогоднішній зустрічі Ради НАТО-РФ (РНР) на рівні глав держав та урядів у Лісабоні... Ми [держави-члени НАТО] проводимо активне співробітництво з Росією щодо протиракетної оборони, у тому числі через відновлення навчань ПРО ТВД» [7]. Крім того, в новій стратегічній концепції зазначено, що Альянс підтримує прагнення Боснії та Герцоговини щодо вступу в НАТО та зростання співробітництва з Сербією. Останнє підтверджує концепцію продовження розширення Альянсу як життєвоважливу для збереження американського впливу в європейському регіоні.

Отже, розширення НАТО — один з інструментів збереження Альянсу, а разом з ним і американського впливу в Європі. Характер і склад «хвиль розширення» визначався політичною кон'юктурою світу. Сьогодні існує дилема розширення на Схід та на Південь. Але логічно видається необхідність США поділитися своєю монополією з Росією, сприяючи укріпленню ГУАМ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы [Текст] / З. Бжезинский .- М.: Международные отношения, 2005 .- 256 с.
2. Бжезинский З. Формирование карты Европы продолжается: проблема расширения НАТО [Електронний ресурс] / З. Бжезинский .- Режим доступу: <http://www.tuad.nsk.ru/~history/Author/Engl/B/Bzhezinskij/nato.html>

3. Троицкий М.А. Трансатлантический союз 1991-2004. Модернизация системы американско-европейского партнерства после распада биполярности [Текст] / М. А. Троицкий .- М.: НОФМО, 2004 .- 250 с.

4. Шевцов А. Циклы расширения НАТО [Електронний ресурс] / А. Шевцов, А. Ижак .- Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/167.htm>

5. Final Communiqué. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters, Brussels [Електронний ресурс] / NATO .- Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27405.htm

6. Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France [Електронний ресурс] / NATO .- Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/SID-D328E7E9-4E853929/natolive/official_texts_25468.htm

7. Lisbon Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Lisbon [Електронний ресурс] / NATO .- Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm

8. Prague Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague, Czech Republic [Електронний ресурс] / NATO .- Режим доступу: http://www.microsofttranslator.com/bv.aspx?from=&to=ru&a=http%3A%2F%2Fwww.nato.int%2Fcps%2Fen%2Fnatolive%2Fofficial_texts_21023.htm

9. Study on NATO Enlargement [Електронний ресурс] / NATO .- Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24733.htm

Систалюк Юлія

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ТА ОБОРОННОЇ ПОЛІТИКИ

Статтю присвячено аналізу співпраці ЄС та НАТО у сфері безпеки та оборони з початку краху біполярної системи до наших днів. Подається коротка характеристика етапів співпраці двох організацій.

Ключові слова: *періодизація, співпраця, ЄС, НАТО, політика безпеки та оборони.*

The article reviews cooperation between the EU and NATO in the security and defense spheres since the collapse of the bipolar system to the present day. This article is a short description of the stages of cooperation between two organizations.

Keywords: *periodization, cooperation, EU, NATO, foreign and security policy*

Процес творення спільної безпекової політики в межах ЄС триває вже понад 6 десятиліть і поки що кінцевої мети не досягнуто. Адже з кожним новим десятиліттям виникали нові світові загрози, які не давали змоги чітко сформувані принципи спільної політики безпеки.

Першим етапом розвитку безпекової складової європейського інтеграційного процесу є період 1948 – 1954 роки. Перший договір, підписаний у рамках цього процесу - Брюссельський договір від 17 березня 1948 року - був присвячений переважно питанням безпеки Західної Європи. Англія, Франція, Бельгія, Нідерланди та Люксембург підписали Договір про економічне, соціальне, культурне співробітництво та колективну безпеку (Брюссельський пакт) [4].

У цей час в США було ухвалено так звану «резолуцію Ван денберга». В ній підкреслювалося, що необхідність захисту миру вимагає участі США у регіональних та глобальних заходах щодо забезпечення міжнародного миру. Резолюція надавала дозвіл уряду США укладати в мирні часи договори про союзи з державами за межами Американського континенту. Ця резолюція означала офіційну відмову Вашингтона від практики неприєднання до вій-

ськово-політичних об'єднань за межами західної півкулі в мирний час. Прийняття цієї резолюції дало змогу США безпосередньо очолити процес створення військово-політичних блоків у всьому світі, і насамперед в Європі. Уже 6 липня 1948 розпочалися ініційовані США переговори між Сполученими Штатами, Канадою та членами Західного союзу. Темою переговорів стала «оборона Атлантичного регіону». Вже наприкінці 1948 р. одночасно з роботою над текстом майбутнього договору США провадили консультації ще з сімома країнами Західної Європи: Італією, Данією, Ісландією, Норвегією, Португалією, Ірландією та Швецією. Лише останні дві відхилили пропозицію північноамериканського партнера. Всі інші дали принципову згоду приєднатися до майбутнього блоку [7].

Спроби подальшого розвитку системи західноєвропейської безпеки були менш успішними. Другий етап становлення інтегрованої політики безпеки, який розпочався з середини 50-х років і тривав до 80-х років характеризувався невдалими спробами у формуванні спільної політики безпеки в Європі. У 1952 році був прийнятий план Плевана або Договір про Європейське оборонне товариство. Договір передбачав повне злиття особового складу і озброєнь західноєвропейських країн в армію під єдиним європейським військовим і політичним керівництвом. Таку армію пропонували сформувати з європейських дивізій, кожна з яких складалася з невеликих дивізій різних національностей. Договір був офіційно підписаний 27 травня 1952 року шістьма учасниками (Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН). Передбачалося формування військ з контингентів, які б надавалися в розпорядження країнами – членами. Ці держави брали на себе зобов'язання не утримувати національні збройні сили, за винятком тих, які призначалися для використання на неєвропейських територіях (тобто в колоніях), французьких окупаційних військ в Західній Німеччині, а також особистої охорони глав держав. Створення Європейського оборонного співтовариства значно обмежувало національну незалежність його членів. Цей договір був відхилений Національними зборами Франції 30 серпня 1954 року і тому не був ратифікований [7].

Цей період також тісно пов'язаний з діяльністю Західноєвропейського союзу. Це політико-військове об'єднання, утворене 6 травня 1955 року (на базі існуючого з 1948 року Західного союзу), участь у якому передбачає автоматичне військове залучення держав-членів ЗЄС у разі агресії проти однієї з них [5].

Функціонування такої організації на території Європи протягом тридцяти років виявилось не ефективним. А вже з початком його створення він переживав періоду занепаду, тому що поряд стрімко розвивалась така організація як НАТО. Але вже з 1984 року організація розпочала активну роботу над розробкою саме європейської системи оборони. На зустрічі міністрів оборони та міністрів закордонних справ ЗЄС, яка відбулася 26-27 жовтня 1984 року у Римі, було прийнято Римську декларацію. Вона передбачала активізацію діяльності організації. З цього часу такий склад Ради ЗЄС регулярно збирався двічі на рік, було також утворено три агентства: з контролю за озброєнням, з проблем безпеки і оборони та з питань співробітництва у галузі виробництва озброєнь [4].

До кінця 60-х - початку 70-х років необхідність погоджувати ключові питання на вищому рівні політичного керівництва країн – членів призвела до початку формування процесу Європейського політичного співтовариства. Воно виразилося в проведенні регулярних консультацій міністрів закордонних справ по найважливіших міжнародно – політичних питаннях.

Про початок третього етапу в розвитку політики безпеки свідчить політична та оборонна активність європейських спільнот (середина 80-х років минулого століття), викликана певним чином окресленням нової політики ЄС, певним «потеплінням» міждержавних відносин, появою перспектив співробітництва. Починається новий відлік у конфігурації європейської безпеки, що спричинили глибокі геополітичні зміни початку 90-х років: епоха біполярної системи міжнародних відносин добігала кінця. ЗЄС поповнюють нові країни (1990 рік Іспанія та Португалія), а Україна досягає домовленості з ЗЄС про набуття асоційованого членства (у 1996 році). Маастрихтський договір, що набув чинності 1993 року, привніс глибокі інституційні зміни, що торкалися вже нових сфер міждержавної політики – спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також сумісної діяльності в галузі юстиції та внутрішніх справ [7].

З ініціативи прем'єр - міністра Франції Жака Ширака була розроблена західноєвропейська хартія безпеки. У підсумку Рада ЗЄС 26 жовтня 1987 року прийняла так звану «Платформу про інтереси європейської безпеки», схвалену також Радою НАТО. Вона відповідала курсу Римської декларації на розвиток європейського виміру безпеки при одночасному зміцненні атлантичної солідарності. Зросла здатність ЗЄС забезпечити узгодженість позицій щодо ак-

туальних військово - політичних питаннях. Така солідарність була продемонстрована щодо ірано – іракської війни (квітень 1988 року) та війни у Перській затоці (серпень 1990 – квітень 1991 року).

Маастрихтський договір про Європейський Союз (1992 рік) відкрив сучасний етап європейської інтеграції, який передбачав створення політичного союзу. Розділ V Договору про ЄС позначив «другу опору ЄС» як «Спільна європейська політика безпеки та оборони» [5].

Незважаючи на те, що ЄС брав активну участь у регулюванні конфліктів в Південно – Східній Європі, була доведена неефективність як зовнішньої політики так і політики у сфері безпеки. Це спонукало ЄС до використання потенціалу ЗЄС. Військово - політична інтеграція була включена в контекст Маастрихтського процесу, ЗЄС включили до складової частини розвитку ЄС. У Декларації до Договору про ЄС ЗЄС було ідентифіковано як оборонний компонент ЄС з формальним збереженням статусу незалежної структури. У період до підписання Амстердамського договору (2 жовтня 1997 року) ЄС так і не скористався правом звернення до ЗЄС. Для ЄС, як організації, не характерні традиційні ознаки національної безпеки. Безпека ЄС це сукупність національних безпек його членів, які тісно пов'язані між собою. І тому загрози які постають перед однією країною – членом мають трактуватися як загроза безпеці ЄС у цілому.

Події 11 вересня та початок війни в Іраку показав не спроможність ЄС сформулювати єдину позицію. Позиція країн щодо початку військових дій в Іраку виявила крихкість трансатлантичного партнерства. Тому розпочалися переговори щодо створення військової противаги США. Однак, незважаючи на прийняті зобов'язання збільшити військові витрати, протягом 1990-х років і на початку XXI століття спостерігалось скорочення витрат на військову сферу європейських країн членів НАТО. З держав - членів ЄС тільки Франції збільшила свої витрати. Оборонні бюджети у цілому за останні роки скоротилися на 5% в рік в 2001 році 15 країн ЄС виділили на військову сферу близько 147 млрд. доларів, а США витратила близько 287 млрд. доларів (399.1 млрд. в 2003 році). Однак навіть такі витрати не змогли наблизити ЄС до рівня США. Відповідно до Договору про ЄС процес формування політичного та військового союзу має зайняти два десятиліття [4].

З 1999 року почався процес перебудови організаційно – управлінської структури СЄПБО. Під час самітів в Кельні та Хельсінкі 1999

року було введено новий пост верховного представника по спільній європейській політиці безпеки та оборони. Ним став колишній генеральний секретар НАТО Хав'єр Солана. Було прийняте рішення про створення нової оборонної структури ЄС – Комітету із спільної європейської політики безпеки та оборони. Створено сили швидкого реагування ЄС, які повинні були брати участь у врегулюванні конфліктів у регіоні, не вдаючись до допомоги НАТО. Прикладом створення сил швидкого реагування є угруповання збройних сил «Єврокорпус» у складі 5 європейських держав – Франції, Німеччини, Бельгії, Іспанії, Люксембургу. Вони були створені у 1993 році та являються найбільш боєздатне військово угруповання Європи [4].

У грудні 2003 року, вперше за історію діяльності ЄС, Європейська комісія затвердила Стратегію безпеки ЄС. У цьому документі були сформовані загрози, які постають перед ЄС. Стратегія будується на сформованих ЄС сукупності норм в сфері безпеки. У ній закладено три ключові завдання: розширення зони безпеки в Європі, зміцнення міжнародного порядку і боротьба з такими загрозами, як тероризм, поширення зброї масового знищення, регіональні конфлікти.

Однією з головних складових частин даної стратегії є «політика добросусідства» Євросоюзу. Вона спрямована на те, щоб сприяти підвищенню якості управління в державах – сусідах за допомогою надання програм допомоги. Стратегія безпеки базується на двох концепціях: «превентивної участі» у кризових ситуаціях та «ефективного мультилатералізму». Перша визначає підходи до збереження стабільності і припускає можливість використання широкого спектру засобів – гуманітарної, економічної та правової допомоги, а також поліції та сил швидкого реагування. Друга базується на культурі безпеки ЄС, що керується Статутом ООН та правом.

Боротьба з новими світовими загрозами має пріоритетне значення в політиці ЄС. Європейська комісія фінансує 13 дослідницьких проектів, які спрямовані на боротьбу з тероризмом та зміцнення безпеки громадян Євросоюзу, на кожен з яких виділяється 15 млн. євро. З 2007 року ця сума істотно зросла і склала 250 млн. євро на рік. Проекти стосуються системи безпеки проти тероризму, посилення спостереження в європейських портах та на узбережжях, впровадження систем захисту авіаперевезень, зміцнення систем захисту комп'ютерних мереж [7,160].

В листопаді 2003 року розпочався процес розширення співробітництва всередині ЄС, тобто підсилити військову складову у політиці

Союзу. План передбачає створення в Брюсселі військового планувального органу. Одночасно було домовлено між Англією та Францією про створення спільних збройних сил швидкого реагування, чисельністю 1500 чоловік. У лютому 2004 року Німеччина заявила про приєднання до англо – французьких сил швидкого реагування.

У грудні 2003 року завдяки зусиллям Тоні Блера, вдалося домогтися згоди Вашингтона на створення європейських оборонних структур, паралельних структурам НАТО і використовуючи їх технічну базу, а також на утворення автономного від Альянсу органа військового планування. В 2003 році ЄС взяв на себе поліцейські місії в Боснії і Герцеговині та Македонії і розпочав військову місію у Конго, що дало змогу перевірити практичне використання європейських збройних сил.

27 червня 2004 року ЄС та США підписали договір про співробітництво у галузі супутникової навігації. Фактично це означає, що американська Система глобального позиціонування (GPS) і європейська Galileo стануть сумісними. Документ визначає принципів для американців річ – функціонування Galileo у зоні воєнних дій.

У липні 2004 році було створено Європейське оборонне агентство. Головною метою створення Агентства є підтримка країн-членів у підвищенні оборонних можливостей у галузі врегулювання кризових ситуацій і забезпечення розвитку Європейської політики безпеки та оборони. Головні функції пов'язані з розвитком оборонної спроможності, співпраці у галузі озброєнь, технологічно-промисловою базою європейської оборони та науково-дослідної співпраці. Бюджет Агентства формується за рахунок внесків країн-членів ЄС, крім цього передбачається виділення фінансування з фондів для проведення досліджень, аналізу, навчань, реалізації спеціальних програм і проектів [7,159].

Протягом 2008 року Секретаріатом Ради ЄС було підготовлено спеціальний звіт щодо Стратегії – «Забезпечення безпеки у світі, що змінюється». Зокрема, у цьому документі відзначається, що через 5 років після прийняття Європейської стратегії безпеки і через десятиріччя після започаткування ЄПБО військові можливості ЄС щодо проведення операцій з врегулювання криз залишаються обмеженими. Більшість проведених військових заходів не досягають бажаного результату.

Основними причинами низької ефективності діяльності ЄС у військовій сфері залишаються: повільні темпи реформування

збройних сил, особливо щодо розвитку експедиційних можливостей; недостатнє фінансування збройних сил, за останні п'ять років базові показники фінансування збройних сил країн-членів ЄС практично не змінилися, близько 3/4 коштів витрачається на утримання особового складу та забезпечення повсякденної діяльності; низький рівень інтеграції країн-членів ЄС у сфері розробки і закупівлі озброєння та військової техніки.

Кожна країна продовжує будувати свої збройні сили без урахування загальносоюзницьких потреб, що негативно впливає на ефективність використання ресурсів у масштабах ЄС. Таким чином, незважаючи на активні зусилля щодо розвитку ЄПБО, військові можливості ЄС залишаються недостатніми для виконання всього спектру завдань.

Відповідно до стратегічних висновків збройні сили країн ЄС повинні бути готовими до проведення експедиційних багатонаціональних операцій з врегулювання криз, а також відповідати таким основним вимогам: сумісність, маневреність та стійкість.

Формування спільної політики безпеки ЄС протягом тривалого часу не давало ефективних результатів. Європейські країни не були готові відмовитися від частини свого суверенітету у сфері оборонної політики. Поштовхом до започаткування спільної політики безпеки стало прагнення об'єднаної Європи до отримання власного сильного та єдиного голосу на міжнародній арені. На практиці ці намагання втілювалися у 1993 році після підписання Маастрихтського договору, який дав європейській політиці у галузі зовнішніх відносин і безпеки новий вимір. Було прийнято ряд важливих документів, які стали основою для формування спільних позицій у цьому питанні та інституційно оформили структуру ЄС у сфері оборонної політики.

Одним з головних завдань, які сьогодні постають перед Європейським Союзом, є розширення зони миру та безпеки за межі ЄС. Для виконання цього завдання Європейським Союзом розробляється спільна безпекова та оборонна політика, таким чином, щою ЄС зміг стати реальною силою, яка б виступала за стабільність, співробітництво та порозуміння в широкому світовому аспекті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Амстердамський договір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eurotreaties.com/amsterdamtext.html

2. Бобрицький Н. Лісабонський договір і майбутнє ЄС – «пацієнт швидше живий, ніж мертвий?» / Н. Бобицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=193>

3. Горбулін В., Литвиненко О. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози / В. Горбулін, О. Литвиненко. – Дзеркало тижня. – 2009р. - № 43 (771)

4. Грищенко К. Спільна європейська політика безпеки та оборони: проблеми формування і перспективи реалізації / К. Грищенко. – Стратегічна панорама.- 1999. - № 4

5. Договір про Європейський Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_029

6. Єдиний Європейський Акт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurotreaties.com/eurotexts.html#singleeuropeanact>

7. Кравченко О.П. Суперечності формування європейської політики безпеки // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2006. – Вип. 64, ч. 1. – С.159-162

8. Носаль О. Європейська безпека у контексті західноєвропейської інтеграції / О. Носаль. - Спостерігач. - 1996р. - № 28

9. «НАТО та ЄС : час для нового розділу у відносинах » [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/2126.html>

10. «НАТО-EU: a strategic partnershi» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_49217.htm

11. «НАТО та Європейський Союз: співробітництво і безпека » [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue2/ukrainian/art6.html>

Шелепчук Антон

ІСТОРИЧНА РОЛЬ США В НАТО

У статті аналізується роль Сполучених Штатів Америки в історичному розвитку та функціонуванні Північноатлантичного Альянсу. Досліджується три фази існування НАТО, а саме роль США у створенні організації, основні засади існування НАТО та їх співвідношення з американськими геополітичними інтересами, а також реорганізація НАТО та роль США у розширенні блоку на Схід після падіння Радянського Союзу. Дається оцінка військового, фінансового та політичного аспекту присутності США в НАТО. Згадуються основні договори та постанови, які координували завдання НАТО на зовнішньополітичну діяльність НАТО. У статті аналізується роль НАТО у боротьбі з соціалістичною системою, як інструменту США. Також наводяться цитати відомих американських політологів та діячів для визначення ролі НАТО у зовнішній політиці США.

Ключові слова: геополітичні інтереси, нова стратегічна концепція НАТО, реорганізація, розширення НАТО на Схід.

The article analyzes role of the United States of America in the historical development and functioning of NATO. Three stages of NATO existence are discovered this article, such as the role of USA in creation of NATO, main principles and norms of NATO functioning and its correspondence to American geopolitical interests, and NATO reorganization and the role of USA in spreading NATO eastwards after the fall of the Soviet Union. Military, financial and political aspects of American presence in NATO are evaluated as well. Main agreements and documents, which coordinated NATO tasks and its foreign policy, are discovered. The article analyzes the role of NATO in opposing the socialistic system. Expressions about the role of USA in NATO made by the most well-known American politologists are also cited.

Key words: geopolitical interests, the new strategic concept, reorganization, NATO eastwards.

Історія створення НАТО безпосередньо пов'язана з тими подіями, що відбувалися в світі після другої світової війни. Встанов-

лення біполярності та виникнення двох наддержав стимулювало створення політично-військової організації для вирішення стратегічних завдань у світі. У основу відносин між США і Західною Європою у післявоєнний час був покладений атлантизм – геополітична концепція, що відбиває взаємозв'язки між державами Атлантичного басейну. Атлантичні ідеї були реалізовані у складному комплексі політичних, економічних, військових, фінансових та інших взаємозв'язків між США та Західною Європою. Їх серцевиною і стала Організація Північноатлантичного Договору.

Американський дослідник К.Дойч писав, що США могли приєднатися тільки до такої організації в якій вони зможуть займати панівне становище, і де буде панувати їх воля [1,9-11]. Для Сполучених Штатів було важливо не чим вони будуть корисні для НАТО, а чим ця організація буде корисна для них. Панівна роль США в Північноатлантичному блоці так характеризується американськими політичними діячами Е.Ентоном і К.Смітом: «Сторонній спостерігач міг би заключити, що НАТО- це суто американська організація» [1,9-11].

Навіть видатні американські політики писали про особливу роль США в НАТО. Так президент Сполучених Штатів Р. Ніксон зазначав: «Американці не можуть об'єднати Європу, європейці повинні зробити це самі. І ми не повинні втручатися у сварки між європейцями, в яких не зачіпаються наші життєво важливі інтереси» [2,11]. Постійний представник американського уряду в НАТО Х.Клівленд так писав про цей аспект зовнішньополітичної діяльності США: «Сполучені Штати не можуть підтримувати такий військово-політичний союз Європи, який призвів би до політичного її відокремлення від Америки» [3, 64-75].

Протягом історії існування НАТО США намагалися стимулювати прийняття рішень, які розширювали би геополітичний вплив США на європейському континенті. В 1950 році країни-учасники НАТО заключили таємну угоду, відому як «ОПЛАН № 100-1», в якій зазначалося зобов'язання застосовувати збройні сили у випадку виступів проти існуючого ладу у своїх країнах. НАТО виступала гарантом соціального status-quo, і цим цінна до цього часу правлячим колам країн, які до нього входять. Роль гаранта існуючого status-quo відігравали і американські війська, які присутні на території країн-членів НАТО. Їх присутність там надавала надійності воєнним гарантіям США. До того ж у листопаді 1951 року було прийнято рішення створити до 1954 року армію НАТО із 43

дивізій. В решті решт на лісабонській сесії Ради НАТО кількість дивізій було доведено до 90 [4]. Північноатлантичний Союз дозволяв США міцно закріпитися у північноєвропейських країнах. За роки існування НАТО її рішення з усіх питань, що мають хоч якесь істотне значення приймалися, в основному, з ініціативи або під тиском США. Вашингтон постійно прагнув поширити консультативну роль керівних органів НАТО, розраховуючи тим самим значно полегшити завдання переконання союзників, в тому числі і за допомогою колективного натиску на тих з них, хто виявляє найбільший супротив [8, 139-146].

Ініціатива ж у відборі і постановці запитань для консультацій присвоєна Сполученим Штатам на тій основі, що Америка краще, ніж будь-хто інший, може надати інформацію про те, де потрібне втручання, як писав представник Вашингтону в НАТО Х.Клівленд. Він визнавав, що для Вашингтону консультації – це «повідомлення інших про вже прийняті рішення, при чому такі, які дозволяють отримати їх згоду». «Краща ж практика, – відверто визнавав Клівленд, – полягає в тому, щоб розповісти союзникам про рішення до того, як вони прочитають про нього в газетах, але не настільки рано, щоб дозволити його змінити» [5].

Завдяки своєму найбільшому впливу в НАТО, США мали значну перевагу у Північноатлантичному блоці. Протягом більш ніж двадцятирічного періоду з моменту утворення НАТО, об'єднане командування цієї організації завжди очолював американець. За різними даними від 30 до 40% персоналу Міжнародного штабу об'єднаних збройних сил НАТО в Європі та немалу частину у більшості інших її керівних органів займають представники США. Постійне перебування американських солдат в Великобританії, ФРН, Італії і більшості інших держав НАТО – невід'ємна риса їх зовнішньої політики. Екс-співробітник ЦРУ Р.Дін вказував на технологічний розрив, що все ще зберігається між США і Західною Європою, на лідерство Сполучених Штатів у сфері розробки і виробництва сучасних видів бойової техніки [6, 10-11]. За його словами, в практичному плані це лідерство означає, що можливості європейувати постачання країнам НАТО найбільш передових систем зброї обмежені. Спеціалізація в галузі електронного обладнання така, що відповідні компоненти, необхідні для сучасних бойових засобів, виробляються лише в США, або їх виготовлення контролюється американськими патентами. На сучасному етапі для забезпечення консультаційного процесу на найближчий термін в дію вводиться

надана США мережа захищеного телефонного зв'язку з країнами-партнерами, яка є сумісною з системою комунікацій НАТО. За допомогою дорогих воєнних програм, правлячі кола США прагнуть зв'язати Західну Європу економічно і політично. Західноєвропейські країни, в свою чергу, не зможуть отримати достатнього впливу, щоб схилити Вашингтон до рішення вагомих внутрішньо атлантичних міжнародних проблем на неамериканських умовах.

У вересні 1950 року на сесії Ради НАТО стосовно Європи була прийнята американська стратегія, що базувалася на наступних принципах:

- а) збереження постійної воєнної присутності США в Західній Європі;
- б) відновлення воєнного потенціалу західноєвропейських держав;
- в) розміщення військ пакту безпосередньо на кордоні між соціалістичними країнами і країнами НАТО в Європі;
- г) відмова від визнання післявоєнних реальностей на європейському континенті;
- д) опір на ядерну зброю [10].

Після приходу до влади в США у 1969 році республіканської адміністрації в американській зовнішній політиці відбулося зміцнення акцентів в бік проблем, пов'язаних із Західною Європою і Північноатлантичним блоком. Республіканська адміністрація прагнула надати відносинам з партнерами по НАТО гнучкості, але зробити це таким чином, щоб перекидання на них додаткової «відповідальності» не тільки не послабило, але навіть збільшило б вплив США на західноєвропейських союзників. У відповідності з цими цілями була розроблена практична політика Вашингтону у Північноатлантичному блоці, обов'язковими елементами якої були:

- а) укріплення НАТО і розгортання гонки озброєнь;
- б) розширення економічної та ідеологічної експансії;
- в) курс на розгортання двобічних відносин з державами Західної Європи та іншими [10].

Визначені урядом Р.Ніксона зовнішньополітичні орієнтири, які відбивали реакцію США на кардинальні зрушення у міжнародній обстановці, багато в чому збереглися, – в тому, що стосується американського курсу в НАТО і при наступних адміністраціях – Форда, Картера, Рейгана, Буша, Клінтона. На початку адміністрації Р.Ніксона вдалося підтримати порівняно непогані відносини із своїми партнерами по Північноатлантичному блоку. У сфері

економіки був характерний наступ Америки на позиції союзників по НАТО. В Західній Європі знаходилося американських капіталовкладень і підприємств, які оцінювались у \$100 млрд [7]. Зростання ж західноєвропейських капіталовкладень не відчувалося в Сполучених Штатах досить значно, особливо якщо враховувати можливість американського ринку. Сполученні Штати знаходились далеко попереду Західних країн з обсягів виробництва, мали експорт в три рази більший ніж експорт цих країн. Такий стан надавав американським правлячим колам міцний засіб впливу на інших учасників НАТО.

НАТО стало активніше використовуватися як засіб у протистоянні з Радянським Союзом. За адміністрації Р.Ніксона США більше не вимагали прямого узгодження членами НАТО своїх акцій в Південно-східній Азії, а тим більше їх безпосередньої участі в цих акціях. Вашингтон користувався там послугами союзників з інших блоків або взагалі обходився своїми силами. Американський дослідник М.Каплан писав, що Сполученні Штати не повинні так тісно пов'язуватися з НАТО, щоб здавалося нібито будь-яка їх дія де-небудь у світі буде залучати їх союзників [9].

Саме під натиском Сполучених Штатів на лондонській сесії Ради НАТО, проведеній у травні 1977 року, на рівні глав держав і урядів, було прийнято рішення про реальне збільшення воєнних витрат на 3%, які входять до блоку протягом п'яти років, починаючи з бюджету 1978 року. Головною силою, яка виступала за необхідність розміщення на європейському континенті нових американських ракет, були, звичайно, США. За допомогою Північноатлантичного Союзу американські правлячі кола прагнули перш за все забезпечити воєнну і політичну перевагу у Європі, а також довести своє домінуюче місце у НАТО [11].

Припинення «холодної війни» поставило питання про необхідність реформувати НАТО. Характер завдань та загроз, з якими зіштовхнувся світ, змінився. Почалася боротьба за нові географічні сфери впливу, а також контроль над транснаціональними потоками капіталів, інформації, кваліфікаційних трудових ресурсів [14].

Багато хто в США і Європі взяв під сумнів необхідність американських зобов'язань на європейському континенті та доцільність присутності тут військ США. Але все ж таки, більшість західноєвропейських урядів висловилися за збереження американської присутності на європейському континенті, і висловилися, що участь США в НАТО – важлива протизвага Росії. Західноєвропейські чле-

ни НАТО з самого початку і дуже послідовно добивалися присутності та збереження на континенті збройних сил США. Без цієї присутності, як публічно заявляють європейські лідери, вони не можуть бути впевненими в тому, що Сполученні Штати виконають своє зобов'язання по їх захисту на випадок війни. Державний секретар НАТО Лорд Ісмей писав: «...американців потрібно тримати в Європі, росіян – за її межами. А для цього потрібна присутність американських військ» [15].

У листопаді 1991 року в Римі голови держав і урядів країн-учасниць НАТО узгодили нову стратегічну концепцію Альянсу, що стало важливим кроком на шляху пристосування Північно-атлантичного Союзу до нової ситуації у сфері безпеки. У грудні 1993 року відбулося засідання Ради НАТО в Брюсселі. Саме тут міністри іноземних справ поставили питання про практичне розширення Північноатлантичного Союзу шляхом створення системи безпеки для всієї Європи. Також було прийнято декларацію, в якій зазначалось: «Всі наші країни виступають за продовження прямої участі США і Канади в забезпеченні безпеки Європи». 10–11 січня 1994 року в Брюсселі відбулася чергова зустріч глав держав-членів НАТО. Центральне питання була ратифікація програми «Партнерство заради миру». Програма «Партнерство заради миру» була створена спеціально для того, щоб охопити країни, що не є членами НАТО. Їм необхідно приділяти більше уваги. Всього за один рік ця новаторська ідея стала складовою частиною європейської системи безпеки. Мова йде про сукупність окремих угод між НАТО і на сьогодні 24-ма країнами – від Польщі до Вірменії, включаючи Україну. Регіональний звіт Пентагону показав, що підґрунтя для розширення НАТО носить політичний і економічний характер; військові та стратегічні інтереси майже не згадуються. Пентагон запевнює, що розширення принесе користь Сполученим Штатам, НАТО і Європі, тому що включення до Альянсу Центрально- та Східноєвропейських держав прискорить демократичні реформи і стабільність [12, 4].

Протягом першого року діяльності адміністрації Б.Клінтона США продовжували підкреслювати значення НАТО у збереженні трансатлантичних зв'язків. Більш повна інтеграція країн Центрально-Східної Європи та країн колишнього Радянського Союзу в вільну та єдину Європу не може бути вдалою без енергійної і активної участі всіх союзників по обидва боки Атлантики. Надалі позиція адміністрації Клінтона щодо проблем безпеки в Цен-

трально-Східній Європі стала чіткішою: вона зайняла однозначну позитивну позицію щодо залучення країн Центрально-Східної Європи до західноєвропейських інституцій, зокрема поширення зобов'язань НАТО на ці країни. Необхідність більшої уваги до цього регіону європейського континенту пояснюється кількома факторами: по-перше, проблемою розповсюдження ядерної зброї, яка після розпаду СРСР опинилася на території Білорусії, Казахстану, України і Росії; по-друге, зростанням нестабільності суперечностей і конфліктів всередині країн та між країнами посткомуністичної Європи; по-третє, побоюванням того, що відновлена Росія з її величезним військовим потенціалом може створити загрозу для країн Центрально-Східної Європи [16, 3].

Адміністрація Клінтона вбачала у розширенні НАТО на Схід як основну рушійну силу для будівництва нової системи безпеки в Європі та завоювати нові геополітичні сфери впливу, аргументуючи це необхідністю забезпечити безпеку як США так і всієї Європи у новому тисячолітті. Сенатор Річард Лугар так пише про цей аспект зовнішньополітичної діяльності США: «Точно так, як наші інвестиції у ході «холодної війни» призвели до краху Варшавського Договору та СРСР, наші теперішні інвестиції у Європу будуть мати дуже важливі наслідки для нашої власної безпеки. Рішення НАТО про розширення – один з головних компонентів наших інвестицій». Збільшення кількості членів Альянсу покликане принести стабільність в Центральну Європу, полегшити можливості для укріплення європейської єдності і консолідації демократії у Східному напрямку. Самі американці виділили групу країн, які висловили бажання вступити до НАТО: Латвія, Естонія, Литва, Україна, Румунія, Болгарія [13, 17-29].

У 21 столітті основними завданнями зовнішньополітичної діяльності Сполучених Штатів, а отже і НАТО на сучасному етапі є:

- 1) укріпити лідируючу роль США в світі, їх військову міць; зберегти та посилити НАТО та воєнні блоки у Азіатсько-тихоокеанському регіоні;
- 2) поставити діяльність ООН в залежність від НАТО, а це означає і від Сполучених Штатів;
- 3) сприяти розширенню НАТО на Схід для створення стримуючого впливу на Росію [17, 5].

Отже, виходячи з тієї позиції, яку займають Сполученні Штати в системі міжнародних організацій, можна зробити висновок, що США не тільки мають особливе місце в Північноатлантичному Со-

юзі, але й залишаються єдиною наддержавою, яка здатна впливати на хід світових подій. Перетворення США після закінчення другої світової війни на могутню країну світу, в економічний центр та військово-політичного лідера, призвело до проведення глобального зовнішньополітичного курсу Вашингтону. Оптимальною з точки зору правлячих кіл США формою устрою міжнародних відносин був би «світ по-американськи» – «Pax Americana». Після другої світової війни Сполученні Штати постійно почали втручатися у події на Європейському континенті і до кінця 20-го століття таки забезпечили собі політичне лідерство в світі.

США з її величезним економічним та політичним потенціалом звичайно ж можуть претендувати на роль гегемона у світовій політиці. Цим і пояснюється значна перевага Сполучених Штатів як країни, що користується найбільшим впливом в НАТО. Недарма деякі американські політики зазначають, що історія Північноатлантичного Союзу – це історія американської воєнної політики.

США використовують своє лідерство в НАТО, роль долара у фінансовій системі світу, економічну, військову та ідеологічну присутність в Західній Європі, свої ядерні гарантії, науково-технічну перевагу та ряд інших заходів, і продовжують впливати на орієнтацію західноєвропейських держав у зовнішньому світі, змушуючи їх у деяких випадках поступатися своїми інтересами. При укріпленні американського лідерства НАТО впевнено вступає в майбутнє 21-е століття і як основна організація у європейській безпеці, і як основа трансатлантичного партнерства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Александров И. «Планы США по обеспечению безопасности новых членов НАТО»//Зарубежное военное обозрение, 1997, №5, с.9-11
2. Бертрам Крістоф «Чому НАТО має розширюватись?». Брюссель, 1997, 11 с.
3. Браун Г. «Нужно ли НАТО расширяться?»// США: Экономика, политика, идеология. Москва, 1995, №8, с.64-75
4. Варшавский договор и современность». Москва, 1990, 190 с.
5. Воронцов Г.А. «Атлантические отношения и современность». Москва, 1977, 111 с.
6. Волков В. «Голландский ученый про новую концепцию НАТО» // Компас, Москва, 1997, №29, с.10-17
7. Гебхардт фон Мольтке «Аналитический доклад по вопросам расширения НАТО»//Компас, Москва, 1996, №4, с.13-20

8. Гончар Б.М., Гончар Ю.Б. «Ставлення США до проблем інтеграції країн Центрально-Східної Європи в Західноєвропейське об'єднання»// Питання нової та новітньої історії. Київ, 1996, випуск 42, с.139-146

9. Иванова И.М. «Концепция Атлантического сообщества во внешней политике США». Москва, 1973, 279 с.].

10. Караганов С.А., Трофименко Г.А., Шейн В.С.«США-диктатор НАТО». Москва, 1985, 208 с

11. Карновале Марко «Партнери і члени НАТО» Брюссель, 1997, 13с.

12. Каспрук Б. «НАТО-як гарант стабільності та безпеки в Європі й світі // Час. Київ, 1997, 9-15 жовтня, №40, с.4

13. Кикило В.«Американские эксперты о проблемах расширения НАТО»//Компас, Москва, 1997, №29, с.17-29.

14. Мадридський Самміт// Спеціальний випуск НАТО рев'ю. Брюссель, 1997, 47 с.

15. Майбутнє НАТО: Альянс дев'ятнадцяти в 1999 році // НАТО рев'ю, Брюссель, 1997, №1, 35 с.

16. Маслов С., Хохлов А.«Десять наивных вопросов о НАТО» // Комсомольская правда.Москва, 1997, 17 травня, с.3.

17. Писанська В. «Бути чи не бути в ...НАТО»// Голос України. Київ, 1998, 11 лютого, с.5.

Вержиковська Юлія

СУЧАСНИЙ СТАН, СТРАТЕГІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У ПОЛЬЩІ

Розглянуто чинники, що обумовлюють розвиток туризму у Польщі (зростання доходів, зміна поведінки суспільства, підвищення загальної активності). Проаналізовано документи, створені урядом, в яких визначаються пріоритетні цілі та напрямки туристичної політики. Виокремлено позитивні та негативні фактори розвитку туризму країни. Відзначено, що польська туристична інфраструктура розвинена добре, проте вказані і недоліки. Як приклад, подається таблиця, що характеризує частку готельного та ресторанного сегменту у загальному об'ємі капіталовкладень в Польщі. Проаналізовано основні завдання державної стратегії та пріоритетні напрямки розвитку туризму. Узагальнено дані про сучасний стан туристичної галузі у Польщі.

Ключові слова: концепція, стратегія, туристична інфраструктура, туристичний продукт, готельне господарство, департамент туризму, конкурентоспроможність.

Considered the factors that shape the development of tourism in Poland (revenue growth, behavior change society, increasing the total activity). Analyzed documents created by the Government setting out the objectives and priority areas of tourism policy. Singled out the positive and negative aspects of tourism development of the country. Noted that the Polish tourism infrastructure is well developed, however indicate disadvantages. As an example, given a table that describes the proportion of hotel and restaurant segment in the total volume of investments in Poland. Analyzed main tasks of a national strategy and priorities for tourism development. Summarizes data on the current state of tourism industry in Poland.

Key words: concept, strategy, tourist infrastructure, tourist product, hospitality management, the Department of tourism, competitiveness.

Останнім часом міжнародна спільнота розвивається у руслі інтеграційних та глобалізаційних процесів. Для того, щоб країна вважалася економічно розвиненою, береться до уваги ряд чинників,

які на це впливають. Одним із таких чинників є туристична галузь та її місце на світовому ринку. Державна політика Республіки Польща спрямована на покращення та модернізацію туристичних можливостей країни та просування турпродукту на світовому ринку. Тобто, для збільшення туристичного попиту та пропозиції Польщі для міжнародного співтовариства варто розглянути сучасний стан туризму, докладніше дослідити наявну на сьогодні стратегію розвитку туристичної галузі та усі можливі майбутні позитивні та негативні моменти у процесі реалізації стратегій та програм.

В основному, аналізом розвитку туристичної галузі почали займатися на початку ХХІ століття у Польщі, що пов'язано з покращенням технологічної та туристичної інфраструктури. Даною темою займається чимало науковців, таких як: Генріх Легінес, Збігнев Вернер, Ян Овсяк, Станіслав Водейко та інші. У своїх дослідженнях автори розглядають туристичну Польщу нерозривною від світового туризму. Вони (Легінес, Овсяк) стверджують, що туристична інфраструктура у країні розвинена, але потребує чимало іноземних інвестицій. Збігнев Вернер наголошує на такому важливому аспекті, як співпраці регіональних туристичних організацій між собою, так і з міжнародними організаціями туризму. У використаній літературі дослідники лише починали аналіз стратегій туристичного розвитку, тому в даній статті мова ведеться про доповнене та узагальнене поняття щодо розвитку туризму та про стан туризму у Польщі на сьогодні.

Основними цілями даної статті є:

- аналіз основних документів, які визначають основні моменти у туристичному розвитку,
- визначення негативів та позитивів у туристичній галузі Республіки Польща,
- аналіз сучасного стану туристичної галузі країни,
- виокремлення основних пріоритетів розвитку туризму.

Розвиток туризму в Польщі обумовлений декількома основними чинниками. По-перше, мова йде про реальне зростання середніх доходів польських громадян. Прогнозується, що відбувається подальше розшарування доходів і, отже, можливість витратити гроші на відпочинок. Іншим важливим чинником для розвитку різних форм туризму є зміна поведінки польського суспільства у вільний час. Зростає число відвідувачів торгових центрів, підприємств громадського харчування, а особливо, серед молоді. Можливим фактором на користь зростання інтересу до туризму в найближ-

чі роки є підвищення загальної активності, особливо серед молодих людей. Тим не менш, значне зростання інтересу до туризму пов'язане з організацією туру, пропонованих послуг, кваліфікації працівників туристичних підприємств [7, 56 с.].

Польща проводить соціально-економічну політику з однієї сторони, для побудови ефективної і конкурентоспроможної економіки, а з іншої, для створення можливості для всіх громадян отримувати вигоди у результаті економічного зростання та інтеграції у європейські структури [6, 92 с.]. Окремі цілі, напрями та пріоритети розвитку певних галузей економіки окреслені в структурних та галузевих стратегіях. В Польщі туризм розвивається відповідно до положень стратегій, які створені на певний період часу, наприклад, 2001-2006, 2007-2013 рр.

Стратегія розвитку туризму на 2001-2006 роки формує основні напрями розвитку туризму, які визначаються як частина стратегії соціально-економічного розвитку країни [4]. Метою даного документу є визначення цілей, пріоритетів і основних завдань державної політики, а також окреслення фінансової підтримки з боку державних програм і від місцевих органів влади, підприємств, організацій і об'єднань.

Проте, детальніше слід розглянути стратегія розвитку туризму на 2007-2013 роки, адже вона відображає сучасний стан туристичної галузі, її проблеми та перспективи [5]. Отож, дана стратегія становить концепцію модернізації польського туризму, в тому числі й розгляду умов здійснення, джерел фінансування. Запропоновані у Стратегії цілі і пріоритети будуть сприяти будівництву міцного фундаменту туристичної галузі, роль і значення якої в економіці країни зростає. З макроекономічного погляду здійснення стратегії розвитку туризму на 2007-2013 роки, безумовно, відноситься до стратегічних цілей Європейського Союзу та до цілей економічного і соціального розвитку в рамках проекту **Національного плану розвитку (НПР) на 2007-2013 роки**.

В проекті НПР на 2007-2013 рр. визначено основні напрями розвитку туризму, а саме:

- розвиток регіональних туристичних продуктів – створення відповідної туристичної інфраструктури при дотриманні принципу сталого розвитку,
- створення сприятливих умов для роботи в малих і мікропідприємствах,
- виявлення та заохочення традиційних продуктів – місцевих

і регіональних продуктів, які є особливо важливими елементами туризму та регіональної ідентичності,

- будівництво системи просування туристичного продукту для іноземних туристів – комплексне скоординоване просування польського туризму та регіонального туристичного продукту,

- створення та розвиток конкурентоспроможної продукції, включаючи подорожі завдяки впровадженню системи досліджень в області туристичних послуг з метою адаптації туристичних продуктів до очікувань клієнтів та вимог ринку,

- надання допомоги у розробці туристичних систем, починаючи з якості професійних рішень, які підвищують рівень безпеки,

- навчання та перекваліфікація персоналу [2].

У політиці польського уряду, представлений в найважливіших стратегічних документах з питань економічної політики, туризм розглядається перш за все як сектор, який може сприяти реалізації державних програм, зокрема, програми з боротьби з безробіттям. Одночасно, у ряді урядових документах і стратегіях розвитку воєводства, туризм визначено як один із секторів, який може забезпечити динамічний економічний ріст і мінімізувати негативні наслідки подальших перетворень.

Головною метою державної економічної політики в галузі туризму є підвищення конкурентоспроможності польського туристичного ринку на міжнародному та національному рівнях. Це має сприяти зупинці скорочення витрат іноземців у Польщі в 2011 році і зростання попиту на внутрішній туризм в 65 мільйонів внутрішніх поїздок [1]. У найближчі роки не передбачається істотних змін в регіональній структурі іноземних відвідувачів.

Аналізуючи стратегію розвитку туризму, можна виокремити позитивні та негативні фактори. До позитивів належить те, що Польща – країна з невеликими промислово-розвиненими і урбанізованими районами з великою кількістю туристичних місць. Також добре розвинена мережа великих міст в країні, які є національними або регіональними туристичними центрами. До цієї групи входять: Краків, Варшава, Вроцлав, Гданськ, Познань, Люблін. Важливим є те, що Польща має вигідне географічне положення на континенті і це впливає на розвиток багатьох форм подорожей. Варто зазначити, що зміна іміджу країни в Європі і в усьому світі пов'язана з позитивними і швидкими змінами у політичному, економічному і соціально-культурному розвитку країни (членство в НАТО, інтеграція в ЄС, політична та економічна стабільність).

Проте в стратегії іде мова і про негативні фактори, основними з яких є недостатня кількість регіональних різновидів туристичного продукту, насамперед через неналежне дослідження турпродуктів і впровадження новизни, а також неякісне застосування маркетингових методів у створенні туристичного продукту; низька якість, вартість і доступність існуючих туристичних послуг внаслідок слабкої мережі сервісного обслуговування, туристичного відставання інформаційної системи. Неприятливо на розвиток туризму впливає також недорозвинена транспортна інфраструктура і низький рівень якості внутрішніх пасажирських перевезень; недостатній рівень розподілу фінансових ресурсів з усіх джерел, включаючи бюджет для підвищення конкурентоспроможності польського туризму. У сфері туризму можна виявити також і недостатню кваліфікацію управлінських кадрів, відсутність комплексної системи туристичної інформації та недостатньої комп'ютеризації галузі [5].

За оцінками фахівців (наприклад, Кшиштофа Лопацинські) більше 1/3 гмін в Польщі є туристично привабливими, тобто мають туристичні цінності, до яких можна віднести: природні (ландшафт, природа), культурні (пам'ятники культури), а також розбудовану туристичну інфраструктуру. Як населення, так і місцева влада зацікавлені у розвитку туризму, тому що переконані у корисному впливі туризму на економічний і загальний розвиток гміни та цілого регіону [11, 128-149 с.].

До позитивних чинників розширення доступності польського туристичного продукту можна віднести розвиток інфраструктури, особливо авіаційних та залізничних перевезень. В той же час саме недоліки інфраструктури та недостатній рівень забезпечення безпеки туристів ускладнюють конкурентні позиції країни. Основними споживачами польського національного турпродукту є туристи з розвинених європейських країн: Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії. Україна займає п'яте місце (2003 р.) за обсягами прибуттів до Польщі (106 тис. чол., або 4,2% ринку іноземного туризму). Відповідно, польський туристичний продукт значною мірою спрямований на потреби туристів з Німеччини та країн колишнього СРСР, особливо з України, Росії, Білорусі, Литви.

Головними проблемами туризму в Польщі є брак коштів на розвиток баз відпочинку та реклами, але починають розвиватися завдяки кредитам на розвиток туризму, які видає Банк Охорони Середовища. Крім того для людей, які бажають займатися туризмом, Європейський Союз надає додаткові гроші. Багато регіонів

Республіки Польща зробили ставку на туризм як один із головних напрямків своєї діяльності [12, 200-205 с.].

За словами директора Департаменту розвитку Польської туристичної організації Катажини Соберайської, рівень відвідуваності країни останніх два роки залишається на одному рівні і становить приблизно 2,5 млн. осіб незалежно від пори року. Причиною асезонності є зростання ролі міського та культурного туризму внаслідок відкриття кордонів для країн ЄС, що стає істотним джерелом прибутку для місцевих громад [8, 129 с.].

Варто зазначити, що у 2001-2003 роках відбувалося зменшення приїзду іноземних туристів до Польщі (з 15 млн. до 13,7 млн. чол.), у 2004-2005 роках спостерігалось зростання відвідуваності до 15,4 млн. чол., а у наступні 3 роки – збільшення на 4% щорічно. Щодо поляків, то у 2004 році 56% виїжджали за кордон, а у 2007 їх кількість зменшилася до 44% [9, 54 с.].

Перспективними напрямками є також лікувальний і оздоровчий туризм. Останнім часом польські туристи змінюють способи проведення вільного часу. Домінуюча раніше модель відпочинку (море, сонце, пляж) змінюється наступними формами альтернативного туризму: активний туризм, пізнавальний, сільський і оздоровчий.

Також свого поширення і популярності набуває агротуризм – послуги, які сільськогосподарські виробники надають туристам з метою задоволення їхніх потреб, організовуючи їх відпочинок у власному господарстві селян. Основними чинниками, які обумовлюють розвиток даного виду туризму є такі, як:

- природні цінності і ресурси даного регіону
- наявність будинків культури, сільських клубів, музеїв, пам'яток природи, храмів

існування різноманітних діалектів, традицій, звичаїв та обрядів.

В Польщі діє більше 8000 агросадіб, з яких більше 780 розташовані у Поморському воєводстві. В даному воєводстві діє 12 місцевих асоціацій агротуризму [10, 96 с.].

Функціонують чисельні регіональні програми, фінансовані Євросоюзом, які сприяють розбудові туристичної інфраструктури, розмітці туристичних шляхів, поширенню туристичної інформації, системі просування, участі у туристичних ярмарках і виставках, підтримують популярні видання.

У 2007-2013 роках уряд поставив собі за мету використовувати позитивні тенденції у сфері туризму для розвитку економіки

та реалізації галузевих стратегій і прийняти національну стратегію регіонального розвитку. Стратегія розвитку туризму передбачає підвищення ролі туризму у здійсненні соціально-економічної політики, додаткових видів діяльності різних секторів. Урядова стратегія щодо розвитку туризму прагне розширити співпрацю і використовувати доходи від туризму, що забезпечить зростання в інших секторах економіки.

Стратегія розвитку туризму припускає, що розвиток туризму може відбуватися лише за принципами сталого розвитку, дотримання прав охорони природи і навколишнього середовища [5].

Стратегія розвитку туризму бере до уваги пріоритети у розвитку інших галузей, які мають особливе значення для розвитку туризму. Стосовно зайнятості та збільшення людських ресурсів до 2015 року роки до пріоритетних завдань належать підвищення робочої стабільності, збільшення числа робочих місць, що пов'язано в першу чергу з розвитком підприємництва та поліпшення адаптації підприємств та їх працівників до умов ринкової економіки.

Відповідно до цієї стратегії уряд буде здійснювати заходи для усунення перешкод і недоліків у розвитку туризму, зокрема: безпека туристів, якість житла і туристичної інфраструктури, професійність персоналу, зайнятого в сфері туризму, розподіл послуг туризму та туристичної інформації.

Варто зазначити, що коли на світовому ринку сприятливі якісні та кількісні тенденції розвитку економіки, то відбувається постійне збільшення числа туристів у сегментах, які є найбільш розвиненими. Тому в стратегії визначені основні пріоритетні напрямки розвитку туризму у Польщі на 2007-2013 роки:

- приділення великої уваги туризму в регіональному економічному розвитку,
- планомірний розвиток технічної інфраструктури, включаючи будівництво доріг та їх модернізацію, реорганізацію енергетичного сектору, очисних споруд, охорони природи і культурної спадщини,
- розвиток і урізноманітнення туристичних продуктів,
- розвиток тенденцій в галузі туризму (у тому числі зростаюче значення туризму вихідного дня, зростання ринку конференцій та конгресів та інсентив-турів в Європі),
- впровадження принципів сталого розвитку,
- забезпечення особистої безпеки та перевезення туристів.

До найбільших загроз, згідно стратегії, відноситься сильна конкуренція на міжнародному ринку нових напрямків туризму в краї-

нах з аналогічними туристичними продуктами, зокрема, конкуренція з туристичним ринком в Європейському Союзі; терористичні напади; відтік професійних кадрів за кордон; деградація природних ресурсів, особливо цінних природних об'єктів [5].

Проаналізувавши дані, що подані в стратегії щодо розвитку туристичної галузі в Польщі, можна стверджувати, що розвиток в'їзного туризму до Польщі на період 2005-2013 буде залежати від економічних подій у Польщі та інших європейських країнах, а в меншій мірі від змін в світовій економіці. Також відповідно до тенденцій, що спостерігаються в Європейському Союзі, очікується до 2020 року значне зростання споживання, що призведе до ще більш швидкого розвитку туризму [3]. Частка витрат на туризм вирішить конкурентоспроможність польських туристичних пропозицій на міжнародному ринку. Однією з основних проблем на міжнародному ринку є і буде зростання конкуренції, що веде до збільшення витрат на маркетинг. Варто зазначити, що відбувається підвищення стандартизації туристичного продукту, розвиток нових технологій, підвищення ролі висококваліфікованого персоналу. Тому передбачається, що в найближчі роки буде сильно зростати інтерес молодих людей в туристичній діяльності, яких приймають на роботу.

Також відбувається диверсифікація туристичного продукту та розробка модульних продуктів, які дозволяють здійснювати індивідуальний підбір туристичного пакету. Зростання гарантій безпеки в подорожі, доступу інвалідів до туризму та підвищення поінформованості громадськості призводять до збільшення витрат, пов'язаних з наданням туристичних послуг. В Польщі серед населення зростає бажання до здорового способу життя і це збільшує інтерес до оздоровчого туризму. Ця зміна попиту потребує оновлення курортів та оздоровчих таборів. Отже, в даній статті були висвітлені основні моменти стосовно теперішнього стану розвитку туризму, розглянуті та проаналізовані основні тези державної стратегії та інших документів, які, реалізуючись, впливають на туристичну галузь, пришвидшення темпів її росту та розвитку. Державна стратегія розвитку туризму у Польщі створюється на певний період часу, в ній описуються основні механізми її реалізації, шляхи фінансування та пріоритетні напрями розвитку. Уряд країни намагається покращити імідж своєї держави, тому вживає для цього ряд необхідних заходів, які в майбутньому і зараз приносять свої позитивні результати, що впливає на покращення економічних показників країни. Тому варто продовжувати дослідження в даному

напрямі для того, щоб дізнатися більше про можливі позитиви та прорахунки, які слід брати до уваги в процесі реалізації української стратегії розвитку туризму.

Список використаних джерел та літератури:

1. Kierunki rozwoju do 2015 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: http://dms.msport.gov.pl/app/document/file/524/Kierunki_rozwoju_turystyki_do_2015_roku_RM-26_09_2008_r_.pdf?field=file1.
2. Narodowy Plan Rozwoju 2007-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: www.fundusze-strukturalne.gov.pl/informator/npr2/npr.htm
3. Plan rozwoju 2005-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ign.org.pl/files/content/282/strategia_dlugofalowego_rozwoju_2005_2013.pdf
4. Strategia rozwoju turystyki 2001-2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: <http://dms.msport.gov.pl/app/document/file/523/strategia01-06.doc?field=file1>
5. Strategia rozwoju turystyki 2007-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: www.mg.gov.pl/NR/rdoonlyres/2BC60E96-D7B0.../SRT16032007.pdf
6. Bosiacki Stefan. Gospodarka turystyczna w XXI wieku - stan obecny i perspektywy rozwoju / Stefan Bosiacki. – Poznań, 2002. – 245 s.
7. Butowski Leszek. Turystyka w Polsce: uwarunkowania organizacyjne i prawne / Leszek Butowski. – Lublin, 2007. – 186 s.
8. Jarosz Iwona. Gospodarcze znaczenie turystyki w krajach UE i w Polsce / Iwona Jarosz. – Warszawa, 2006. – 351 s.
9. Klementowski Kazimierz, Werner Zbigniew. Inwestycje turystyczne w gminach na podstawie badań ankietowych / Kazimierz Klementowski, Zbigniew Werner. – Wrocław: Instytut Turystyki, 2001. – 110 s.
10. Owsiak Jan, Sewerniak Janusz. Możliwości turystyczno-rekreacyjne w Polsce / Jan Owsiak, Janusz Sewerniak. – Toruń: Instytut Turystyki, 2004. – 132 s.
11. Siwa Izabela. Turystyka jako forma aktywizacji gospodarczej w regionie – aspekt zarządzania / Izabela Siwa. – Warszawa, 2005. – 215 s.
12. Wodejko Stanisław. Czynniki wpływające na rozwój turystyki międzynarodowej / Stanisław Wodejko. – Warszawa: wydawnictwo SGPiS, 2005. – 234 s.

Дячук Ольга

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В КРАЇНАХ ПІВНІЧНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ

У даній статті авторка описує особливості розвитку туристичної індустрії в країнах Північної та Південної Америки в кінці ХХ на початку ХХІ століття. Автором зазначені основні чинники впливу на розвиток даної сфери економіки, а також була здійснена спроба визначити конкурентоздатність країн регіону у сфері туризму і подорожей.

Ключові слова: туристична індустрія, Світова організація туризму, Північна Америка, Південна Америка, конкурентоздатність країн світу в сфері туризму та подорожей.

In this article the author describes main features of tourism industry development in North and South American countries in the end of XX beginning of XXI century. The author mentions main factors of influence on development of this sphere of economy, the attempt to define the competitiveness of countries in tourism and travel was made as well.

Key words: the tourism industry, World Organization of Tourism, North America, South America, the competitiveness of countries in tourism and travel.

Туристична індустрія почала розвиватися надзвичайно швидкими темпами в кінці ХХ ст. Це було зумовлено становленням її інституціоналістськими підвалинами, масовим виробництвом туристичних послуг, урізноманітненням методів організації та управління. Не стала винятком туристична індустрія Північної та Південної Америки, адже для країн Північної Америки даний сектор економіки став пріоритетним, а для країн Південної Америки на сьогодні набуває такого значення. Тому дослідження генези та пріоритетів туристичної індустрії Західної півкулі набуло актуальності оскільки це явище, останнім часом, впливає на розвиток економік держав регіону.

Північна частина Західної півкулі, Північна Америка один з найбільш відвідуваних континентів світу. Завдяки найбільш еко-

номічно сильним країнам, Північна Америка один з найбагатших континентів світу. Північна Америка це не лише континент економічно та політично сильних країн, він також включає країни багаті природними дивами та інші речі пов'язані з туризмом.

Отже, туризм в Північній Америці знаходиться на підйомі і включає найбільш відвідувані атракції світу, як Ніагарський водоспад, Великий каньйон і Скелясті гори [1, 159]. Континент поєднує у собі всі елементи, які роблять його одним з найбажаніших туристичних напрямків у світі, зокрема розвинена інфраструктура в поєднанні з наявністю різноманітних атракцій [6].

Натомість, Південна Америка – це регіон, де індустрія туризму почала розвиватися приблизно з 1990-х років, адже до того Південна Америка визнавалася нестабільною в економічній та політичній сферах, що робило неможливим розвиток туристичної індустрії, оскільки вважалось, що туди їхати небезпечно [7]. Ситуація змінилася в 90-х роках ХХ століття внаслідок впровадження головних структурних реформ в регіоні.

Макрорегіон Америка є другим за масовістю рекреаційно-туристичних потоків, що прибували у середині 1990-х рр. У 1996 р. Америку відвідали 115,5 млн. чол., що склало 19,5 % світових. Лідували США (44 % візитів), інші – їздили з рекреаційно-туристичними цілями до Канади та Мексики [2, 123]. У Північній Америці був чудово розвинутий і внутрішній туризм. Друге місце у регіоні по прийняттю рекреаційно-туристичних потоків посідав Карибський район. Карибські острови в 1990-і рр. приймали близько 12 млн. чол. щорічно.

До країн Південної Америки спрямовувалися не значні рекреаційно-туристичні потоки. Їх частка становила в середині 1990-х рр. лише 10 % від загальної кількості прибуттів до Америки [7]. Така низька популярність Південної Америки пояснюється політичною нестабільністю в багатьох країнах регіону і низьким рівнем їхнього економічного розвитку, слабкістю матеріально-технічної бази.

Вважається, що Америка й надалі зберігатиме свої лідерські позиції, але темпи зростання обсягів міжнародного туризму тут зменшаться і це позначиться на перерозподілі світового туристичного процесу: частка Америки зменшиться до 18%. Експерти передбачають, що після 2010 р. Америка поступиться другим місцем Тихоокеансько-Східноазійському макрорегіону, частка якого у світових туристичних переміщеннях зросте до 25%. Фахівці ВТО прогнозують для цього і решти південних макрорегіонів підвище-

ні темпи зростання обсягів туристичної діяльності перш за все за рахунок розбудови індустрії туризму [9].

Варто підкреслити, що за останні роки найрозвиненіші країни Північної Америки переживають спад в розвитку туристичної індустрії, що пояснюється різними факторами, одним з яких є зменшення туристичних подорожей в середині країни, так наприклад мотелі США переживають кризу, адже американські туристи не подорожують більше автобусом країною, а надають перевагу поїздам в Європу.

Разом з тим туристична індустрія не може розвиватися без туристів, а в цьому плані регіон Америк значно поступається іншим, так за даними Світової організації туризму з 52 мільйонів приїжджих за 2007, Європа отримала 19, Азія 17, Америці дісталось лише 6, а Середньому Сходові 5 млн. [9]. У 2000 р. обсяги аквізицій до Європи становили 58%, а до Америки – 19% від загального обсягу міжнародного туризму, хоча у цих регіонах відмічається падіння темпів приросту, особливо у Європі та Північній Америці, в той час, як у Центральній та Південній Америці, навпаки, спостерігається значне зростання туристичних прибуттів, особливо в районі Карибського басейну[8].

Згідно з Доповіддю про конкурентоспроможність країн у сфері туризму та подорожей¹ за 2009 рік в Північній та Південній Америці лідером є Канада, яка у світовому рейтингу займає п'яту позицію з оцінкою Індексу конкурентоспроможності у сфері туризму та подорожей² 5,32, Сполучені Штати Америки займають восьму позицію з оцінкою 5,28. Це досить високі показники зважаючи, що найвищою оцінкою є оцінка 6. Однак потрібно зазначити, що в 2009 показники Канади стали вищими, що допомогло обійти США. Інші країни займають значно нижчі позиції в рейтингу конкурентоспроможності [10].

¹ Доповідь про конкурентоспроможність країн у сфері туризму та подорожей підготовлена Світовим Економічним Форумом. Докл. див.: Вікіпедія. – [Цит. 2010, 21 березня]. – Доступна з: http://en.wikipedia.org/wiki/Travel_and_Tourism_Competitiveness_Report

² Індекс конкурентоспроможності у сфері туризму та подорожей (the Travel and Tourism Competitiveness Index (ТТСІ) оцінки якого від 1 до 6. Загальний індекс складається з трьох основних підіндексів: (1) нормативно-правової бази; (2) бізнес-середовища та інфраструктури, а також (3) людські, культурні і природні ресурси. Докл. див.: MENAFN.COM. Tourism Competitiveness. – [Цит. 2010, 21 березня]. – Доступна з: http://www.menafn.com/qn_news_story_s.asp?StoryId=1093321243

Говорячи про туристичну індустрію США, яка вважається найбільш розвинутою в світі, на початку XXI ст. вона зазнала значного спаду, зокрема через події 11 вересня 2001 року, коли після терористичної атаки у перший тиждень після відновлення польотів, число пасажирів впало майже на 45 відсотків, з 9 млн. чоловік за тиждень до 11 вересня до 5 млн. після [4, 46]. Готелі і туристичні агентства отримали скасування в усьому світі. Готельна індустрія постраждала, втративши близько \$ 700 млн. доходів протягом чотирьох днів після нападу [4, 47]. Положення відновилося протягом наступних місяців, адже Федеральна резервна система зберегла фінансову систему на плаву. Конгрес США вирішив надати 5 млрд. дол США авіакомпаніям країни і \$ 10 млрд. у вигляді кредитних гарантій, щоб вони мали змогу здійснювати польоти [4, 46]. Сьогодні США залишаються однією з найбажаніших країн для відвідування, хоча їхні позиції і впали.

Канада в сфері туристичного бізнесу зазнала багато успіхів, три найбільші туристичні центри Канади (Ванкувер, Торонто, Монреаль) приваблюють мільйони туристів щорічно. Канада – це країна з стабільною політичною системою, добре розвинутою економікою, країна, що поєднує в собі природні атракції світового класу, як наприклад Національний парк Банф, а також добре розвинуту індустрію туризму. Канада має велике число Об'єктів Всесвітньої Спадщини (13), які приваблюють відвідувачів. В Канаді прекрасно розвинена транспортна система (друга після США) [5].

Важливим стало те, що Коста-Ріка, що зайняла 41-42 місця протягом 2007-2009 рр., є сильною країною в галузі природничих ресурсів, у зв'язку з великою часткою національно охоронюваних територій. Це є надзвичайно сприятливим для розвитку туристичного сектора. Угоди про обслуговування, низькі візові вимоги, приваблюють іноземні інвестиції. Тим не менше, попри присутність прокату автомобілів і високу концентрацію готельних номерів, транспортна інфраструктура залишається слаборозвинутою, зокрема дороги та порти, що змушує туристів подумати про поїздку до країни.

Не відстає у туристичній індустрії й Чилі, оскільки займає 45 позицію. Країна характеризується добрим візовим режимом, стабільними політичними умовами, з низьким рівнем злочинності і надійною поліцією [10]. Тут також розвинена система наземного транспорту. Разом з тим туристична інфраструктура поступається Костариканській, оскільки процес наймання готельних номерів та прокат автомобілів набагато складніший. Однією з причин цього є

те, що туристична індустрія не розглядається урядом в якості пріоритетного сектора.

Варто згадати про Мексику, що посіла 49-е місце і продовжує отримувати високі оцінки. Тут багато національних охоронюваних районів і велика кількість Об'єктів Світової Спадщини (рейтинг країни 7). Туристична індустрія розвивається за рахунок: низьких візових вимог, має відносно добре розвинуту інфраструктуру повітряного транспорту

Щодо Бразилії, то вона посідає 59 місце. Для країни характерним є відносно хороший рівень повітряного транспорту, наявність великих автомобільних компаній з прокату. Однак тут жорсткі візові вимоги і погана організація охорони та безпеки. Експерти передбачають, що туристична індустрія в Бразилії отримає значний розвиток внаслідок проходження у 2014 р. тут Чемпіонату світу з футболу, а також Олімпійських ігор 2016 р. в Ріо-де-Жанейро. Добрим початком для розвитку індустрії стала у січні 2010 р. заява уряду, про інвестування коштів для поліпшення туристичних об'єктів по всій країні напередодні чемпіонату світу з футболу [3].

Інші країни займають ще нижчі позиції у списку конкурентоздатності країн світу у сфері туризму та подорожей. Навіть туристична індустрія Аргентини характеризується помірно розвинутою системою транспорту, наявність кількох авіакомпаній, великою мережею готелів, рівень обслуговування в яких відрізняється від європейського, жорсткістю норм щодо прямих іноземних інвестицій [1, 152]. Позитивним є те, що з початком XXI ст., число приїжджених відвідувачів зростає, прогнозується, що кількість туристів сягне позначки 9.2млн. на рік уже у 2014 році.

Отже підсумовуючи потрібно підкреслити, що у кінці XX ст. туристична індустрія Південної Америки почала тільки розвиватися тоді як туристична індустрія Північної Америки (розвинених країн) перебувала у своєму зеніті. Важливим стало те, що з початком XXI століття туристична індустрія зазнала впливу внаслідок багатьох чинників, серед яких економічна криза, терористичні акти, політична нестабільність, спалах свинячого грипу. Крім того, певний вплив на розвиток туристичної індустрії країн Південної Америки здійснили політичні фактори, однак вдалі реформи в цих країнах сприяють розвитку туризму, що позитивно впливає на розвиток економік південноамериканських держав.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зорин И., Каверина Т. Менеджмент туризма. Туризм как вид деятельности/ И. Зорин, Т. Каверина. – М.: Издательство «Финансы и статистика», 2005. – 228с.
2. Энциклопедия туризма: Справочник / АВТ-сост. И. Зорин, В. Квартальнов. М.: Финансы и статистика, 2001. – 351с.
3. Brazil tourism report Q2 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступа з: <http://www.eturbonews.com/15109/brazil-tourism-report-q2-2010>
4. Mak J. Tourism and the Economy: understanding the economics of tourism/ J. Mak. – University of Hawaii Press, (2003). – 193 p.
5. R.O.A.R.: The impending crisis in the Canadian tourism industry. [Електронний ресурс]. – Режим доступа з: <http://www.eturbonews.com/7062/roar-impending-crisis-canadian-tourism-industry>
6. Tourism in North America. [Електронний ресурс]. – Режим доступа з: <http://travel.mapsofworld.com/north-america/tourism-in-north-america.html>
7. Tourism in South America [Електронний ресурс]. – Режим доступа з: <http://books.google.com.ua>
8. Tourism week in Latin America [Електронний ресурс]. – Режим доступа з <http://www.eturbonews.com/10491/tourism-week-latin-america>
9. UNWTO World Tourism Barometer [Електронний ресурс]. – Режим доступа з: <http://www.unwto.org/index.php>
10. World Economic Forum. The Travel & Tourism Competitiveness Report [Електронний ресурс]. – Режим доступа з <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/TravelandTourismReport/TravelTourismCompetitivenessReport2007/index.htm>

Дзюба Ростислав

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ «PRODUCT PLACEMENT» В СВІТІ

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена потребами суспільства в законодавчому регулюванні технології Product Placement. Залишаючись поза правовим полем, ця технологія порушує закон та дає прибуток, що оминає державне оподаткування. Практика показує, наскільки ефективним може бути Product Placement для просування товарів та послуг. В світі існують різні правові підходи до цієї технології, які все ж сходяться на тому, що Product Placement – тип прихованої реклами, яка заборонена до використання.

Ключові слова: Product Placement, законодавство, кіноіндустрія, телебачення, прихована реклама.

The relevance of the material stated in article, is caused by urgent needs of society in the legislative adjusting of the technology of Product Placement. Remaining out of the legal field, this technology breaks the law and brings a profit which stays out of taxation. Practice shows that Product Placement can be very effective in promotion commodities and services. In the world, there are the different legal approaches to this technology, which however. They however agree that Product Placement is a type of the hidden advertising which is forbidden for using.

Keywords: Product Placement, legislation, film industry, television, hidden advertising.

Вже не перший рік, а якщо бути точним – понад вісімдесят років [5] – в багатьох видах творчості існує і досить плідно розвивається такий рекламний спосіб, як Product Placement. Вивчення проблематики Product Placement приваблює своєю актуальністю, оскільки з кожним роком ринок його зростає і, як зазначають експерти з «PQ Media» (дослідницька компанія з Stamford, Conn.), у 2010 році світовий обсяг сплачуваного Product Placement досягне майже \$7,6 мільярда [7].

До того ж, законодавчо Product Placement дуже важко регулювати, оскільки ще важче ідентифікувати Product Placement у продуктах творчості. У США, Європейському Союзі подібна діяльність

проводиться на достатньо високому рівні. Російська Федерація теж потроху впливається у процес законодавчого оформлення використання Product Placement. В Україні таких передумов на даному етапі не спостерігається. Можливо, це пов'язано з тим, що дослідженням Product Placement в нашій країні практично не займаються, а ринок, який недостатньо сформований, діє в дуже непрозорих умовах.

В цій статті автор намагається розглянути правові основи, за якими діє Product Placement в світі, якщо такі існують, та порівняти цей досвід з відповідним в Україні, яка, як відомо, знаходиться у стані адаптації власного законодавства до права ЄС, де, до речі, Product Placement вже врегульовано відповідно до букви закону.

Спираючись на певний досвід та теоретичні напрацювання в цій сфері, а саме дослідження і праці М.Ческіс [12], Е.Леонтьяк «Product placement как социально-коммуникативная технология»[6], А.Рейдера «Product placement as an international practice: Moral, legal, regulatory and trade implications»[13] та Л.Хан «Regulation of Product Placement in China»[14], використовуючи матеріали періодики, електронні ресурси мережі Інтернет, автор узагальнює у цій статті правові засади існування Product Placement в світі.

Оскільки на наших теренах ця проблематика не теоретизована та відсутній компаративний аналіз регулювання Product Placement в різних правових системах, дослідження переслідує цілі виведення поняття Product Placement та розгляду практики регулювання Product Placement в США, ЄС, РФ, Китаї та Україні.

Слід підкреслити, що практика Product Placement має різні стандарти регулювання в світі. Беручи своє коріння з кіно, індустрія якого традиційно не була врегульована, багато років поспіль Product Placement теж не привертав уваги з боку правників та регуляторних органів. Регуляція в Західному світі стала відбитком регуляції кіноіндустрії, тому що контент медіапродукції вимагає юридичного ухвалення відповідно до західних демократичних цінностей, якщо він не має відношення до кіномистецтва.

Стосовно самого терміну Product Placement, на даний момент ще не склалося єдиного і сталого визначення даного явища, то ж спробуємо дати дефініцію власноруч. За своєю природою Product Placement — це технологія розміщення у самостійному художньому витворі — фільмі, серіалі, картині, книжці, пісні — відомостей чи зображення товару або послуг в рекламних цілях, з метою їх поширення, з комерційних або пропагандистських міркувань. Це

така собі «партизанська стежка» до свідомості глядача, латеральний канал комунікації, який ставить своїм завданням ненав'язливо включити продукт у контекст діяльності індустрії розваг. Деякі фахівці розглядають дану технологію як рекламну, частина фахівців відносить її до інструментів маркетингу, інші розглядають її як технологію брендингу [2, с. 133].

Компонентами Product Placement слугують ті самі складові, що застосовуються й у лінійній моделі комунікації американського соціолога Г.Ласуела, тобто: джерело, повідомлення, канал, одержувач. Особливість джерела полягає в тому, що в рамках технології Product Placement воно завжди приховано для одержувача, оскільки основне завдання Product Placement – ненав'язливе включення продукту або послуги в твір індустрії розваг. Мається на увазі, що розміщений, припустимо, логотип, за своєю суттю не повинен ідентифікуватися одержувачем як Product Placement. Більш того, планується, що спочатку даний логотип не відсилатиме одержувача до компанії, атрибутом фірмового стилю якої він є, а сприйматиметься як невід'ємна частина певного способу життя або героя, що імпує одержувачеві [6].

Як відзначає М.Ческіс, Product Placement буває не лише товарів і торгівельних марок. У багатьох країнах таким «продуктом», що просувається за технологією Product Placement може бути що завгодно: політична ідея, страхова послуга, податкові пільги, спосіб життя і навіть військова техніка. Голівуд, наприклад, давно і непогано взаємодіє з Пентагоном [12].

Зачатки хитро вигаданої реклами можна було виявити й раніше, наприклад, в історії моряка Папая, створеного в Америці в 1940-х роках з метою пропаганди здорового способу життя й уживання в їжу зеленого шпинату. Результатом стала не тільки перемога Папая над всіма ворогами й прихильність гарненької подружки, але й небувалий ріст продажу шпинату по всій країні.

Але дійсний вибух на ринку Product Placement відбувся тільки в 80-і роки, і з тих пір за те, щоб нога агента 007 в «Золотому оці» (Golden Eye) тиснула на гальма саме родстера BMW, Том Круз користувався в «Особливій думці» (Minority Report) мобільною трубкою Nokia, а Шарон Стоун пила в «Основному інстинкті» (Basic Instinct) не що-небудь, а Jack Daniel's, компанії готові платити величезні гроші. Планку в \$35 млн. вперше взяли «Ford» та «MGM Distribution», що заплатили за появу в черговій серії бондіани «Помри, але не зараз» (Die another day)

відразу трьох своїх моделей – «Ford Thunderbird», «Jaguar XKR» та «Aston Martin V12 Vanquish».

Якщо з компонентами Product Placement більш-менш зрозуміла ситуація, то із правової точки зору Product Placement - явище маловивчене й, як наслідок, слабо врегульоване, що автоматично породжує безліч різних питань. Рекламодавцеві, що вирішив просувати свій товар за допомогою Product Placement, варто чітко уявляти собі спектр пов'язаних із цим ризиків й оптимальні способи їхнього усунення.

Розглянемо Product Placement під цим кутом більш детально.

Важко не погодитися з тим, що Product Placement – це все ж рекламна технологія. Відповідно до українського законодавства, реклама може бути правомірною, недобросовісною й прихованою. Власне правомірною рекламою є - інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару[4]. Колізія полягає у тому, що за задумом та своєю природою Product Placement не повинен асоціюватися у споживача з рекламою у чистому вигляді. Як вже зазначалося, Product Placement приховано для одержувача, він має бути ненав'язливим. Таким чином, він стає ближчим до прихованої реклами, яка відповідно Статті 9 все того ж Закону України «Про рекламу» забороняється. Здавалося б питання вирішене, однак на практиці все виглядає не так просто.

Як зазначають спеціалісти, межа між рекламою й Product Placement дуже тонка, незалежно від того є ця інформація рекламою, або це випадкове потрапляння того або іншого товару в кадр. Оскільки дуже складно провести цю грань, у нас в країні немає гучних процесів, коли б органи з захисту прав споживачів регулювали діяльність засобів медіа, як вони це роблять із друкованими ЗМІ. Особливу складність викликає розмежування термінів з юридичної точки зору. Безумовно, є відповідні органи, які регулюють дотримання Закону «Про рекламу». У нашому випадку це органи з захисту прав споживачів, які можуть висунути претензії й навіть штрафні санкції. Максимальна штрафна санкція становить 5100 гривень - це 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Для рекламного бюджету – це смішна сума[20]. За словами Тетяни Меджитової, бренд-менеджера компанії «Союз-Віктан», діапазон цін на Product Placement в Україні становить від \$20 тис. до \$200 тис. за сцену. «За кордоном ця сума може збільшуватися до \$1-1,5

млн.»,- говорить вона[15]. Середня ціна угоди Product Placement у Голівуді коливається від 10 тисяч доларів до одного мільйона. Приміром, в 1998 році американський інтернет-провайдер AOL заплатив 5 млн. доларів за те, щоб у фільмі «Вам лист» (You've Got Mail) герої користувалися послугами саме цієї компанії[18].

На думку ж генерального продюсера продакшн-компанії «StarMedia» Юрія Мінзянова, в нашій країні поняття Product Placement як такого не існує, тому що немає налагодженого виробництва прокатного кіно, а в телевізійному, стверджує він, його використання просто заборонене законодавством [16]. Тому вживаються спроби сховати Product Placement. В офіційних документах дана методика називається «спонсорством». Незважаючи на це, антимонопольні органи підтверджують, що до розглянутої сфери цілком можна пред'являти безліч обґрунтованих претензій.

Але окремі прояви Product Placement не порушують існуючого законодавства. Наприклад, наступні:

- спонсорство
- добродійність
- дарування
- реквізит.

Це складає знову ж таки проблему ідентифікування Product Placement в самостійному продукті творчості, що грає тільки на руку розробникам медійного контенту. Наприклад, продюсер Тимур Бекмамбетов на своєму останньому фільмі «Чорна блискавка» (Черная молния) заробив у такий спосіб додаткові \$1,5 млн. (касові збори - біля \$20 млн) [8].

Взагалі ж перші досвіди Product Placement «по-російськи» з'явилися ще в 90-і роки. Наприклад, у фільмі Олександра Рогожкіна «Особливості національної риболовлі» (Особенности национальной рыбалки) герої нахвалявали автомобілі Kia і підливали собі горілку «Врожай», завжди поверненою етикеткою до глядача. Після того на екрани російських кінотеатрів потрапили десятки фільмів, що скоріше нагадували великі, півторагодинні рекламні ролики. Це і диалогія «Нічна/Денна варта», і «Іронія долі-2» й сімейні картини Олександра Стриженова. До 2010 року питання про законність розміщення в цих фільмах товарів, їх творчу цінність не підіймалося. І ось, зовсім недавно, у лютому 2010 року, перша ластівка - в Росії вперше було оскаржено Product Placement у суді. Адвокат актриси Тетяни Васильєвої вимагав визнати незначною угоду між «МТС» і Продюсерською фірмою Ігоря Толстуно-

ва («Профіт»). У фільмі «Тариф «Новорічний» («Тариф «Новогодний») присутня прихована реклама «МТС», що суперечить закону, наполягав позивач[9]. Якщо суд ухвалить скаргу, це стане першим прецедентом на російському «ринку» Product Placement. До того ж, федеральна антимонопольна служба РФ має намір штрафувати російські телеканали за приховану рекламу (Product Placement) у художніх фільмах, що демонструються на ТВ. У відомстві заявили, що будуть кваліфікувати Product Placement як рекламу, і, якщо буде потреба, порушуватимуть справи відносно рекламодавців, що просувають подібним чином товари, які рекламувати заборонено – ліки, алкоголь або тютюн. Зараз у РФ, відповідно до закону про рекламу, на її частку може доводитися не більше 12 % від кожної години ефірного часу. У випадку порушення подібної вимоги антимонопольні органи можуть накладати штраф у розмірі 40-500 тисяч російських рублів[1].

Проблема полягає ще й у тому, що в російському законодавстві демонстрація в телепрограмах товарів та їхніх логотипів, а також їхнє згадування (Product Placement) ніяк не визначене, на відміну від ЄС, де в 2009 році набула чинності директива «Аудіовізуальні медіа послуги». Вона частково дозволяє Product Placement на ТВ, але при цьому в титрах програми неодмінно повинне бути зазначено, які товари просуваються за гроші, забороняються також будь-які заклики їх купувати.

Свого роду легалізація й виведення Product Placement на рівень нормативного регулювання підтверджуються останніми тенденціями закордонної правотворчості. Так, прийнята Європарламентом у грудні 2007 р. нова редакція Директиви «Телебачення без кордонів» (Amended TVWF Directive) 3, норми якої з'являться в законодавстві країн-учасниць Євросоюзу, виділила дві основні законодавчі тенденції в рамках регулювання Product Placement.

По-перше, було запропоновано нормативне визначення Product Placement, по-друге, зазначеною Директивою був установлений ряд обов'язкових вимог й умов, при дотриманні яких цей вид реклами є правомірним. За загальним правилом він забороняється, і тільки в ряді чітко обговорених випадків заборона не діє. За формою PP може використовуватися тільки в кінематографічних роботах, фільмах і серіалах для аудіовізуального перегляду, спортивних і розважальних програмах. Припустимі також випадки, коли Product Placement розміщується не за плату, а за надання товару для використання у якості призу або реквізиту. У кожному разі по-

дібна реклама не може з'являтися в дитячих програмах; крім того, з її допомогою не можна просувати тютюнову продукцію, медичні товари й способи лікування, що вимагають рецепту лікаря[19].

Великобританія нещодавно заявила, що відхилить пропозицію Європейського союзу, що дозволила б використання Product Placement у телешоу на території держави. Кожна держава – член ЄС може самостійно вирішувати, чи варто дозволяти Product Placement, однак британський уряд думає, що це може викликати недовіру телеглядачів до програмування[10].

Дозвіл на використання Product Placement дозволив би виробникам телепрограм одержати нове джерело фінансування, що, на думку Вівіан Редінг, комісара Європейського союзу по юстиції, могло сприяти виробництву європейських програм. У цей час тільки в Австрії існує законодавча база, що дозволяє визначити Product Placement і дозволяє його використання при дотриманні певних умов[3].

Стосовно Сполучених Штатів, то відповідно поправки до розділів 317 та 507 Закону про засоби зв'язку, прийнятого у 1934 році, постановляє, що будь-яка сплачена інформація, згадка товару, послуги, що розглядається у якості реклами, має бути анонсована. Порушення цих правових моментів Закону тягне за собою штраф у розмірі 10 тисяч доларів, ув'язнення строком на один рік або обидва покарання одразу.

Одночасно, за даними «Nielsen Co.», у першому кварталі 2008 року обсяг Product Placement в американські реаліті-шоу, включаючи найпопулярніші – «American Idol» й «The Biggest Loser», збільшився майже на 40%.

На відміну від США, у Західній Європі еволюція телевізійної індустрії проходила під чітким наглядом з боку влади і тільки пізніше відійшла на засади комерційного існування. Європейські країни обмежують показ реклами на телебаченні. Ці обмеження встановлюють правила розміщення реклами, а саме її кількість на годину ефіру та за весь день. Так, стаття 18 визначальних Директив дозволяє максимальну кількість рекламних блоків на годину ефіру, як таких що не перевищують 20%. В Португалії, наприклад, закон встановлює час у 7.5 хвилин для громадських рекламодавців на кожну годину ефіру та 12 хвилин для комерційних рекламодавців[13].

Доречи, згідно з дослідженням, проведеним «PQ Media», США залишаються найбільшим регіоном поширення Product Placement.

За ним ідуть Азія і Європа. Аналітики прогнозують, що найбільш активно цей вид реклами буде розвиватися в Китаї - темпи росту складуть приблизно 34,5% [10]. Та враховуючи навіть такі оптимістичні прогнози, Product Placement відносно нова маркетингова технологія у порівнянні з тими ж США або ЄС. Отже, Китай не має прозорого права, що регулює це специфічне питання. Однак, беручи до уваги той факт, що Product Placement представляє собою форму реклами, як і традиційне рекламування, воно повинне регулюватися існуючою законодавчою системою. Проте Закон КНР «Про рекламу» (The Advertising Law of People's Republic of China) в досить загальних рисах дає дефініцію терміну «реклама». Тому існуюче рекламне законодавство унеможливає процес контролю Product Placement, що стрімкими темпами розвивається і поширюється в КНР [14].

Щодо України, питанням Product Placement досі ніхто не опікується. Як відомо, наша держава адаптує власне законодавство до законодавства ЄС. Це стосується й законів відносно реклами, медійних послуг. Проте зараз бюджети угод продюсери й бренд-менеджери компаній воліють не розголошувати, слів Product Placement уникають і саму тему обговорюють досить ухильно по єдиній простій причині: у вітчизняному законодавстві це поняття відсутнє й легко може вважатися забороненою, прихованою рекламою, тобто фактично нелегальним бізнесом.

З урахуванням світового досвіду й чинного законодавства можна умовно виділити три основних критерії Product Placement, які дозволяють назвати його рекламою:

- об'єкт - товар або товарний знак - можна вилучити з твору без шкоди для його творчої цінності;
- розміщення являє рекламну цінність, тобто дійсно просуває, підвищує інтерес до товару, товарному знаку, виробникові, продавцеві товару;
- розміщення товарного знаку, товару або найменування виробника фінансується, причому факт оплати Product Placement у творі може бути підтверджений договором між авторами й рекламодавцями.

Кінець-кінцем, Олег Валуйсков (директор Media Sales House Українська Медійна Група UMG) зробив чітку заяву щодо того, що «Product Placement в чистому виді не існує. Є цілком певні маркетингові технології по просуванню продуктів, освоєння масмедійних просторів, площ і т.д. Скрізь є присутньою частка Product

Placement, у тому числі й у певних проектах, в які разом з іншими можливостями промоушена, проникає ця технологія. Ми повинні враховувати різноманіття форм Product Placement в кожному окремому випадку» [17].

Таким чином, законодавчо Product Placement починає врегулюватися в світі і набувати правової основи. Україна, яка адаптує своє законодавство до законодавства ЄС, повинна починати опікуватися цією проблемою, оскільки ринок Product Placement діє нелегально і в непрозорих умовах, виводячи отримані від нього кошти в темний бік економіки. То ж проблематика Product Placement залишає за собою нерозкриті питання, на які слід шукати обґрунтовані відповіді. Тема статті залишається актуальною і цей доробок може стати однією з ланок до формування правового поля діяльності Product Placement в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. В России будут штрафовать за product placement – Режим доступу <http://news.ligazakon.ua/news/2010/3/3/21308.htm>
2. Дзюба Р.М., Чарських І.Ю. Використання кінематографа як провайдера бренду країни на міжнародній арені / Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету. Том 1 / Ред. кол. Беспалова С.В. та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 313 с. – С. 133.
3. Единое рекламное пространство. Еврокомиссия меняет рынок по американскому образцу – Режим доступу <http://www.gipp.ru/opennews.php?id=10336>
4. Закон Украины «Про рекламу» - Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=270%2F96-%E2%F0>
5. Как извлечь выгоду из скрытой рекламы - Режим доступу http://komireklama.ru/statya_6.html
6. Леонтьев Э. Product placement как социально-коммуникативная технология. - 2007. – Режим доступу <http://www.product-placement.ru/lib/prodplace/detail.php?ID=1615>
7. Несколько типов Product Placement. - 2006. – Режим доступу http://presentation.ru/news/news_29_08_06_4.html
8. Рекламу гонят со сцены - Режим доступу http://www.fas.gov.ru/article/a_29134.shtml?print
9. Рекламу гонят со сцены - Режим доступу <http://old.vedomosti.ru/newspaper/article.shtml?2010/02/26/226702>
10. США начинает борьбу с product placement – Режим доступу <http://reklamist.com.ua/3788/>
11. США начинает борьбу с product placement – Режим доступу <http://reklamist.com.ua/3788/>

12. Ческіс М. За красивые глаза // Электронный сборник статей и публикаций газеты «Версия». - 2006. – Режим доступа <http://versiasovsek.ru/material.php?6096>

13. Amit M. Schejter. Product placement as an international practice: Moral, legal, regulatory and trade implications. / Prepared for presentation at TPRC 2004, the 32nd research conference on communication, information and Internet policy.

14. Lily Han. Regulation of Product Placement in China.

15. Product placement как альтернатива прямой рекламе на ТВ - Режим доступа <http://reklamist.com.ua/4486/>

16. Product placement как альтернатива прямой рекламе на ТВ - Режим доступа <http://reklamist.com.ua/4486/>

17. Product placement как альтернатива прямой рекламе на ТВ - Режим доступа <http://reklamist.com.ua/4486/>

18. Product placement отвоевывает пространство у традиционной рекламы. - Режим доступа <http://productplacement.com.ua/index.php?page=articles&id=21>

19. Product Placement vs закон о рекламе - Режим доступа <http://www.4p.ru/main/theory/24366/>

20. PR-Service - Режим доступа <http://www.pr-service.com.ua/news/read/49/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Варченко Світлана, студентка Національного університету «Острозька академія»

Крюкова Оксана, студентка Національного університету «Острозька академія»

Систалюк Ірина, студентка Національного університету «Острозька академія»

Лапинська Антоніна, студентка Національного університету «Острозька академія»

Пустовіт Анна, студентка Національного університету «Острозька академія»

Чиж Ольга, студентка Національного університету «Острозька академія»

Якимчук Надія, студентка Національного університету «Острозька академія»

Белей Станіслав, аналітик науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці, Донецький національний університет

Колмакова Аліна, студентка Національного університету «Острозька академія»

Руслан Мініч, студент Національного університету «Острозька академія»

Систалюк Юлія, студентка Національного університету «Острозька академія»

Шелепчук Антон, студент Національного університету «Острозька академія»

Вержиковська Юлія, студентка Національного університету «Острозька академія»

Дячук Ольга, студентка Національного університету «Острозька академія»

Дзюба Ростислав, студент історичного факультету Донецького національного університету

ЗМІСТ

Варченко Світлана

ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛЬШІ ДО ЄС:
РОЛЬ ВЛАДИ, ЗМІ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....3

Крюкова Оксана

РЕАКЦІЯ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ
НА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ
В ПОЛЬЩІ 13 ГРУДНЯ 1981 РОКУ.....15

Систалюк Ірина

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СТАНОВЛЕННЯ
ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ПІСЛЯ 1945 РОКУ.....26

Латинська Антоніна

ФОРМУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....36

Пустовіт Анна

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ
У ХХІ СТОЛІТТІ.....44

Чиж Ольга

ЗНАЧЕННЯ БЛИЗЬКОГО СХОДУ У ПОЛІТИЦІ США.....50

Якимчук Надія

ЯДЕРНИЙ АРСЕНАЛ США:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ 63

Белей Станіслав

ІНТЕГРАЦІЙНЕ ОБ'ЄДНАННЯ НАФТА:
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ТА ПРОБЛЕМИ ГЕТЕРОГЕННОСТІ КРАЇН-УЧАСНИЦЬ.....69

Колмакова Аліна

ЗМІНА ТА НОВОВВЕДЕННЯ
В ІНСТИТУЦІЙНОМУ УСТРОЇ ТА ПРАВІ ЄС
ПІСЛЯ РАТИФІКАЦІЇ ЛІСАБОНСЬКОГО ДОГОВОРУ 84

Мініч Руслан

РОЗШИРЕННЯ НАТО
ЯК ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ
ЗБЕРЕЖЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ВПЛИВУ
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕГІОНІ.....92

Систалюк Юлія

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ
ТА ОБОРОННОЇ ПОЛІТИКИ.....99

Шелепчук Антон

ІСТОРИЧНА РОЛЬ США В НАТО 107

Вержиковська Юлія

СУЧАСНИЙ СТАН, СТРАТЕГІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У ПОЛЬЩІ.....116

Дячук Ольга

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В КРАЇНАХ
ПІВНІЧНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ 125

Дзюба Ростислав

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
«PRODUCT PLACEMENT» В СВІТІ 131
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....141

Збірник наукових праць

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія «Міжнародні відносини
та країнознавство»

ВИПУСК 1

Головний редактор **Ігор Пасічник**
Технічний редактор **Роман Свинарчук**
Комп'ютерна верстка **Катерини Олексійчук**
Художнє оформлення обкладинки **Катерини Олексійчук**

Формат 42х30/4.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Ум. друк. арк. 8,76. Гарнітура «Times New Roman»
Тираж 100 прим.

Видавництво Національного університету «Острозька академія»
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ №1 від 8 серпня 2000 року.